

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ŞEVKÂÎ'NİN USÛL ANLAYIŞINDA
HZ. PEYGAMBER'İN FİİLLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET AKİF DURSUN

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Ayşegül YILMAZ

BOLU, ARALIK - 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Mehmet Akif DURSUN tarafından hazırlanan “**ŞEVKÂNÎ’NİN USÛL ANLAYIŞINDA HZ. PEYGAMBER’İN FİİLLERİ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından İslâm Hukuku Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir. 27/12/2023

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Doç. Dr. Ayşegül YILMAZ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Said Nuri AKGÜNDÜZ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞ BÖKE
Düzce Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....
MEHMET AKİF DURSUN

ÖZET

ŞEVKÂNÎ'NİN USÛL ANLAYIŞINDA HZ. PEYGAMBER'İN FİİLLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MEHMET AKİF DURSUN
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. AYŞEGÜL YILMAZ)
BOLU, ARALIK - 2023
X +116

İslâm Hukukunun iki aslî delilinden biri olan sünneti doğru anlamak, genel olarak dini ve özellikle de şer'î hükümleri doğru anlamanın en önemli basamaklarından. Bu sebeple sünnetin önemli bir kısmını teşkil eden Hz. Peygamber'in fiillerini incelemek ve hükme delâlet yollarını araştırmak, usûlcülerin mühim meşguliyetlerinden biri olmuştur. Hz. Peygamber'in fiillerine ittibânın hükmü ve fiillerinin ümmet hakkındaki bağlayıcılığı konusunda fıkıh usûlü âlimleri uzun mesai harcamış ve bazı detaylarda farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Bu çalışmada, 19. yüzyıl İslâm âlimlerinden Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) Hz. Peygamber'in fiilleri ve bunların şer'î hükümleri konusundaki görüşlerinin tespit ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle Şevkânî'den önce yaşamış meşhur usûl âlimlerinden bazılarının Hz. Peygamber'in fiillerine ilişkin görüş ve tasnifleri kronolojik olarak aktarılmıştır. Kendisinden önceki usûlcülerin konuyla ilgili bakış açılarının sunulması, Şevkânî'nin görüşlerinin zeminini ve mevcut görüşlerden farklı olup olmadığını görmeyi sağlamıştır. Ardından Şevkânî'nin sünnet anlayışına genel bir bakış yapılmıştır. Tezin son bölümünde ise Şevkânî'nin Hz. Peygamber'in fiillerine ve ümmet hakkındaki bağlayıcılığına dair görüşlerine yer verilmiştir. Çalışma sonucunda, Şevkânî'nin Hz. Peygamber'in fiilleri konusunda en ayrıntılı tasnif yapan usûl âlimlerinden biri olduğu ve yaklaşım tarzının bazı detaylarda orijinal niteliklere sahip olduğu neticesine ve konuyla ilgili diğer bazı tespitlere ulaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: İslâm hukuku, Usûl-i fıkıh, Şevkânî, Sünnet, Fiil, İttibâ, Teessî

ABSTRACT

THE ACTS OF THE PROPHET IN SHAWKĀNĪ'S UNDERSTANDING OF FIQH

MSC THESIS

MEHMET AKİF DURSUN

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

(SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. AYŞEGÜL YILMAZ)

BOLU, DECEMBER 2023

X + 116

Correctly understanding the Sunnah, one of the two primary evidences of Islamic law, is one of the most important steps in correctly understanding religion in general and religious provisions in particular. For this reason, examining the actions of the Prophet Muhammad which are an important part of the Sunnah, and examining their ways of indicating the rule, was one of the most important concerns of methodologists. Islamic law methodologists have spent a long time on investigating the rule of following the actions of the Prophet and to derive the ruling of following his actions upon his ummah, and they differed on some details. This study aimed to identify and evaluate the views of Muhammad b. Ali al-Shawkānī (1250–1834), one of the 19th-century Islamic scholars, on the actions of the Prophet and its provisions. In this regard, first, the views and classifications of some of the famous uşūl scholars who lived before Shawkānī regarding the actions of the Prophet are conveyed chronologically. Presenting the perspectives of the scholars before him on the subject, enabled us to see the basis of Shawkānī's views and whether they differ from existing views. Then, we took a general look at Shawkānī's understanding of sunnah. In the last part of the thesis, Shawkānī views on the actions of the Prophet and their rules on the ummah are included. As a result of the study, we concluded that Shawkānī is one of the uşūl scholars who classify the actions of the Prophet in the most detail and his approach style has original qualities at some points, as well as we reached some other results on the subject.

KEYWORDS: İslâmic Law, Uşûl-al-fiqh, Shawkānī, Sunnah, Act, Following, Taassī

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
TEŞEKKÜR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. ŞEVKÂNÎ VE USÛL ANLAYIŞI	5
1.1 Şevkânî'nin Hayatı	5
1.2 İlmî Şahsiyeti	10
1.3 Şevkânî'nin Eserleri.....	13
1.3.1 Fıkıh Eserleri	14
1.3.2 Hadis Eserleri	18
1.3.3 Akaid Eserleri	19
1.3.4 Biyografi Eserleri	20
1.3.5 Diğer Eserleri.....	20
1.4 Şevkânî'nin Usûl Anlayışı	21
1.4.1 Delillere Bakışı	22
1.4.1.1 Kur'ân.....	24
1.4.1.2 Sünnet.....	25
1.4.1.3 İcmâ	26
1.4.1.4 Kıyas.....	28
1.4.1.5 Diğer Delillere Yaklaşımı	30
1.4.2 İctihad ve Taklid ile İlgili Görüşleri	36
İKİNCİ BÖLÜM	38
2. FIKIH USÛLÜNDE HZ. PEYGAMBER'İN FİİLLERİ.....	38
2.1 Konuyla İlgili Kelime ve Terimler	39
2.1.1 İktidâ.....	39
2.1.2 Teessî.....	39
2.1.3 Üsve-i Hasene.....	40
2.1.4 Kurbet	41
2.1.5 İttibâ.....	42
2.1.6 Taklid.....	42
2.1.7 İtaat	43
2.1.8 Diğer Terimler	44
2.2 Usûl Alimlerine Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri	44
2.2.1 Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs	45

2.2.2 İbnü'l-Kassâr	48
2.2.3 Ebû Zeyd ed-Debûsî	49
2.2.4 Ebu'l-Hüseyin el-Basrî	50
2.2.5 İbn Hazm ez-Zâhirî	54
2.2.6 Ebû'l-Velîd el-Bâcî	56
2.2.7 İmâmu'l-Hameyn el-Cüveynî	57
2.2.8 Şemsu'l-eimme es-Serahsî	59
2.2.9 Ebu'l-'Usr el-Pezdevî	61
2.2.10 Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî	62
2.2.11 Ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî	66
2.2.12 Ebu'l-Vefâ İbn Akîl	69
2.2.13 Alâeddin es-Semerkindî	71
2.2.14 Fahreddîn er-Râzî	74
2.2.15 İbnü'l-Hâcib	77
2.2.16 Abdulazîz el-Buhârî	80
2.3 Değerlendirme	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	85
3. ŞEVKÂNÎ'YE GÖRE HZ. PEYGAMBER'İN FİİLERİ VE DELİL DEĞERİ	85
3.1 Şevkânî'nin Sünnet Anlayışına Genel Bakış	85
3.1.1 Sünnetin Tanımı ve Müstakil Hüküm Kaynağı Oluşu	85
3.1.2 Haber Teorisi	87
3.1.2.1 Haber-i Vâhidle Amel Meselesi	90
3.1.2.2 Hadis Çeşitleri	92
3.2 Şevkânî'ye Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri	93
3.2.1 Beşerî Hareketleri ve Refleksleri	93
3.2.2 Teşrî Yönü Olmayan Fitrî Fiilleri	94
3.2.3 Teşrî İhtimali Olan Fitrî Fiilleri	94
3.2.4 Hasâisu'n-Nebî Olduğu Bilinen Fiiller	94
3.2.5 Vahiy Beklemesi Sebebiyle Müphem Kalan Fiilleri	95
3.2.6 Başkasını Cezalandırma Amacıyla Yaptığı Fiilleri	95
3.2.7 Diğer Fiilleri	96
3.2.8 Hz. Peygamber'in Takrirleri	98
3.2.9 Hz. Peygamber'in Yapmaya Kalkıştığı Ama Yapmadığı Fiiller	99
3.2.10 Hz. Peygamber'in İşaretleri ve Yazıları	100
3.2.11 Hz. Peygamber'in Terkleri	100
3.3 Hz. Peygamber'in Fiillerinde Teâruz Meselesi	101
3.3.1 Hz. Peygamber'in Fiillerinin Teâruzu	101
3.3.2 Hz. Peygamber'in Söz ve Fiilin Teâruzu	102
3.3.2.1 Tekrara ve Teessîye Delâlet Eden Bir Delil Bulunmayıp Sözün Hükümünün Hz. Peygamber'e Mahsus Olması	103
3.3.2.2 Sözün Fiilden Önce Olduğunun Bilinmesi	104
3.3.2.3 Tarihi Bilinmemekle Birlikte Sözün Hükümünün Hz. Peygamber'e Mahsus Olması	104
3.3.2.4 Sözün Hükümünün Ümmete Mahsus Olması	104
3.3.2.5 Sözün Hz. Peygamber ve Ümmeti Kapsaması	104
3.3.2.6 Fiilin Tekrarına ve Teessînin Vücûbuna Delil Bulunup Sözün Hz. Peygamber'e Mahsus Olması	105

3.3.2.7	Fiilin Tekrarına ve Teessînin Vücûbuna Delil Bulunup Sözün Ümmete Mahsus Olması.....	105
3.3.2.8	Fiilin Tekrarına ve Teessînin Vücûbuna Delil Bulunup Sözün Hz. Peygamber ve Ümmeti Kapsaması.....	105
3.3.2.9	Fiilin Hz. Peygamber Hakkında Tekrara Delâlet Edip Teessîye Delâlet Etmemesi ve Sözün Ümmete Mahsûs Olması	105
3.3.2.10	Fiilin Hz. Peygamber'e Hâs Olup Teessî Gerekmediğine Delil Bulunması	105
3.3.2.11	Fiil Hakkında Teessîye Delil Bulunmazken Sözün Hz. Peygamber ve Ümmetini Kapsaması.....	105
3.3.2.12	Fiil Hakkında Tekrara Değil Teessîye Delil Bulunup Sözün Hz. Peygamber'e Mahsus Olması	106
3.3.2.13	Fiil Hakkında Teessîye Delil Bulunmayıp Sözün Ümmete Mahsûs Olması	106
3.3.2.14	Fiil Hakkında Tekrara Değil Teessîye Delil Bulunup Sözün Hz. Peygamber ve Ümmetini Kapsaması.....	106
SONUÇ.....		107
KAYNAKLAR		110

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin/ibn (Oğlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâlüh
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
M	: Milâdî
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
r.a.	: Radıyallahu anh
ö.	: Ölüm Tarihi
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz

TEŞEKKÜR

İlim dünyasına adım attığım bu çalışmamda pek çok kişinin emeği ve maddî-manevî desteği olduğu yadsınamaz. Konu seçiminden, sonuca kadar tezimin her türlü aşamasında faydalı yönlendirmelerde bulunan, kıymetli katkılar sunan ve ilmî birikimiyle yolumu aydınlatan danışman hocam Doç. Dr. Ayşegül YILMAZ’a büyük şükran borçluyum. Ayrıca tez savunma sınavımda jüri olarak bulunarak çalışmama katkı sağlayan değerli hocalarım Doç. Dr. Said Nuri AKGÜNDÜZ’e ve Doç. Dr. Emine GÜMÜŞ BÖKE’ye teşekkür ederim. Her türlü fedakarlıkta bulunarak beni yetiştiren anne ve babama, desteklerini sürekli yanımda hissettiğim kardeşlerime ve dayım Öğr. Gör. İbrahim KESKİN’e, huzurlu bir çalışma ortamı sağlayarak beni motive eden sevgili eşime de sonsuz minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyet Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaati emretmiş, Allah Rasûlü'nü örnek almak, dini doğru anlama ve yaşamanın yolu olarak gösterilmiştir. Ayrıca emir ve yasakların birçoğunun doğrudan Hz. Peygamber'e yöneltilmiş olması da ümmetin ona uymasının, onu örnek almasının, ona itaat etmesinin vâcib olduğunu dolaylı olarak bize göstermektedir. Ehl-i sünnet ulemâsı sahih sünnetin dinde delil olduğu hususunda icmâ etmiştir.¹ Bu sebeple Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri olarak tarif edilen sünnetin her bir kısmı, müslümanlar için ve özellikle de müctehidler için büyük önem arz eder.

Şu var ki Hz. Peygamber, Allah Rasûlü olmanın yanında bir insandır ve söz, fiil ve takrirlerinden bir kısmı, elçilik görevinin haricinde kalan beşerî tutum ve davranışlar; bir kısmı da şahsına mahsus hüküm içeren davranışlar olabilir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in sünnetinin tamamını tek bir hükme indirmek mümkün değildir. Fakih ve usûlcüler, başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere, diğer delil ve karîneleri de göz önüne alarak Hz. Peygamber'in her bir söz, fiil ve takririni ayrı ayrı inceleyip değerlendirmek sûretiyle bunların ümmet için bağlayıcı olup olmadığını tespit etmeye çalışmıştır.²

Sünnetin özellikle fiil olarak bize nakledilen kısmı, hükmünün anlaşılması noktasında zaman zaman sözlü beyan kadar açık olmadığı ve birçok ihtimali bünyesinde barındırdığı için, usûlcüler Hz. Peygamber'in fiillerinin hükmünü doğru tespit etmek için özel bir gayret sarf etmişlerdir. İşte tez konumuzun ve çalışmamızın önemi de bu noktada açığa çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in -kendisine âidiyetini bildiğimiz- her fiili ümmetine vâcib olmadığı gibi, her fiili mendûb ya da mübah da değildir. Onun fiillerinden şer'î bir hüküm çıkarma işi, söz konusu olan

---

¹ Sünnetin delil oluşu, bağlayıcılığı ve delâleti konusunda bilgi için bk. Ali Muhyiddin el-Karadâğî, "Delâletü's-sünneti 'ale'l-ahkâm ve keyfiyeti'l-istinbâti minhâ", *Mecelletü merkez buhûsi's-sünnet ve's-sîre* 4 (1409/1989), 376-425; Hüseyin Mutâvî et-Tertûrî, "Fıkıh Usûlcülerinin Sünnet'le İlgili Bazı Meselelere Yaklaşımları", çev. Ramazan Özmen, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8 (2006), 303-340; Halil İbrahim Doğan, "Muhtelif Âlimlerin Sünnet Taksimatı ve Sünnetin Bağlayıcılığı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (2019), 675-680; Cemal Ağırman, "Hz. Peygamber'e İtaatın Sınırı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 68-72.

² Bu konudaki yaklaşımlar ve değerlendirmeler için bk. Ali Bakkal, "Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamber'in Fiilleri Hakkında Bir Değerlendirme", *İslâm ve Yorum*, haz. Fikret Karaman (Ankara: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 1/39-57; Hayreddin Karaman, "Bağlayıcılık Bakımından Rasûlullah'ın Davranışları", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, (İstanbul: İlmi Neşriyat, ts.), 127-150; Murat Şimşek, *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in Tasarrufları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 265-290.

din olduğu için, hassas ve son derece titizlik gerektiren bir iştir. Bu sebeple sünnet hakkındaki her çalışma gibi, Hz. Peygamber'in fiillerini tahlil ve anlamaya yönelik olarak Şevkânî'nin bu konu hakkındaki görüşlerini bilmek ve incelemek de önemli bir çabadır.

Çalışmamızda, Zeydiliğin Yemen'de etkin olduğu yıllarda yaşamış bir usûl âlimi olan Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin Hz. Peygamber'in fiilleri hakkındaki görüşleri konu edilmiştir. 19. yüzyıl İslâm âlimlerinden olan Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, tahsilini, Şia'nın ehl-i sünnete en yakın kolu olarak değerlendirilen Zeydiliğin o yörede yerleşik olan ilim geleneğine göre tamamlamış, ancak görüş ve üslûbunda yetiştii gelenekten bağımsız bir portre çizmiştir. Şevkânî, mezheplerin görüşlerine sıkı sıkıya bağlılığın müslümanları taklide dayalı bir yaşam tarzıyla sınırlandırdığını savunan bir alimdir.

Üç bölümden oluşan bu çalışmada, usûl anlayışı çerçevesinde Şevkânî'nin Hz. Peygamber'in fiillerine dair görüşlerini ve bu konuda diğer usûlcüler ile benzeşen ve ayrışan yönlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak birinci bölümde Şevkânî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve usûl anlayışı hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölüme ve özellikle de Şevkânî'nin usûl anlayışı hakkında genel bir ön bilgi verilmesine, tez konumuz özelinde Şevkânî'nin görüşlerini daha sağlıklı değerlendirebilmek için gerek ve ihtiyaç duyulmuştur.

İkinci bölümde, usûl-i fıkıh ilminde Hz. Peygamber'in fiilleriyle ilgili olarak literatürde sıkça kullanılan önemli terim ve kavramlara yer verilmiş; ardından usûl tarihinin önemli isimlerinin, eserlerinde Hz. Peygamber'in fiillerini nasıl ele aldıklarına ve ilgili tasniflerine yer verilmiştir.

“Şevkânî'nin Usûl Anlayışında Hz. Peygamber'in Fiilleri” başlığımızdan da anlaşılacağı üzere; tezimizin birinci bölümü, bir usûl âlimi olan Şevkânî hakkında, ikinci bölümü de usûl ilminde Hz. Peygamber'in fiillerinin yeri ve ele alınış biçimi hakkında, tezimizin asıl ve ana bölümü olan üçüncü bölüm için birer mukaddime mahiyetindedir.

Son olarak Üçüncü Bölüm'de, öncelikle Şevkânî'nin sünnet anlayışına genel bir bakış yapılmış, ardından Hz. Peygamber'in fiillerine ilişkin görüşleri, tasnifleri ve teâruz konusundaki yaklaşımları ortaya konulmuştur. Tezimizin sonuç kısmında ise birinci ve ikinci bölümlerdeki veriler eşliğinde, üçüncü bölümde ele aldığımız Şevkânî'nin Hz. Peygamber'in fiilleriyle ilgili görüş ve düşünceleri

hakkındaki değerlendirmelerimiz ve çalışmanın bütününden ulaştığımız neticeler zikredilmiştir.

Hiz. Peygamber'in fiilleriyle ilgili olarak klasik literatürde bolca veriye rastlanmakla birlikte, günümüzde de bu konuda çok sayıda yayın yapılmaya devam etmektedir.³ Şevkânî ile ilgili olarak da farklı İslâmî ilim dallarında yüksek lisans ve doktora düzeyinde tez çalışmaları bulunmaktadır. Bunlardan tespit edebildiğimiz kadarıyla sekiz tanesi İslâm hukukunun ve usûlün çeşitli konularıyla ilgilidir. 2018 yılında danışmanımla birlikte tez konumun “*Şevkânî'nin Usûl Anlayışında Hiz. Peygamber'in Fiilleri*” olmasına karar verdiğimizde yaptığımız araştırmada, bu konuda yapılmış veya devam eden bir teze/çalışmaya rastlayamamış olduğumuzu belirtmekte yarar vardır. Fakat süreç içinde, Ahmet Batur'un “*Şevkânî'nin İrşâdu'l-fuhûl İsimli Eserinde Ef'âlu'r-rasûl*”⁴ adlı bir yüksek lisans tezini alana kazandırdığı görülmüştür. Ahmet Batur, çalışmasında Şevkânî'nin ef'âlu'r-rasûle dair görüşlerini Cessâs, Debûsî, Pezdevî, Gazzâlî, Râzî, İbnü'l-Hâcib, Zerkeşî ve Muhammed b. Süleymân el-Aşkar gibi bazı ulemânın konu hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri eşliğinde ele almıştır.

Bu çalışmamız ise; “Şevkânî'nin usûl anlayışında Hiz. Peygamber'in fiilleri”ni, okuyucunun konuyu anlaması için gerekli zihinsel mukaddimeler yapılarak ele alması, Şevkânî'yi çalışmanın merkezine koyması, konuyla ilgili kavram haritasını çıkarması, Şevkânî'nin görüşlerinin kendisinden önceki çok sayıda önemli usûl alimlerinin görüşleriyle mukayesesine imkân sunması gibi yönleriyle özgünlük taşımaktadır.

Usûl tarihinin son dönemlerinin önemli bir ismi olan Şevkânî'nin usûl görüşleri üzerinde detaylı çalışmalar yapılması gerekmekte, yapılmaya da devam etmektedir. Bu çalışmanın da gerek Şevkânî'nin usûl anlayışını konu edinen

---

³ Hiz. Peygamber'in fiilleriyle alakalı müstakil bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalar için bk. Muhammed Süleymân el-Aşkar, *Ef'âlu'r-rasûl sallallâhu aleyhi ve sellem ve delâletuhâ 'ale'l-ahkâmî's-şer'iyye* (Beyrût: Müessesestu'r-Risâle, 1424/2003); Râdî b. Sayâf el-Harbî, “Ef'âlu'r-rasûl sallallâhu aleyhi ve sellem el-cibilliyeye ve delâletuhâ 'ale'l-ahkâmî's-şer'iyye”, *Mecelletü't-dirâye* 16 (2016), 409-524; Muhammed Abdulkadir el-Arûsî, *Ef'âlu'r-rasûl sallallâhu aleyhi ve sellem ve delâletuhâ 'ale'l-ahkâm* (Cidde: Dâru'l-müctema', 1411/1991); Havle el-Belhîrî - Hüdâ Kâydî, *Ef'âlu'r-rasûl sallallâhu aleyhi ve sellem ve evcuhi delâletuhâ 'ale'l-ahkâm* (M'sila: Üniversite Mohamed Boudiaf, Yüksek Lisans Tezi, 2021/2022); Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min 'ilmi'l-usûl fimâ yete'alleku bi ef'âli'r-rasûl* (Medînetü'l-Münevvere: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1432/2011); Müfid Muhammed Ebû Amşe, *Ef'âlu'r-rasûl sallallâhu aleyhi ve sellem ve takrîrâtuhu ve delâletuhâ 'ale'l-ahkâmî's-şer'iyye* (Mekke: Câmiatu Abdulâzîz, Yüksek Lisans Tezi, 1977).

⁴ Ahmet Batur, *Şevkânî'nin İrşâdu'l-fuhûl İsimli Eserinde Ef'âlu'r-rasûl* (Diyarbakır: Diele Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

alışmalar grubuna gerekse Hz. Peygamber'in fiillerini, daha da önemlisi sünneti doğru anlamaya ve ondan hüküm istinbatında isabete katkıda bulunması mit edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞEVKÂNÎ VE USÛL ANLAYIŞI

Bir usûl âlimi olarak Şevkânî'yi tanıma ve tanıtmaya, usûlî görüşlerini genel hatlarıyla anlayarak sünnete bakışını doğru bir zemin üzerinde değerlendirebilme gayesiyle yer verdiğimiz bu bölüm, dört kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Şevkânî'nin hayatı, ikinci kısımda ilmî şahsiyeti, üçüncü kısımda eserlerine yer verilmiştir. Bu bölümün en önemli ve son kısmında ise *İrşâdu'l-fuhûl* çerçevesinde Şevkânî'nin usûl anlayışına genel bakış yapılmıştır.

1.1 Şevkânî'nin Hayatı

Şevkânî kendi adını Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî es-San'ânî olarak zikretmektedir⁵ Milâdî on dördüncü asırdan kendi zamanına kadar olan müctehidler kaydettiği biyografik eseri *el-Bedru't-tâli*'de babasının biyografisini zikrederken ensâb⁶ ve tarih âlimlerinin verdiği bilgiler ışığında farklı tarikleri de değerlendiren Şevkânî, kendi soyunu Hz. Âdem'e (a.s.) kadar nakletmiştir.⁷

Şevkânî 28 Zilkâde 1173'te⁸ (M 12 Temmuz 1760) Yemen'in başkenti San'â'nın güneydoğusunda yer alan Havlan yurdunun Hicratu⁹ Şevkân mevkisinde doğmuştur. Şevkânî'nin belirttiğine göre Hicratu Şevkân, Yemen'in önemli ilim merkezlerinden biri olup, eskiden beri fazilet sahibi dindar insanların ve hemen her dönem bir âlimin mevcut olduğu bir yerdi.¹⁰ O dönemde San'â kadısı olan babasının ve başkent San'â'yı ikamet yeri olarak seçmiş dönemin insanların süregelen âdeti üzere dinlenmek ve sonbahar mevsimini geçirmek üzere gittikleri bir yer olan Hicratu Şevkân, aynı zamanda babasının asıl memleketi idi. Şevkânî'nin, babasının ikamet yeri olan San'â'da değil de Hicratu Şevkân'da

⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsin men ba'de'l-karni's-sâbi* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/214.

⁶ Ensâb "soy" anlamına gelen neseb kelimesinin çoğuludur. Arap literatüründe kabilelerin soyunu inceleyen ilim dalı için kullanılan bir terimdir. Bk. Mustafa Fayda, "Ensâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/244.

⁷ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'*, 1/478-479.

⁸ Şevkânî babasının kaleme aldığı bir yazısından hareketle doğum tarihini hicrî 1173 olarak kaydetmiş olsa da bu konuda farklı görüşler de öne sürülmüştür. Bu görüşler için bk: Abdulganî Kâsım Gâlib eş-Şercî, *el-İmâmu's-Şevkânî hayâtuhû ve fikruhû*, (San'â: Mektebetü'l-Cîli'l-Cedîd, ts.), 152-153.

⁹ Hicra kavramı Yemen bölgesinde eğitim öğretim faaliyetlerinin çokça yapıldığı ilim merkezlerini ifade eden bir ıstılahdır. bk. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî, *el-İmâmu's-Şevkânî râidu asrihi* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1990), 22. (1. Dipnot)

¹⁰ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'*, 1/481.

doğması babasının dinlenmek ve sonbahar mevsimini geçirmek üzere orada bulunduğu bir döneme rastlamasından dolayıdır.¹¹

Şevkânî'nin verdiği bilgilere göre nisbesi, doğum yeri ve babasının memleketi olan Şevkân'a nispetle Şevkânî olmuştur.¹² Babasının Şevkân'dan ayrılıp yerleştiği kendisinin de doğumundan sonra yaşadığı ve ilim öğrenip tüm hayatını geçirdiği San'â'ya nispetle San'ânî nisbesine de sahiptir.¹³ Ancak o Şevkânî nisbesiyle tanınmış ve meşhur olmuştur.

Şevkânî'nin ailesi Yemen'deki Kahtânî araplarının atası sayılan Hamdân b. Mâlik b. Zeyd'e kadar uzanan köklü bir geçmişe ve epey zamandan beri bilinen bir şöhrete sahiptir. Şevkânî'nin zikrettiğine göre meşhur dedesi De'âm b. İbrahim¹⁴ hicrî üçüncü asrın son üçte birinde Yemen'in reislerinden biriydi. O, Zeydiyye¹⁵ mezhebinin önde gelen temsilcilerinden İmam Hâdi Yahya b. Hüseyin'in (ö. 298/911) Hicaz'daki Ress bölgesinden çıkıp Yemen'e gelmesi ve orada Zeydî imametine dayalı bir devlet kurmasında etkili olmuştur. İmam Hâdî konuşmalarında Zeydi devletini kurmasında Şevkânî'nin dedesinin desteğinden çokça bahsetmiş ve hep övgüyle yâd etmiştir.¹⁶

Şevkânî'nin ailesinde De'âm b. İbrahim'den sonra zikredilmesi gereken en önemli şahsiyetlerden birisi şüphesiz babası Ali b. Muhammed eş-Şevkânî'dir (ö. 1211/1797). Şevkânî'nin *el-Bedru't-tâli* de verdiği bilgilere göre babası Hicratu Şevkân'da doğmuş ve orada yetişmiştir. Bölgedeki geleneğe paralel olarak o da küçük yaşta ilim yolculuğuna başlamış, Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş, orada elde etme imkânı bulabildiği muhtelif alanlardan dersler almıştır. Ne zaman ki bölgedeki ilim onun dilindeki susuzluğu gidermez hale gelmiş, o vakit genç yaşta memleketi Hicratu Şevkân'dan ayrılarak daha fazla ilim talep etmek üzere başkent San'â'ya gitmiştir. San'â'da meşhur âlimlere öğrencilik etmiş, onlardan ders okumuş; fıkıh,

¹¹ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/215; Amrî, *el-İmâmu's-Şevkânî*, 19.

¹² Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/481.

¹³ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/215.

¹⁴ Şevkânî'nin baba tarafından sekizinci dedesi olan İbrahim b. Abdullah'ın oğlu olup Şevkânî'ye kadar olan şeceresi şu şekildedir: Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Hasan b. Muhammed b. Salah b. İbrahim b. Muhammed el-Afîf b. Muhammed b. Rızk b. Zebbâd b. Kâsım b. Merhabeh el-Ekber b. Mâlik b. Rebîa b. De'âm b. İbrahim b. AbdullaH Bk. Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/478.

¹⁵ "Hicrî 2. (M 8.) yüzyılın ilk çeyreğinde Kûfe'de ortaya çıkan, Irak, Taberistan ve özellikle Yemen'de varlığını sürdüren ılımlı bir Şîî fırkasıdır. İsmi Hz. Hüseyin'in Ali Zeynelâbidîn'den torunu olan Zeyd'den alır." Bk. Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/331.

¹⁶ Amrî, *el-İmâmu's-Şevkânî*, 20.

hadis, ferâiz,¹⁷ tefsir ve lügat ilminde parlak bir sima olmuştur. San‘â’daki ilim talebi ailesinden ve vatanından uzak bir şekilde uzun yıllar devam etmiş, talebeliğinin son dönemlerinde ise kıymetli ilmî bir makam elde etmiş, bu sayede fetva veren ve kendisinden ders alınan bir kişi olmuştur. Elde ettiği şöhret sayesinde Yemen Zeydî devletinin o dönemki lideri İmam Abbâs b. Hüseyin el-Mehdî (ö. 1189/1775) tarafından Havlân bölgesine kadı olarak tayin edilmiş, bir süre sonra görevinden affını istemiş ve bu sefer İmam el-Mehdî onu San‘â’ya kadı tayin etmiştir. Şevkânî’nin babası San‘â’da kadılık vazifesiyle meşgul olmasına rağmen ilmî faaliyetlerini terk etmemiş, farklı cami ve mescitlerde muhtelif ilimleri okumaya ve okutmaya devam etmiştir.¹⁸

Şevkânî babasının ilmiyle amel eden örnek bir âlim, âdil bir kadı ve dünyaya tamahlı olmayan zâhid bir insan olduğunu, aza kanaat eden, dünya gâilelerine karşı sabırlı, dini vecibelerini düzenli bir şekilde yerine getiren, sözlerinde yapmacıklık olmayan, kin gütmeyen, hiç kimsenin hakkında tek kötü söz bile etmediği, herkese olduğu gibi ailesine karşı da çok iyi bir kişi olduğunu kaydetmiştir. Şevkânî babası hakkındaki açıklamalarını daha da ileriye taşıyarak onun her ahvalinde selef-i sâlihîn tavrı üzere olduğunu ifade etmiştir. Sözlerinde abartı veya gerçeğe aykırı bir beyan olmadığını gösterme niyetiyle olsa gerek şunları da eklemiştir: “Babamı hakkıyla ve tam mânâsıyla tanıyan herkes onun Allah’ın velî kullarından biri olduğu noktasında mutmain olur.”¹⁹

Şevkânî’nin naklettiğine göre, babası kırk sene boyunca kadılık yapmış olmasına rağmen vefat ettiğinde kayda değer bir mal bırakmamış, hidayet yolu üzere bir hayat sürmüş, hicrî 1211/1797’de San‘â’da vefat etmiştir. Şevkânî babasının vefat ettiğinde geride iki erkek çocuk bıraktığını, bunlardan büyük olanın kendisi olduğunu, diğerinin ise kendisinden on yedi yaş küçük olan kardeşi Yahya b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1267/1851) olduğunu kaydetmiştir.²⁰

el-Bedru’t-tâli’ de kardeşi Yahya’ya da bir bölüm ayıran Şevkânî, onun kendisinden farklı olarak babasının ikamet yeri olan San‘â’da doğduğunu ve orada

---

¹⁷ Ferâiz farz kökünden türemiş farîza kelimesinin çoğuludur. Farz masdar olarak “bir şeyi belirlemek, takdir etmek, kesinleştirmek, açıklamak” mânâsına gelir. İsim olarak farz ve farîza kelimeleri “takdir ve tayin edilmiş şey, belirlenmiş pay” anlamındadır. İslâm miras hukukunun en önemli kısmını oluşturduğundan miras hukukuna “paylar ilmi” anlamında ilmü’l-ferâiz denmiştir. Bk. Ali Bardakoğlu, “Ferâiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/362.

¹⁸ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 1/483.

¹⁹ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 1/483-484.

²⁰ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 1/484.

yetiştirdiğini nakletmiştir. Eğitiminin ilk yıllarında San‘â Üniversitesi’ne başkanlık eden bir grup âlimden dersler almış olan Yahya’nın okuduğu ilimler arasında sarf, nahiv, mantık, furû‘ fıkıh ve fıkıh usûlü yer almaktadır. Şevkânî kardeşinin bu ilimlere ayrı bir ilgi gösterdiğini, akranlarından farklı olarak hakiki ilim adamı vasıflarını taşıdığını ve Allah’ın yardımı ve inayetiyle de ilmiyle amel eden âlimlerden olduğunu ifade etmektedir. Şevkânî kardeşinin kendisinden de ilim öğrendiğini, ona kendi eserlerini ve başka eserleri okuttuğunu, en sonunda da ona tüm eserlerini içeren genel bir icazet verdiğini haber vermektedir.²¹ Yahya abisinin vefatından sonra San‘â kadılığına getirilmiş ve bir süre bu görevi sürdürmüştür. Ancak İmam Nâsır Abdullah b. el-Hasen’in imâmeti zamanında (H 1252-1256/1836-1840) abisinin oğlu olan Ahmed b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1281/1864) ile birlikte hapse atılmış, daha sonra ikisi de serbest bırakılmıştır.²²

Şevkânî’nin ailesinde son olarak bahsedeceğimiz şahıslar çocuklarıdır. Onun Ali (ö. 1250/1834) ve Ahmed isminde iki erkek çocuğu olmuştur. Büyük oğlu Ali hem babasından hem amcası Yahya’dan hem de dönemin âlimlerinden ilim öğrenmiştir. Babasından *Neylû’l-evtâr, es-Seylû’l-cerrâr, Fethu’l-kadîr* ve başka eserlerini sema²³ yoluyla okumuştur. Ne var ki Şevkânî’nin bu oğlu henüz genç denilebilecek bir yaşta otuz üç yaşında iken vefat etmiştir. O vefat ettikten iki ay sonra da babası vefat etmiştir.²⁴ Şevkânî’nin küçük oğlu Ahmed ise abisi gibi hem babasından hem amcasından hem de devrin âlimlerinden dersler almış bir ilim adamıdır. Ayrıca abisine de talebelik yapmıştır. Onun ilmî gayreti özellikle babasının eserlerine yoğunlaşmış, onlardan çok fazla istifade etmiş ve babasının ilmini elde etme imkânına sahip olmuştur. Ahmed babası ve amcası gibi San‘â kadılığı yapmış birisidir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere bir dönem amcası Yahya ile birlikte hapse atılmış, daha sonra serbest bırakılsa da bunun gibi pek çok sancılı olay başından geçmiştir. Bu nedenle bir ara San‘â’dan ayrılmış ve Ravda köyüne yerleşmiş, burada da vefat etmiştir. Tarihçi Ahmed b. İsmâil el-Harrâzî’nin verdiği bilgiye göre Ahmed babasından sonra ve kendi dönemi içerisinde Yemen’in en

²¹ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 2/339-340.

²² Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ Zebâre el-Hasenî el-Yemenî es-San‘ânî, *Neylû’l-vatar min terâcimi ricâli’l-Yemen fi’l-karni’s-sâlis aşar* (San‘â: Merkezu’d-Dirâsât ve’l-Ebhâs el-Yemeniyye, ts.) 2/395-396.

²³ İşitmek, dinlemek anlamındaki semâ‘, bir hadis terimi olarak hadisi veya hadis kitabını hocasından bizzat dinleyerek onun rivayet hakkını elde etme (ahz, tahammül) yöntemi mânâsında kullanılır. Bk. Abdullah Aydın, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/457.

²⁴ Zebâre, *Neylû’l-vatar*, 2/162-163.

büyük âlimiydi. Hatta farklı bölgelerden gelen şeriat yargıçları ve idareciler için bir numaralı danışma merciî idi. O da babası gibi kıymetli eserler telif etmiş ve talebeler yetiştirmiş, Yemen tarihine geçmiş önemli şahsiyetlerden biridir.²⁵

Şevkânî'nin her iki oğlunun da erkek çocukları olmamış ve Şevkânî'nin Hz. Âdem'e (a.s.) kadar dayandırdığı köklü soyu kardeşi Yahya'nın neslinden devam etmiştir.²⁶

Şevkânî'nin yaşadığı yıllar Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin (M 1538-1918) kesintiye uğradığı (M 1635-1872 arası) ve Zeydî imamların hüküm sürdüğü bir döneme rastlamaktadır.²⁷ Şevkânî doğumundan vefatına kadar (M 1760-1834) sırasıyla el-Mehdî Abbas b. Hüseyin (M 1748-1775), el-Mansûr Ali b. el-Mehdî (M 1775-1809), el-Mütevekkil Ahmed b. el-Mansûr (M 1809-1816) ve el-Mehdî Abdullah b. el-Mütevekkil (M 1816-1835) olmak üzere dört farklı imamın idaresine şahit olmuştur.²⁸

Şevkânî'nin ilimle iştigal ettiği ve henüz resmi bir görevi olmadığı yıllarda Zeydî imâmetinin en önemli ikinci makamı olan başkadılık görevini dönemin önemli âlimlerinden Yahya b. Sâlih es-Suhûlî (ö. 1209/1795) yürütüyordu. Suhûlî, el-Mansûr billah Hüseyin b. el-Kâsım tarafından getirildiği bu görevi oğlu el-Mehdî Abbâs'ın imâmetinde de sürdürmüş, ek olarak el-Mehdî ona vezirlik makamını da tahsis etmiştir. Suhûlî'nin kadılığı el-Mehdî'den sonra imâmete gelen el-Mansûr Ali b. el-Mehdî döneminde de bir süre devam etmiş, hicrî 1209/1795 yılında Suhûlî vefat edince başkadılık görevi için el-Mansûr tarafından Şevkânî'ye teklif götürülmüştür.²⁹

Şevkânî ilk olarak bu teklife karşı çekimser kalmış, kendisinin ilimle meşgul olduğunu ve aynı anda iki işi yürütemeyeceğini ifade ederek görevden affını istemiş de İmam el-Mansûr onun iki işin altından kalkabileceği noktasında ısrar edince teklifi düşünmek ve istişare etmek için süre istemiştir. Şevkânî teklif için düşündüğü günlerde ilim camiasından büyük bir çoğunluğun kendisine gelerek veya mektuplar yollayarak bu görevi kabul etmesi gerektiği aksi takdirde dininden ve ilminden emin olunmayan liyakatsiz kişilerin dini bakımdan Yemen'in en

²⁵ Zebâre, *Neylû 'l-vatar*, 1/215-223.

²⁶ Amrî, *el-İmâmu 'ş-Şevkânî*, 29-30.

²⁷ İlyas Üzümlü, "Zeydîler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/326.

²⁸ Bernard Haykel, "Al-Shawkânî and the Jurisprudential Unity of Yemen", *Le Yémen, passé et présent de l'unité*, ed. Michel Tuchscherer (Provence: Edisud, 1994), 55.

²⁹ Şevkânî, *el-Bedru 't-tâli*, 2/334-335.

önemli makâmı olan başkadılığa gelebileceği yönünde görüş bildirdiklerini söylemektedir. Şevkânî Allah'tan yardım dileyerek ve tevekkül ederek bu vazifeyi bir haftalık düşünme süresi sonunda kabul etmiştir.³⁰ Şevkânî'nin başkadılığı el-Mansur döneminde başlamış, el-Mütevekkil ve el-Mehdî dönemlerinde de devam etmiş ve vefatına kadar kırk yıl boyunca bu önemli görevi yürütmüştür.³¹ Şevkânî el-Mansûr Ali ile halefi ve oğlu el-Mütevekkil Ahmed arasındaki anlaşmazlıkta olduğu gibi birçok siyasî çekişmede ve çeşitli isyanlarda uzlaşmayı sağlamış, dış siyasette de etkin rol almıştır.³²

Hicrî 1173 (M 1760) yılında doğan Şevkânî küçük yaşlardan itibaren başladığı ilim yolculuğunda hem talebe hem hoca olarak yüksek payelere erişmiş, hatta Zeydî imâmetinde imamdan sonra en yetkili makam olan San'â kadılığına yükselmiştir. Şevkânî'nin bu kutlu yolculuğu 1250/1834 yılında uzun yıllardan beri yürütmüş olduğu ilmî çalışmalarını ve kadılık makamını sürdürdüğü esnada ahirete intikal etmesiyle sona ermiştir. Vefat ettiğinde hicrî takvime göre yetmiş yedi, mîlâdî takvime göre yetmiş dört yaşında olan Şevkânî San'â'nın tarihî kabristanı olan Huzeyme Kabristanı'na defnedilmiştir.³³ Ancak 1967 yılında Yemen hükûmetinin San'â'da yaptığı bir yol genişletme çalışması nedeniyle Şevkânî'nin naaşı Huzeyme Kabristanı'ndan alınarak Filayhî Camii haziresine nakledilmiştir.³⁴

1.2 İlmî Şahsiyeti

Şevkânî'nin hayatıyla ilgili bilgi verirken onun Hicratu Şevkân'da doğmuş olduğunu zikretmiştik. Ancak o babasının kadı olduğu San'â kentinde büyümüş ve tüm eğitimini de orada tamamlamıştır. Şevkânî ilim talebi için San'â dışına çıkamadığını ve bunun birkaç nedeni olduğunu ifade etse de anne babasının bu konuda izninin olmaması dışındaki sebepleri açıklamamıştır.³⁵ Şevkânî'nin büyük bir âlim olmasında hiç şüphesiz kendisi de bir ilim insanı olan babası birinci derecede etkili olmuştur. O, kırk yıl kadılık yapmış, âlim, faziletli ve dindar bir babanın ilimle iştigaline yakinen şahit olmuş ve onun yönlendirmeleri neticesinde de küçük yaştan itibaren dini ilimlerle meşgul olma imkânına sahip olmuştur. Babası ilim öğrenmesi için ona her türlü fırsat ve imkânı sağlamış, bu yolda ihtiyaç

³⁰ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/465.

³¹ Amrî, *el-İmâmu's-Şevkânî*, 89.

³² Eyyüp Said Kaya - Nail Okuyucu, “Şevkânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/23.

³³ Zebâre, *Neylû'l-vatar*, 2/302.

³⁴ Adil Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 56.

³⁵ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/218.

duyduğu hiçbir harcamadan kaçınmamış, öyle ki Şevkânî'nin ilim öğrenmek dışında bir meşguliyeti dahi olmamıştır.³⁶

Şevkânî'nin *el-Bedru't-tâli*'de verdiği bilgilerden hareketle onun ilmî tedrisinin iki kademedede gerçekleştiği söylenebilir. İlk kademenin düzenli ilim öğrenmeye başlamadan önce aldığı dersleri, okuduğu eserleri ve hocalarını, ikinci kademenin ise düzenli olarak ilim öğrenmeye başladığı dönemi, hocalarını ve okuduğu eserleri içerdiği ifade edilebilir.

Şevkânî ilk kademedeki eğitiminin küçük yaşta iken gerçekleştiğini, o dönem herkes gibi geleneğe uygun olarak Kur'ân okumayı öğrendiğini, sonra onu hıfzettiğini ve San'â'daki kıraat hocalarından tecvîd dersleri aldığını, daha sonra mübtedi talebeler için itimat edilen ilk Zeydî metinlerden biri olan ve Zeydiyye mezhebinin önemli fakihlerinden İmam Ahmed b. Yahya el-Mehdî'ye (ö. 840/1437) ait *el-Ezhâr*'ı ve Usayfirî'ye ait *Muhtasaru'l-ferâiz*'i ezberlediğini ifade etmektedir. Şevkânî ek olarak bu kademedede babasının kütüphanesindeki bazı tarih ve edebiyat kitaplarıyla da ilgilendiğini, çok farklı alandan kitapları da incelemekle meşgul olduğunu haber vermektedir.³⁷

İkinci kademe Şevkânî'nin resmen ilim hayatına giriş yaptığı ve düzenli bir şekilde tahsile başladığı dönemdir. Bu kademedede ilk olarak babasına talebe olan Şevkânî, ondan *el-Ezhâr*'ın şerhini ve *Muhtasaru'l-Usayfirî* şerhi *Şerhu'n-Nâzirî*'yi okumuş, sonra San'â'nın önde gelen âlimlerinden çok farklı alanlarda ilim tahsil etmeye başlamıştır.³⁸ Usûl-i fıkıh, fûru fıkıh, hadis ve ricâl ilmi, tefsir, dil ve edebiyat, mantık, tarih, siyer ve mezhepler tarihi Şevkânî'nin bu dönemde tahsilde bulunduğu ilimlerin başlıcalarıdır. Şevkânî zikredilen alanların hemen hepsinde kapsamlı, ayrıntılı ve tahkike dayalı bir şekilde eğitim almıştır.³⁹ Şevkânî'nin aldığı kaliteli eğitim, kıvrak ve keskin zekasıyla birleşince onu akranlarından ilmî açıdan ileri seviyeye taşımış olmalı ki henüz talebe olmasına rağmen beraber eğitim gördüğü arkadaşlarına dahi dersler vermeye başlamış, talebeliği devam etmesine rağmen kendisinin talebeleri olmaya başlamıştır. O, kendisinin bu durumunu şöyle ifade etmektedir: “Şeyhlerine okuduğu eserlerin çoğu biter bitmez ya da henüz bitmeden bile talebeleri ondan o kitabı okumak ve ilmini tahsil etmek üzere toplanırlardı. Öyle ki onun bir günde hocalarından aldığı ve talebelerine verdiği

³⁶ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/484.

³⁷ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/215.

³⁸ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/215.

³⁹ Amrî, *el-İmâmu's-Şevkânî*, 26.

ders sayısı on üçe kadar ulaşmıştı. Bu durum hocalarından biri hariç tahsil edeceği bir ilim kalmayınca kadar devam etti”⁴⁰

Şevkânî ilim öğrenmeye ve öğretmeye devam ettiği o dönemde San‘â ahalisinin veya başka beldelerden gelen heyetlerin kendisine sorduğu sorulara fetva da vermeye başlamıştır. Hatta onun fetvaları hem avam hem havas insanlar arasında yayılmaya başlamış, verdiği cevaplar için de hiç kimseden bir ücret almamıştır. Bu tavrından ötürü onu kınayanlar olmuş, “İlmi hiçbir bedel ödemedem aldım, aynı şekilde infak etmek isterim” sözleriyle bu davranışının sebebini açıklamıştır. Şevkânî’nin ilmi bir karşılık beklemeden verme arzusunu, okumak ve ilmini elde etmek için kiralama ücreti ödenmesi gereken, bu nedenle yüksek meblağlar tutabilecek çok sayıda kitabı ücretsiz bir şekilde ve bütün yoğunluğuna rağmen talebelerine ders yoluyla vermesinden de anlamak mümkündür.⁴¹

Şevkânî, hocalarında ne kadar ilim varsa elde ettiğini, sadece bir hocasının ondan ders okuduğu dönemde vefat etmesi nedeniyle bütün ilmini elde edemediğini ve ilim tahsilini bitirdikten sonra kendisini talebe yetiştirmeye adanmış olduğunu söylemektedir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere onun bir günde verdiği ders sayısı onu geçmektedir. Haftanın ara vermeksizin her günü ders veren Şevkânî; tefsir, hadis, usûl-i fıkıh, sarf-nahiv, mantık, fîrû-i fıkıh ve cedel⁴² gibi ilimlere özgü belirli vakitler tayin etmiştir. Talebe yetiştirmenin dışında bir yandan da eser telif etmeye başlayan Şevkânî hem muhtasar hem uzun soluklu pek çok eser telif etmiş velûd bir âlimdir.⁴³

Şevkânî ilim ehli ve varlıklı bir ailede doğmuş olmasına rağmen ilim talebi için San‘â dışına çıkma ve başka beldelerdeki ilimlerden istifade etme şansını elde edememiştir. Onun tüm eğitim-öğretim hayatı Zeydî Devleti’nin başkenti San‘â’da gerçekleşmiştir. Dönemin önde gelen bütün âlimlerine talebe olan Şevkânî’nin hocaları şu şekildedir:

- 1) Abdullah b. Hasen b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. el-Mütevekkil İsmail b. Kâsım b. Muhammed (ö. 1210/1795)

⁴⁰ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 2/218-219.

⁴¹ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 2/219.

⁴² Mantık, felsefe ve diğer ilimlerde farklı şekillerde tarif edilmekle birlikte genellikle “rakibin düşüncesindeki çelişkileri ortaya koyma ve bu yöntemle rakibi susturma sanatı” diye tanımlanır. Cedel kelimesi, taraflar arasındaki atışmalarda doğruluk veya yanlışlığı belirlemek amacıyla yapılan tartışmanın kuralları anlamında da terimleşmiştir. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/208.

⁴³ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 2/219.

- 2) Abdullah b. İsmâil b. Hasen b. Hâdî en-Nehmî (ö. 1228/1813)
- 3) Abdulkâdir b. Ahmed el-Kevkebânî (ö. 1207/1792)
- 4) Abdurrahman b. Hasen el-Ekva' (ö. 1207/1792)
- 5) Abdurrahman b. Kâsım el-Medânî (ö. 1211/1796)
- 6) Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Mutahhar el-Kâbilî (ö. 1227/1812)
- 7) Ahmed b. Âmir el-Hadâî (ö. 1197/1783)
- 8) Ali b. Hâdî İrheb (ö. 1236/1821)
- 9) Ali b. İbrahim b. Ahmed b. Âmir (ö. 1207/1792)
- 10) Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1211/1796)
- 11) Ârif Yahya b. Muhammed el-Hûsî (ö. 1247/1831)
- 12) Hâdî b. Hüseyin el-Kârinî (ö. 1247/1831)
- 13) Hasen b. İsmâil b. Hasen b. Muhammed el-Mağribî (ö. 1208/1793)
- 14) İsmail b. Hasen b. Ahmed b. Hüseyin b. el-İmâm Kasım b. Muhammed (ö. 1206/1791)
- 15) Kâsım b. Yahya el-Havlânî (ö. 1209/1794)
- 16) Yûsuf b. Muhammed b. Alâuddîn el-Mizcâcî ez-Zebîdî el-Hanefî (ö. 1213/1798)

Şevkânî ilim öğrenmeye devam ettiği esnada talebe okutmaya başlamış âlimlerden biridir. Talebelik döneminden vefatına kadar olan bölümü ele alırsak onun çok sayıda talebesinin olduğu aşîkârdır. Şevkânî'nin hayatını ele alan kaynaklarda talebelerinin sayısı ile ilgili ittifak edilmiş bir rakam bulunmamaktadır. Önde gelen talebeleri şunlardır:

- 1) Abdullah b. Muhsin el-Hıyemî (ö. 1240/1824)
- 2) Abdurrahman b. Ahmed el-Behkelî ed-Damedî (ö. 1248/1833)
- 3) Ahmed b. Abdullah ed-Damedî (ö. 1222/1807)
- 4) Ahmed b. Ali b. Muhsin b. el-İmâm Mütevekkil Alellah (ö. 1223/1808)
- 5) Ali b. Ahmed Hâcir es-San'ânî (ö. 1235/1819)
- 6) Ahmed b. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1281/1864)
- 7) Muhammed b. Hasen eş-Şecenî ez-Zimârî ö. (1286/1869)
- 8) Muhammed b. Ahmed Meşham es-San'ânî (ö. 1223/1808)
- 9) Muhammed b. Ahmed es-Sûdî (ö. 1226/1811)
- 10) Muhammed b. Muhammed b. Hâşim eş-Şâmî (ö. 1251/1835)

1.3 Şevkânî'nin Eserleri

Şevkânî, islâmî ilimlerin farklı alanlarına dair pek çok eser vermiş velûd bir âlimdir. hicrî 1213/1799 yılında tamamladığı *el-Bedru't-tâli* 'de kendi hayatını kaydettiği bölümde yüzün üstünde eserini ismen zikretmiştir.⁴⁴ Ancak bu eser, erken bir tarihte yazılmıştır. Onun *el-Bedru't-tâli* 'de zikrettikleri dışında daha pek çok eseri bulunmaktadır.⁴⁵ Nitekim kendisi de eserleri arasından aklına gelenleri zikrettiğini, aklına gelmeyenlerin ise zikrettiklerinden daha fazla yekûn tuttuğunu ifade etmektedir.⁴⁶

Şevkânî'nin İslâmî ilimlerin farklı alanlarına dair başlıca eserleri şöyledir:⁴⁷

1.3.1 Fıkıh Eserleri

1) *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min ilmi'l-usûl*

Şevkânî'nin fıkıh usûlüne dair telif ettiği bu eser, tezimizin ana kaynağını teşkil ettiğini için diğer eserlerinden daha detaylı incelemek yerinde olur. Şevkânî bu eseri hicrî 1231/1815 yılında tamamlanmıştır.⁴⁸ İctihadın sürekliliği ve taklidin câiz olmadığı yönündeki görüşlerini temellendirmek üzere yazmış olduğu anlaşılan bu eser bir giriş, yedi maksat ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümü dört fasılda ele alınmış olup ilk fasılda usûl-i fıkıh ilminin tanımı, konusu, faydası ve yararlandığı ilimler gibi konular işlenmiştir. İkinci fasılda hüküm, hâkim, mahkûmun bih gibi konulara yer verilmiş; üçüncü fasılda dil prensipleri işlenmiş, giriş bölümünün son faslı olan dördüncü fasılda ise lafzın taksimi ile ilgili konulara değinilmiştir. Birinci bölümde Kur'ân, ikinci bölümde sünnet, üçüncü bölümde icmâ, dördüncü bölümde emir-nehiy, umum-husus, mutlak-mukayyet, mücmel-mübeyyen, zâhir-müevvel, mantuk-mefhum, nâsih-mensuh konuları işlenmiştir. Beşinci bölümde kıyas ve istidlale ilişkin konular, telâzüm, istishâb, şer'u men kablenâ, istihsân ve mesâlih-i mürsele, altıncı bölümde icthad-taklid konularını, yedinci bölümde ise teâdül-tercih konularına yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise

⁴⁴ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli* , 2/219-223.

⁴⁵ 1400/1980'de Şevkânî üzerine doktora çalışması yapmış olan Gumârî yüz seksen dokuzu el yazması (mahtut) otuz dokuzu basılı (matbu) olmak üzere toplam iki yüz yirmi sekiz eserini nakletmiştir. Bk. Muhammed Hasan b. Ahmed el-Ğumârî, *el-İmâmu 'ş-Şevkânî müfesssiran* (Mekke: Câmîatu Ümmü'l-Kurâ, Doktora Tezi, 1980), 83-102; Şercî, iki yüz yetmiş sekiz eser listelemiştir. Bk. Şercî, *el-İmâmu 'ş-şevkânî hayâtuhû ve fikruhû*, 194-229; Adil Yavuz, Şevkânî'ye ait el yazması ve basılı toplam iki yüz on bir eserinden (hadis eserleri hariç) bahsetmektedir. Bk. Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, 170. Yavuz, Şevkânî'nin hadis ilmiyle alakalı ise el yazması ve basılı yirmi dört tane eserini tespit etmiş ve Şevkânî'ye ait toplam iki yüz otuz beş esere yer vermiştir. Bk. Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, 219-274.

⁴⁶ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli* , 2/223.

⁴⁷ Eserlerinin tam listesi için bk. Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, 97-171, 190-271; Nail Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheplere Bakışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 29-40, 140-165.

⁴⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min ilmi'l-usûl*, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2018), 710.

hakkında delil olmayan meselelerde mübahlığın mı, haramlığın mı yoksa tevakkuf etmenin mi asıl olduğu ve kendisine nimet verilen kişinin şükretmesinin vâcib olup olmadığı konularını incelemiştir.

Şevkânî fıkıh usûlü ilmine dair düşüncelerini eserde şöyle ifade eder: “Fıkıh usûlü ilmi; seçkin âlimlerin başvurduğu, ahkâmın çoğunda meseleleri yazarken ve delilleri belirlerken sığındıkları bir sığınaktır. Meseleleri üzerinde uzlaşmış ve kuralları kaydedilmiş bu ilim, ona başvuranların çoğu tarafından müsellemler kabul edilir. Araştırmacıların bahislerinde ve musanniflerin tasniflerinde bunu görürsün. Onlardan biri, söylediği bir şey için usûl ehlinin bir sözünü şahit tuttuğu zaman - seçkinlerden bile olsalar- tartışmacılar boyun eğerek ve teslim olurlar. Çünkü onların inancı, usûl ilminin kurallarının kabul etmeye layık doğrular üzerine tesis edildiği, akıl ve nakil kaynaklı amelî delillerle bağlantılı olduğu üzerinedir. Usûl ilminin bu yönü, tartışmacıları, seçkin âlimler eliyle usûl ilmi aleyhinde asılsız şeyler söylemekten alıkoyar.”⁴⁹

Şevkânî, fıkıh usûlüne dair bir kitap kaleme alma amacını ise şöyle açıklar: “Ehl-i ilmin çoğu re’ye başvurdu ve onu en değerli sancak olarak yukarılara çıkardılar. Hatta rivâyet ilmi dışındakilerle amel edilmez zannına kapıldılar. Bu durum beni, -ehl-i ilimden bir topluluğun soruları üzerine- usûl ilminin tasnifini yapmaya, kuvvetli ve zayıf görüşleri izah etmeye, doğruyu ve doğru olmayanı beyan etmeye, reddetmeye elverişli olanları ve güvenmeye elverişli olmayanları açıklamaya sevk etti. Amacım; âlimin, ilminde basiret sahibi olması, doğrunun ona açıkça görünmesi, kabul etmeye layık doğrular ile arasında bir perdenin kalmamasıdır.”⁵⁰

Şevkânî, kitabın metodu hakkında, mukaddimede yaptığı kısa bir açıklamayla yetinir: “Bu kitapta, diğer usûl müelliflerinin bahsettiği ilkelerden, zikredilmesi daha faydalı olan ve tamamen konuyla ilgili olanlar dışında bir şey değinmedim”⁵¹ Şevkânî’nin metoduyla ilgili bizim aktaracaklarımız, eseri okurken edindiğimiz izlenimlerden ve çıkarımlardan ibarettir. Onun metoduna dair genel mahiyette şunlar söylenebilir: Şevkânî, konuları işlerken -varsa- hem mütekaddim hem müteahhir usûlcülerin, fukahânın ve çeşitli İslâm fırkalarının görüşlerine yer verir. İhtilaflı konularda başkalarının fikirlerini benimsemek yerine, görüş ve

⁴⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 7.

⁵⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 8.

⁵¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 8.

delilleri yapabildiği ölçüde kendisi tartışır ve çoğu zaman bağımsız bir görüş ortaya koymaya çalışır. Zikredilen tüm görüşleri mezhep farkı gözetmeksizin nakleder. Tarafların delillerine en ince ayrıntısına kadar yer verir, katılmadığı görüşlere ve delillere itirazlar sunar. Gerekli yerlerde kelâm, hadis ve lügat âlimlerinin görüşlerine de başvurur. Genellikle konuların sonunda, herhangi bir tercihi varsa buna işaret eder. Ulemânın çoğuna muhalif olsa bile, kendisine göre kuvvetli olan görüşü belirtir. Şevkânî, kavramların tarifini aktarırken, kendisine göre kuvvetli olanlardan başlar ve zayıf görüşlere doğru gider. Zayıf görüşlerin hangi açıdan zayıf olduğunu açıklar. Usûlcülerin kavramların tarifindeki ihtilaflarına sık sık değinir ve birçok yerde kendine ait tarifler oluşturur. İhtilaflı konularda anlaşmazlığın kaynağına ve sebebine işaret eder. Özellikle çetrefilli konularda, âlimlerin sözlerinden ve delillerinden bahsetmeden önce ihtilafın çıktığı noktaya değinir.

Şevkânî, mütekellimîn ve fukahâ metodunu mezceden bir yöntem takip etmiş, usûlî meselelerde ulemâ arasındaki ihtilaflara ve bunların çıkış noktalarına değinmeye özen göstererek, belli bir mezhep esasına bağlı olmaksızın herkes için deliller ortaya koymaya çalışmıştır. Bu açıdan karşılaştırmalı bir fıkıh usûlü kitabı izlenimi vermektedir.⁵²

2) *el-Kavlu 'l-Müfîd fî edilleti 'l-ictihâd ve 't-taklîd*

Şevkânî ehl-i ilimden bazı muhakkik âlimlerin taklidin câiz olup olmadığına dair konu hakkında şüpheyi yer bırakmayan tahkik bir eser yazmalarını talep etmeleri üzerine bu kitabı yazdığını ifade etmektedir.⁵³ Şevkânî bu eserinde taklidin câiz olduğunu söyleyen âlimlerin delillerine, taklide karşı çıkan âlimlerin görüşlerine ve dört mezhep imâmının taklidi nehyeden sözlerine yer vermektedir. Ayrıca ictihad kapısının kapalı olduğuna dair görüşün yanlışlığını ispatlamaya çalışmakta ve taklidin geçersiz olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır.

3) *es-Seylû 'l-cerrâr el-mütedeffik alâ hadâiki 'l-Ezhâr*

H 1235/1820'de tamamlanan eser Şevkânî'nin en önemli fûrû-i fıkıh çalışması kabul edilmektedir.⁵⁴ Eser, İmam Mehdî Ahmed b. Yahya Murtazâ'nın *Kitâbü 'l-ehzâr fî fıkhi eimmeti 'l-ethâr* isimli kitabına yazılmış bir şerhtir. İmam Mehdî, 793/1391 yılında imâmet iddiası ile ortaya çıkan ancak başarısız olup hapse

⁵² M Kâmil Yaşaroğlu, "İrşâdü'l-fuhûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/458.

⁵³ Şevkânî, *el-Kavlu 'l-müfîd fî edilleti 'l-ictihâd ve 't-taklîd*, thk. Abdurrahmân Abdulhâlik (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1396/1976), 17.

⁵⁴ Kaya - Okuyucu, "Şevkânî", 39/26.

atılan Zeydî bir âlimdir. Hapiste iken yazdığı bu eserinde Zeydîliğin Yemen'deki kolu olan Hâdevîliğin görüşlerini toparlamıştır. Daha sonraki Hâdevîler bu kitabı fıkıhta temel kitap olarak benimsemişlerdir.⁵⁵ Eser, *el-Ezhâr*'ın şerhi niteliğinde bulunmakla beraber metnin anlaşılmasına yardımcı olmaktan çok Hâdevî mezhebine yönelttiği tenkitleriyle dikkat çekmektedir.⁵⁶ Şevkânî, kendisine *el-Ezhâr* üzerine daha önce yazılmış şerhlerdeki ihtilafları giderecek bir hakemlik rolünü biçmektedir.⁵⁷ Mukaddime, ibâdât ve muamelât olmak üzere üç ana bölümden oluşan eser, ferâiz hariç tüm fûrû-i fıkıh konularını içermektedir. Ayrıca; *el-Ezhâr*'ın tasnifine uygun olarak kaleme alınmış olup “Kitâb-bab-fasıl” şeklinde sistematize edilmiştir.⁵⁸

4) *ed-Dürerü 'l-behiyye fi 'l-mesâili 'l-fıkhiyye*⁵⁹

H 1217/1802 tarihinde telifi tamamlanan eser⁶⁰ Şevkânî'nin fûrû-i fıkıh konularını sade bir üslupla anlattığı bir risâledir. Fıkıh konuları delilleri zikredilmeden özet bir şekilde verilir. Klasik fıkıh kitapları tertibine uygun olarak yazılmıştır.⁶¹

5) *ed-Derâri 'l-mudîyye şerhu 'd-Düreri 'l-behiyye*⁶²

Şevkânî, bazı âlimlerin, yazmış olduğu *ed-Dürerü 'l-behiyye* isimli muhtasar fûrû kitabını şerh etmesini istemeleri üzerine bu eseri kaleme almıştır. Bu şerhte Şevkânî, muhtasar metindeki ifadelerin naslardan delillerini zikreder, hadisler arasındaki teâruzları gidermeye çalışır, diğer fakihlerin görüşlerini aktararak, varsa bu görüşlere yönelik tenkitlerini sunar. Eser hicrî 1220/1805 yılında tamamlanmıştır.⁶³

6) *el-Fethu 'r-rabbânî min fetâvâ 'l-İmam eş-Şevkânî*⁶⁴

Bu eser, Şevkânî'nin akâid, Kur'ân, hadis, fıkıh ve Arap dili gibi farklı ilim dalları ile alakalı yazdığı birçok müstakil risâleyi ve muhtasar fetvalarını derlediği bir kitaptır. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, bazı Yemen ve Hint kütüphanelerinde

⁵⁵ Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, 130.

⁵⁶ Sümeyye Onuk, *Eş-Şevkânî ve Es-Seylû 'l-Cerrâr Adlı Eserinin Tanıtımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 24.

⁵⁷ Şevkânî, *es-Seylû 'l-Cerrâr el-Mütedeffik alâ hadâiki 'l-Ezhâr*, (b.y.: Dâru İbn Hazm, 1431/2010), 7.

⁵⁸ Onuk, *Eş-Şevkânî ve Es-Seylû 'l-Cerrâr Adlı Eserinin Tanıtımı*, 25.

⁵⁹ Şevkânî, *el-Bedru 't-tâli*, 2/219.

⁶⁰ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/26.

⁶¹ Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, 121.

⁶² Şevkânî, *el-Bedru 't-tâli*, 2/219.

⁶³ Nail Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı*, 33.

⁶⁴ Şevkânî, *el-Bedru 't-tâli*, 2/223.

yazma eser halindeki bu risâleleri bulup yayınlamıştır. İki yüz on dört risâleyi içerdiği ve on iki ciltlik hacimli bir eser olduğu nakledilmektedir.⁶⁵

1.3.2 Hadis Eserleri

1) *Neylû'l-evtâr min esrâri Münteka'l-ahbâr*⁶⁶

Mecdüddin İbn Teymiyye'nin (ö. 652/1254) ahkâm hadislerini bir araya getirdiği *Münteka'l-ahbâr min ehâdîsi seyyidi'l-ahyâr* adlı kitabının şerhi olup/1793-1797 yılları arasında kaleme alınmıştır.⁶⁷ Şevkânî, içlerinde hocalarının da bulunduğu bir grup ehl-i ilmin kendisinden *el-Müntekâ'yı* şerh etmesini istediklerini ve sunduğu hiçbir mazereti kabul etmemeleri üzerine bu telife başladığını ifade etmektedir.⁶⁸

2) *el-Fevâidu'l-mecmûa fî ehâdîsi'l-mevdûa*⁶⁹

Şevkânî, mevzû/uydurma hadis alanında daha önce kaleme alınan eserlerin içeriklerini bir araya getirmek amacıyla bu kitabı kaleme aldığını belirtmektedir.⁷⁰

3) *Veblû'l-ğamâm alâ Şifâi'l-evâm*⁷¹

Seyyid Hüseyin b. Bedrüddin'in *Şifâü'l-evâm fî ehâdîsi'l-ahkâm li't-temyîz beyne'l-helâl ve'l-harâm* isimli ahkam hadisleri şerhine Şevkânî'nin yazdığı hâşiyedir.⁷²

4) *Katrü'l-velî alâ hadîsi'l-velî*

Bu eser, “Kim benim velime (dostuma) düşmanlık ederse, kesinlikle ona harp açtığımı bildiririm”⁷³ kudsî hadisinin şerhidir. Şevkânî, hadis şârihlerinin bu hadisi hakkıyla şerh edemediklerini, hadisın öneminden ötürü bu müstakil eseri telif ettiğini belirtmektedir.⁷⁴ Eserde, gerçek Allah dostunun kimler olduğu, Hakk’a yakınlık (velâyet) makamına nasıl erişileceği, sahâbeden itibaren Allah dostlarının

⁶⁵ Şevkânî, *el-Fethu'r-rabbânî min fetava'l-İmâm eş-Şevkânî*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk (San'â: Mektebetu'l-Cîlu'l-Cedîd, ts.) Mukaddimetu Muhammed b. İsmâîl el-Umrânî, 1.

⁶⁶ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/219.

⁶⁷ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/27.

⁶⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr min esrâri Münteka'l-ahbâr*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk (Suûdi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1427/2006), 1/104.

⁶⁹ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/219.

⁷⁰ Şevkânî, *el-Fevâidu'l-mecmûa fî ehâdîsi'l-mevdûa*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Ma'lemî el-Yemânî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4.

⁷¹ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/219.

⁷² Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/27.

⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bigâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “Rikâk”, 38 (No: 6137).

⁷⁴ Şevkânî, *Katrü'l-velî alâ hadîsi'l-velî*, thk. İbrâhîm İbrâhîm Hilâl (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, ts.), 217.

gösterdiği kerametler gibi konular, mukallidlere yönelik eleştiriler ve hîle-i şer‘iyyelerin yanlışlığı gibi meseleler yer almaktadır.⁷⁵

5) *Tuhfetü’z-zâkirîn bi Uddeti’l-hisni’l-hasîn min kelâmi seyyidi’l-mürselîn*

Bu eser, İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429) zikir ve dua ile ilgili hadisleri derlediği *Uddetü’l-hisni’l-hasîn*⁷⁶ adlı eserinin Şevkânî tarafından yapılan tahrîc ağırlıklı şerhidir.⁷⁷ Şevkânî, şerh metodu açısından gördüğü bazı eksiklikler sebebiyle bu eseri şerh etmeye karar vermiştir.⁷⁸

6) *Derrü’s-sahâbe fî menâkıbi’l-karâbe ve’s-sahâbe*

Şevkânî’nin bu eserinde sahâbe, Ehl-i beyt, tâbiîn ve sonraki nesillere mensup bazı kişilerin fazilet ve menkıbeleri ele alınmaktadır.⁷⁹

1.3.3 Akaid Eserleri

1) *et-Tuhaf fî mezâhibi’s-selef*

Hicri 1228’de (M 1813) yazılan eserde, ilâhî zâtın mâhiyeti ve kullar tarafından kavranabilmesi için O’na nispet edilen nitelikler (sıfatlar) hakkında en isabetli yorumun selefe ait olduğu ispata çalışılmaktadır.⁸⁰

2) *İrşâdu’s-sikât ilâ ittifâki’s-şerâi’ ale’t-tevhîd ve’l-meâd ve’n-nübüvvât*

Şevkânî bu eseri, Allah’ın birliğini, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin hak oluşunu ve ölümden sonraki hayatın varlığını üç semâvî dine göre ispat etmek üzere yazmıştır.⁸¹

3) *Şerhu’s-sudûr fî tahrîmi ref’i’l-kubûr*

Cenaze defnedildikten sonra kabrin belli olması için üstünün toprakla yükseltilmesi ve kubbe, türbe, bina gibi dış şekiller yapmanın haramlığına dair Şevkânî’nin görüşlerini içeren bir eserdir.⁸²

4) *ed-Dürri’n-nadîd fî ihlâsı kelimetü’t-tevhîd*

⁷⁵ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/27.

⁷⁶ İbnü’l-Cezerî, önce el-Hisnu’l-hasîn min kelâmi seyyidi’l-mürselîn isimli bir kitapta zikir ve dualarla ilgili hadisleri toplamış, daha sonra bu eseri Uddetü’l-hisni’l-hasîn ismiyle ihtisâr etmiştir. Bk. Şevkânî, *Tuhfetü’z-zâkirîn bi Uddeti’l-hisni’l-hasîn*, (Beyrût: Dâru’l-Kalem, 1984), 9.

⁷⁷ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/27.

⁷⁸ Şevkânî, *Tuhfetü’z-zâkirîn*, 6.

⁷⁹ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/27.

⁸⁰ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/27; Şevkânî, *et-Tuhaf fî mezâhibi’s-selef*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk (Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1415/1994), 30-31.

⁸¹ Şevkânî, *İrşâdu’s-sikât ilâ ittifâki’s-şerâi’ ale’t-tevhîd ve’l-meâd ve’n-nübüvvât*, (Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1404/1984), 4.

⁸² Şevkânî, *Şerhu’s-sudûr bi tahrîmi ref’i’l-kubûr*, (Medinetü’l-Münevvire: el-Câmiatu’l-İslâmiyye, 1408/1987), 8.

Kadı Muhammed b. Ahmed Meşham'ın peygamberler, velîler ve büyük insanlarla tevessülün⁸³ hükmünü sorması üzerine hicrî 1214/1799 yılında kaleme alınmıştır.⁸⁴

5) *Tenbîhü 'l-efâzil 'alâ mâ verade fî ziyâdeti 'l-'umri ve nuksânihi mine 'delâ 'il.*

Şevkânî'nin kaderin değişebilirliği ve ömrün uzayıp kısılabileceğine dair bir eseridir.⁸⁵

1.3.4 Biyografi Eserleri

1) *el-Bedrü 't-tâli ' bi mehâsini men bâ 'de 'l-karni 's-sâbi '.*

Şevkânî bu eserinde; hicrî 6. (M 12.) yüzyıl veya hicrî 7. (M 13.) yüzyıldan sonra müctehid çıkmayacağına dair yaygınlaşan bir kanaatin yanlışlığını ortaya koymak maksadıyla, hicrî 8. (M 14.) yüzyılın başından itibaren yaşadığı döneme kadar yaşamış müctehid âlimleri ele alarak her dönemde müctehidin var olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Beş yüz doksan sekiz biyografi ihtiva eden eser, şahısların isimlerinden hareketle alfabetik olarak düzenlenmiş olup müellifin belirttiğine göre dört ay gibi kısa bir süre içinde yazılmış ve hicrî 1213/1799'da tamamlanmıştır.⁸⁶

2) *el-İ 'lâm bi 'l-meşâyihî 'l-a 'lâm ve 't-telâmizeti 'l-kirâm*

Şevkânî'nin hocalarını ve öğrencilerini tanıtmak amacıyla yazdığı bir eseridir.⁸⁷

1.3.5 Diğer Eserleri

1) *Fethu 'l-kadîr el-câmiu beyne fenneyi 'r-rivâyeti ve 'd-dirâyeti min ilmi 't-tefsîr*

Rivâyete veya dirâyete dayalı yazım metotlarından sadece biriyle yetinerek tefsir yazan müfessirlerin eserlerinin büyük kıymet taşıdığına ancak yeterli olmadığına işaret eden Şevkânî, Kur'ân tefsirindeki eksikliği gidermek adına iki metodu birleştirerek bu eseri kalem almış,⁸⁸ 1229/1814 yılında tamamlanmıştır.⁸⁹

2) *İthâfî 'l-ekâbir bi-isnâdi 'd-defâtir*

⁸³ Tevessül; mânevî derecesi yüksek birini/birilerini ya da Allâh'ın kendi zâtını aracı kılarak isteğinin kabul edilmesi için Allah'a dua etmek ve yakarıştadır. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Tevessül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/6.

⁸⁴ Kaya - Okuyucu, "Şevkânî", 39/27.

⁸⁵ Kaya - Okuyucu, "Şevkânî", 39/27.

⁸⁶ Cengiz Kallek, "el-Bedrü 't-tâli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/335.

⁸⁷ Şevkânî, *el-Bedrü 't-tâli*, 2/219.

⁸⁸ Şevkânî, *Fethu 'l-kadîr el-câmiu beyne fenneyi 'r-rivâyeti ve 'd-dirâyeti min ilmi 't-tefsîr*, (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), 1/14.

⁸⁹ Mevlüt Güngör, "Fethu 'l-kadîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/462.

Şevkânî'nin, rivâyet etme hakkını aldığı eserlerin müelliflerine kadar ulaşan senedlerini bir araya topladığı eseridir.⁹⁰

3) *Dîvânü 'ş-Şevkânî eslâkû 'l-cevher*

Şevkânî'nin oğlu Ali tarafından derlenen şiirlerinden oluşmaktadır.⁹¹

4) *Edebü 't-taleb ve müntehe 'l-ereb*

İctihad ve taklid gibi konuları içeren bu eser ilim talebelerine nahiv, mantık, sarf, belâgat, münâzara, fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, usûlû'd-dîn, hadis, cerh-ta'dîl, tarih gibi alanlarda kapsamlı bir müfredat sunmaktadır.⁹² hicrî 1216/1801 yılında telif edilmiştir.⁹³

5) *ed-Devâ 'ü 'l- 'âcil li-def' i 'l- 'adüvvi 's-sâ 'il*

Küçük bir risâle olan bu eserde Şevkânî, yaşadığı dönemdeki halkın, âlimlerin ve yöneticilerin içinde bulunduğu vahim durumu anlatmaktadır. Eserde sadece tespitler yapmamış, bu toplumsal sorunlara çözümler de önerilmiştir.⁹⁴

1.4 Şevkânî'nin Usûl Anlayışı

Şevkânî, Zeydî geleneğe göre ilmî tedrîsini tamamlamış olsa da Sünnî geleneğe ait pek çok eseri okuma ve inceleme fırsatı bulmuştur. Yemen Zeydiliği içinde filizlenen, Sünnî kaynak ve usûl anlayışını benimseyip bu anlayışı dinî düşüncenin merkezine koyma bakımından ılımlı bir bakış açısına sahip ekolün de etkisiyle öğrenciliği döneminden itibaren Zeydî anlayıştan uzaklaşmaya başladığı, ilerleyen yıllarda da Sünnî anlayışa intisap ederek ehl-i hadis selefliğini benimsediği söylenmiştir.⁹⁵

Şevkânî, müslümanları Kur'an ve sünnet temelinde ana kaynaklara dönmeye çağırır. Kişiyi naslardan uzaklaştıran re'ye dayalı delil ve görüşlere ise itibar edilmemesini ister.⁹⁶ Hadislerle amel etmeyi mezhep içi geliştirilen bazı argümanlar sebebiyle birtakım kaidelerle sınırlandıran mezheplerin bu yaklaşımına

⁹⁰ Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, 167.

⁹¹ Kaya - Okuyucu, "Şevkânî", 39/27.

⁹² Kaya - Okuyucu, "Şevkânî", 39/27.

⁹³ Onuk, *Eş-Şevkânî ve Es-Seylû 'l-Cerrâr Adlı Eserinin Tanıtımı*, 15.

⁹⁴ Kaya - Okuyucu, "Şevkânî", 39/27; Faruk Emrah Oruç, *Şevkânî'nin Muâmelâtla İlgili Görüş ve Tenkitleri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 39.

⁹⁵ Kaya - Okuyucu, "Şevkânî", 39/22-23. Şevkânî'nin Zeydiyye'ye muhalefet ettiği görüşler için bk. Zeyneb İbrâhîm Hüseyin el-Azâvî, "Ârâu 'l-İmâmu'ş-Şevkânî el-usûliyye elletî hâlefe fihâ ez-Zeydiyye min hilâli kitâbihi İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîhi'l-hakkî min ilmi'l-usûl", *Mecelletü 't-dirâsâtü 't-târihiyye ve 'l-hadâriyye*, 7/21 (Haziran 2015), 270-280.

⁹⁶ bk. Bernard Haykel, "İslâm'ı Mezhepleri Yok Ederek Islah Etmek: Şevkânî ve Yemende Onu Tenkit Eden Zeydiler", çev. Nail Okuyucu, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 131.

karşı çıkar ve bir hadisin senedi sahih olduktan sonra nedensiz bir şekilde terk edilemeyeceğini söyler.⁹⁷

Şevkânî, nasları merkeze alan bir yaklaşım benimser ve naslarla irtibatı bulunmayan bazı delilleri kabul etmez. Ayrıca; ictihadın sürekli ve zorunlu bir faaliyet olduğunu savunarak ictihad kapısının kapalı olduğu fikrine karşı çıkar. ictihadın terkedilmesinin mezhepleşmeye ve mezhep imamların görüşlerinin benimsenmesine sebep olduğunu, bunun da taklidi doğurduğunu savunur.⁹⁸

‘Ârif ‘Avad Abdulhalîm er-Rikâbî, Şevkânî’nin usûldeki yöntemine ilişkin öne çıkan noktaları şu şekilde sıralar:⁹⁹

- a. Konuların ittifak ve ihtilaf edilen noktalarının sınırlarını çizerek ihtilaf noktasında cereyan eden tartışmalara (محل النزاع) değinmesi.
- b. Görüşlerin usûl kaidelerine olan nisbetini zikretmesi.
- c. Usûl meseleleri için ilgili ilmî kaynakların hakemliğine başvurulması.
- d. Usûl kâideleri için istidlâllerde bulunması.
- e. Fırûya ait meseleleri usûle bina etmeye özen göstermesi.

1.4.1 Delillere Bakışı

Her âlim içinde bulunduğu ilmî, siyâsî, toplumsal pek çok faktörden etkilenmiştir. Şevkânî’nin usûl anlayışını ve perspektifini doğru değerlendirebilmek için bütün bu faktörler de göz önünde bulundurulmalıdır. Şevkânî’nin yetiştiği Yemen’de birçok amel ve inanç mezhebi bulunmaktaydı. Rafizîlik ve Mu‘tezilîlik gibi itikadî mezheplerin yanı sıra Zeydîliğin Yemen’deki fikhî bir kolu haline dönüşen Hâdevîlik, ehl-i sünnet mezheplerinden Şafîlik ve az da olsa Hanefilik bölgede müntesibi bulunan mezheplerdi. Şevkânî’nin yaşadığı yıllarda Yemen’de tasavvufî hayat tarzını benimsemiş bazı topluluklar da mevcut idi. Bu topluluklara mensup bazı müridlerin -hiçbir şey yapmadan- tevekküle sarılma, sebepleri terk etme, lidere kutsallık atfetme ve görüşlerine boyun eğme, kabirler inşa etmede ve süslemede aşırılık, hurafelere tutunma gibi yanlıgılarını göstermek için Şevkânî, dönemin önde gelen pek çok ulemâsı ve bazı talebeleri, reddiye amacıyla eserler telif etmişlerdir.¹⁰⁰

⁹⁷ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/24.

⁹⁸ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/24; Haykel, “İslâm’ı Mezhepleri Yok Ederek Islah Etmek”, 137.

⁹⁹ ‘Ârif ‘Avad Abdulhalîm er-Rikâbî, “Menhecû’n-nakdi’l-usûlî ‘inde’l-allâme eş-Şevkânî”, *Mecelletü Külliyyeti ‘ş-şerî’ati ve ‘l-kânûn bi Tanta* 4/32 (Aralık 2017), 1577-1583.

¹⁰⁰ Şevkânî’nin reddiyeleri için bk. Şevkânî, *el-Fethu’r-rabbânî*, 1/15-17.

Şevkânî, Yemen Hâdevî toplumu içinde özellikle hicrî 9. (M 15.) yüzyıldan itibaren Sünnî kaynak anlayışını dinî düşünce geliştirme çabasının merkezine alan ve yakın döneme kadar devam eden hareketin en tanınmış simasıdır. Ebû Abdullah İbnü'l-Vezîr (ö. 840/1436), Hasan el-Celâl, Makbilî (ö. 1108/1696-97) ve Emîr es-San'ânî'nin (ö. 1182/1768) gelişimine katkı sağladığı bu hareketin son temsilcisi Şevkânî'dir.¹⁰¹ Bu alimlerin ayırt edici özelliği, ictihad konusundaki ısrarlarıydı. Başka bir kişinin veya mezhebin hukukî görüşünün, sebeplerini araştırmaksızın kabul etmesi ve benimsemişliğiyle oluşan taklidden de vazgeçmeye çağırdılar. Şevkânî'nin bütün eserlerinde, Müslümanların taklidden kendilerini kurtarmalarının bir yolu olarak ictihadın gerekliliği konusundaki ısrarı görülmektedir.¹⁰²

Şevkânî'nin usûl anlayışını ve delillere bakışını oluşturan temel noktalardan birisi naslara olan yaklaşımıdır. Ona göre naslar insan hayatının bütün yönlerini kuşatır ve insanı ilgilendiren her fiil ve hâdisi için hüküm ihtiva eder. İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) öncülüğünü yaptığı bu yaklaşım usûlcüler tarafından “dinî kemâle ermesi”¹⁰³ bağlamında değerlendirilmiş ve nasların yeterli oluşu bir olgu olarak kabul edilirken keyfiyet noktasında ise fikir ayrılığı yaşanmıştır. Zâhirîler mükellefin gerçekleştirdiği her fiil ve hâdisiyle bağlantısı olan şer'î hükmün doğrudan naslarda yer aldığını söylerken çoğu usûlcü ise şer'î hükümlerin tümünün doğrudan naslarda yer almadığını söylemektedir. İkinci görüştekilere göre bazı hükümler kıyas/ictihad yoluyla, bazıları nassî istidlâl yöntemleriyle veya tâlî delillerle de elde edilebilmektedir.¹⁰⁴ Fıkıh usûlü ilminde nasları merkeze alan bir yaklaşım benimsenmesinin fikhî görüşler üzerindeki zannın giderilmesine katkı sağlayacağını öne süren Şevkânî, kaynağını nassın almayan çoğu usûl meselesinde bir görüşe varmak için çaba harcanmasına gerek olmadığını; çünkü bunların re'yy kaynaklı olduğunu ve tartışmaya değer olmadığını ileri sürmektedir.¹⁰⁵ Şevkânî'nin dinî düşünce inşasında nasları öncelemesi ve nas dışındaki delillere çok fazla itibar etmemesi onun naslara ve ictihada yaklaşımını gözler önüne sermektedir.¹⁰⁶ Bunun

¹⁰¹ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/23.

¹⁰² Haykel, “Al-Shawkânî and the Jurisprudential Unity of Yemen”, 53-54.

¹⁰³ el-Mâide 5/3.

¹⁰⁴ İbrahim Özdemir, “Nasların Yeterliliğine Dair”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), 604.

¹⁰⁵ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/24.

¹⁰⁶ Nail Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı*, 51.

nedeni, Şevkânî'nin “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim*”¹⁰⁷ âyetinden hareketle nasların bütün hâdiselerin hükmünü kuşattığına olan inancıdır. Şevkânî'ye göre şeriatın naslarını hakkıyla bilen, âyetler üzerinde derinlemesine düşünen ve sünnet ilmindeki idrakini genişleten kimse, nasların her olayda onun tüm ihtiyaçlarını karşıladığını bilir.¹⁰⁸ Şevkânî'nin bu ifadeleri, Kur'an'ın yeterliliği vurgusunda sünneti dışlama niyetinde olmadığını açıkça gösterir.

1.4.1.1 Kur'an

Şevkânî'ye göre Kur'an-ı Kerim ve sünnet, şer'î hükümlerin esas kaynağıdır. Onlar varken diğer kaynaklara başvurulmaz.¹⁰⁹ Ayrıca Kur'an, helalleri ve haramları belirleme yetkisine sahiptir.¹¹⁰

Şevkânî, Kur'an'ın “Hz. Peygamber'e indirilen, mushaflarda yazılı olan ve tevâtür yoluyla bize ulaştırılan söz”¹¹¹ şeklinde tanımlandığını naklettikten sonra kendisi Kur'an'ı “Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilen, mütevâtir olarak tilâvet edilen Allah kelâmıdır”¹¹² şeklinde tarif eder. Şevkânî, Kur'an'ın naklinde tevâtürü şart koşmaz, mushafta yer alan ve meşhur kurrâların üzerinde ittifak ettikleri kıraatlerin Kur'an olduğu konusunda ittifak olduğunu söyler. Ona göre âhâd olarak nakledilen, resmü'l-mushaf'a muvâfık, Arap diline ve i'râba mutâbık olan ve tümüyle mushaftan bir parça olması muhtemel kıraatler de Kur'an'dır. Tümüyle değil de bazı kısımlarıyla mushafta yer alması muhtemel olan; resmü'l-mushaf'a muvâfık olmayan ama isnâdı sahih olan, Arap diline ve i'râba muvâfık olan kıraatler şâz¹¹³ rivâyettir. Bu kıraatler âhâd haber hükmündedir ve hüküm çıkarmak için kullanılabilir.¹¹⁴

¹⁰⁷ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Hayrettin Karaman - Mustafa Çağrı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümüş (İstanbul: DİB Yayınları, 2017), el-Mâide 5/3. Şevkânî, bu âyette geçen tamamlama (ikmâl) lafzının, nasların ya her bir birey için ayrı ayrı ya da ihtiyaç duyulanları kapsamlı genellemeler altında toplayarak şeriat ehlinin ihtiyaç duyduğu yeterlilikte olması olarak yorumlanması gerektiğini belirtir. Eğer ikmâl lafzı böyle anlaşılmazsa ikmâl lafzının anlamsız olacağını söyler. Bk. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 501.

¹⁰⁸ Bk. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 205.

¹⁰⁹ Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfîd*, 19.

¹¹⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 88.

¹¹¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 79.

¹¹² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 80; Miflâh b. Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye fî kitâbihi İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min ilmi'l-usûl* (Vahrân: Câmîatu Vahrân, Yüksek Lisans Tezi, 2011-2012), 72.

¹¹³ “Şâz Arap filolojisinde az veya çok kullanılmasına bakılmaksızın dil kurallarına yaygın kullanıma ve kıyasa aykırı olan kelime ve yapıları” ifade eder.” Bk. Soner Gündüzöz, “Şâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/384.

¹¹⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 81; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 73.

Hız. Peygamber, Kur'ân'ın yedi harf¹¹⁵ üzere indirildiğini haber vermiştir.¹¹⁶ Şevkânî, yedi harften kastedilenin arap lehçeleri olduğunu, lafızların azında ihtilaf edildiğini, çoğunda ise ittifak olduğunu belirtir. Şevkânî'ye göre resmü'l-mushafta yer alması nedeniyle sûrelerin başındaki besmelelerin her biri âyettir. Besmelenin âyet olmasının üç yönü vardır: Birincisi; besmele, Kur'ân'ın Allah kelâmı oluşunu ispat eden en önemli delildir. İkincisi; mushafta sûrelerin başında yazılmasının sâbit oluşu hakkında icmâ vardır. Üçüncüsü; besmelenin Arap diline ve i'râba muvâfık olduğunun zâhir oluşudur.¹¹⁷ Şevkânî, Kur'ân da hem muhkem hem müteşâbih âyetlerin varlığı konusunda ihtilafın olmadığını söyler. Ek olarak; muhkem âyetler ile amel edilmesinin vâcip olduğunu, müteşâbih âyetler konusunda ise ihtilaf edildiğini ancak kendisine göre müteşâbih ile amel etmenin câiz olmayışının doğru görüş olduğunu belirtir. Bunun sebebi olarak, insanın Allah'ın murâdının ne olduğuna muttâlî' olamaması ve kavrayış kapasitesinin müteşâbihi bilme noktasında kusurlu olmasını gösterir. Şevkânî'ye göre, müteşâbih âyetin mânâsının olduğu konusunda şüphe yoktur. Ancak insan zihni bu mânâyı bilmeye güç yetiremez.¹¹⁸

Şevkânî, Arapça dışında bir dilde mânâsı olup Arapların kullanmasıyla sonradan Arapçalaşmış kelimelerin (muarreb) Kur'ân'da var olduğunu kabul eder ve bunu reddedenlere şaşırır. Kur'ân da Rum, Hint, Fars ve Süryânî dillerine ait kelimelerin var olduğunu vurgular ve bu kelimelerin var olduğuna kimsenin itiraz etmediğini söyler.¹¹⁹

1.4.1.2 Sünnet

Şevkânî'ye göre İslâm dininin Kur'ân-ı Kerim'le beraber en önemli kaynağının Hız. Peygamber'in sünneti olduğu belirtilmiş idi. Şevkânî'nin sünnet anlayışı ileride üçüncü bölümde, Hız. Peygamber'in fiilleri konusuna mukaddime olarak ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

¹¹⁵ Yedi harf olgusu, tefsir ve kıraat literatüründe çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Kur'an kıraatı ilgili olan yedi harf konusu, muğlak bir yapıya sahip olduğu için konuyla ilgili tatmin edici bir çözüm ortaya konamamıştır. Yedi harfin anlamı ve mahiyeti ile ilgili ihtilafların çok olması, hadislerde konunun mahiyeti açıkça ve tafsilatlı bir şekilde açıklanmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bk. Hacı Önen, "Ebu Amr ed-Dânî'ye Göre Yedi Harfin Anlamı", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11 (Nisan 2014), 57.

¹¹⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî (Kâhire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955), "Salâtu'l-Müsâfirîn", 48 (No: 818).

¹¹⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 82; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 74.

¹¹⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 83-84; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 75.

¹¹⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 85-86; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 76.

1.4.1.3 İcmâ

Şevkânî, girişte Nazzâm (ö. 231/845), Hâricîler ve Şia'nın bir kısmının icmânın gerçekleşmesini imkânsız gördüklerini söyler ve görüşlerinin dayanaklarını nakleder.¹²⁰ Daha sonra, kendisine göre de icmânın gerçekleşmesinin mümkün olmadığını açıklar ve konuya dört makam halinde yer verir: Birinci makamda; icmânın mümkün olmadığını söyler. İkinci makamda; icmânın mümkün olduğu kabul edilse bile bilinmesinin mümkün olmamasından bahseder.¹²¹ Üçüncü makamda; -icmâyı kabul edenlere göre- icmânın naklinin imkânsız oluşunu açıklar.¹²² Dördüncü makamda; icmânın şer'î hüccet olup olmadığını inceler.¹²³

Şevkânî, ümmetin icmâsının ancak her birinin görüşünün bilinmesiyle hasıl olacağını söyler. Şevkânî'ye göre ehl-i ilmin yaşadığı doğu, batı ve diğer İslâm beldelerindeki kişilere ulaşmaya, durumlarını sınamaya ve icmâ ehlinde olup olmadıklarını bilmeye insan ömrü yetmez. Ayrıca; ictihad ehlinde olup meşhur olmayan/bilinmeyen kişiler icmâyı araştıran kişiye gizli kalabilir.¹²⁴ İnsafı olan kişi, doğudaki âlimin batıdaki âlim hakkında, batıdaki de doğudaki hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadığını, aynı şekilde görüşünün keyfiyetini ve icmâyı konu mesele hakkında söylediklerini aynıyla bilmenin mümkün olmadığını kabul eder. Şevkânî, icmâda muvâfakata ya da muhalefetin açığa vurulmamasına itibar edileceğini söyler. Ancak bazı âlimlerin, başına bir şey gelme endişesiyle muhâlif görüşü olsa bile takıyye¹²⁵ ile bunu gizleyebileceğine dikkat çeker. Ayrıca; dört bir yandaki İslâm âlimlerinin her birinin bir görüş üzere icmâ ettiklerini bilmek mümkün olsa bile diğer beldelerdeki âlimlerin ittifakı gerçekleşmeden bazılarının görüşünden dönebileceğine değinir. Şevkânî'ye göre, tüm müctehidlerin tek bir yerde toplandığı varsayılsa ve “falanca hüküm üzerine ittifak ettik” şeklinde tek bir ağızdan çıkmışçasına fikirlerini beyan etseler yine de bu icmânın oluştuğuna dair ilim ifade etmez. Bazılarının o hükme muhalefeti olabilir, ancak başına bir şey

¹²⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 183.

¹²¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 184.

¹²² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 186.

¹²³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 187; Avde, Şevkânî'nin cumhûrun görüşüne meylederek icmâyı kabul ettiğini söyler. Bize göre bu tespit yanlıştır. Şevkânî'nin icmâyı mümkün görmediği konuya dair değerlendirmelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Avde'nin yanlış tesbiti için bk. Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 119.

¹²⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 184.

¹²⁵ Can ve mal gibi korunması gereken değerlere karşı ortaya çıkan ciddi bir tehlike durumunda kişinin gerçek inancını gizleyip gerektiğinde aksini söyleyerek eylemde bulunmasıdır. Bk. Mustafa Öz, “Takıyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/453.

gelme endişesiyle takiyye yapmış olabilir.¹²⁶ Şevkânî, icmânın -onu delil kabul edenlere- naklinin imkânsız olduğunu söyler. Ona göre nakil ya tevâtür ya da âhâd yolla gerçekleşir. Âdet, icmânın tevâtür yoluyla naklini imkânsız kılar. Çünkü; doğu ve batıdaki tüm müctehidlere ulaşmak, icmâyâ konu olan mesele hakkındaki görüşlerini duymak ve bu görüşü sonraki nesillere her tabakada tevâtür sayıyla nakletmek mümkün değildir. Âhâd ise icmânın nakli için amel edilmeyen bir yoldur.¹²⁷

Şevkânî, cumhûrun icmâyı şer‘î hüccet olarak kabul ettiğini; Nazzâm, İmâmiyye¹²⁸ ve bazı Hâricîlerin ise onu şer‘î hüccet olarak kabul etmediklerini haber verir.¹²⁹ Şevkânî’ye göre, Müslümanların görüşlerinin bir meselede birleşmesi, bu kişilerin meydana getirdiği topluluğa din sahasında teşrî‘ yetkisi vermez.¹³⁰ Şevkânî, icmânın hücciyetini savunanların getirdikleri bütün deliller kabul edilse bile, icmânın nihâi şartının, müctehidlerin üzerinde ittifak ettikleri şeyin hak olması olduğunu söyler. Bir şeyin hak olması, bu hükme ittibâyı gerekli kılmaz. Şevkânî, icmâyı ictihad faaliyetlerinin bir neticesi olarak görür¹³¹ ve müctehidin ictihadına diğer müctehidlerin ve mukallidlerin ittibâsının gerekli olmadığını söyler.¹³²

Şevkânî’ye göre, sahâbe icmâsı hüccettir ve bu konuda ihtilaf yoktur.¹³³ Ayrıca sahâbe asrına yetişen ve ictihad ehlinde olan tâbiîn dahil edilmeden müctehidlerin icmâsı geçerli olmaz.¹³⁴ Şevkânî, amel-i ehl-i Medine’nin ümmetin bir kısmı olmaları sebebiyle icmâ için hüccet teşkil etmediğini düşünür. Aynı şekilde amel-i ehl-i Mekke, amel-i ehl-i Basra ve amel-i ehl-i Kûfe de hüccet değildir.¹³⁵ Şevkânî, avamın muhalefet veya muvâfakat üzerine ittifakının, icmâda dikkate alınmayacağını belirtir.¹³⁶ Çünkü onlar, şer‘iyyât üzerine düşünebilecek

¹²⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 185.

¹²⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 186; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 120.

¹²⁸ İmâmiyye, genelde “imâm” ilkesini benimseyen bütün Şiî gruplar için kullanılsa da özel olarak varlığını sürdüren en büyük Şiî grup durumunda bulunan İsnâaşeriyye için kullanılan isimdir. Bk. Mustafa Öz, “İmâmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/207.

¹²⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 187.

¹³⁰ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/24.

¹³¹ Nail Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı*, 57.

¹³² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 199.

¹³³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 207; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 124.

¹³⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 206; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 123.

¹³⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 210; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 125.

¹³⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 182; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 131.

kimseler değildir. Ayrıca onlar, hücceti anlamaz ve delilleri akledemezler.¹³⁷ Şevkânî'nin, âhâd naklin icmâda amel edilmeyen bir yol olduğunu söylerken,¹³⁸ haber-i vâhidi hüccet kabul etmesi dikkat çekicidir.¹³⁹

1.4.1.4 Kıyas

Usûlcüler, fukahâ ve mütekellimin âlimleri şer'î kıyasa ilişkin farklı tanımlar ortaya koyar. Şevkânî de bu tanımlardan bir kısmını nakleder ve neticede kendi tanımını beyan eder. Onun kıyas için güzel bulduğunu söylediği tanım şöyledir: “Aralarındaki câmi‘ (vasıf) sebebiyle hükmü zikredilen meseledeki hükmün benzerini, hükmü zikredilmeyende ortaya çıkarmaktır.”¹⁴⁰

Şevkânî kıyasın, umûr-u diniyede hüccet olduğuna dair ittifaktan bahseder. Ayrıca Hz. Peygamber'den sâdır olan kıyasın, hüccet oluşuna dair ittifak olduğunu belirtir. Şer'î kıyasın hüccet olup olmadığı konusunda ise ihtilaf vardır. Sahâbenin çoğu; tâbiîn, fukahâ ve mütekellimîn, şer'î kıyasın şeriatın asıllarından bir asıl olduğunu, Kitâb ve sünnetten bir delil gelmediğinde onunla ahkâma dair istidlâl yapılabileceğini kabul eder.¹⁴¹ Nazzâm, Mu‘tezileden bir grup, Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) ve İbn Hazm ise şer'î kıyası hüccet kabul etmez.¹⁴² Şevkânî, kıyası reddedenlerin onu tümünden geçersiz kılmadıklarını; mansûs illetli olan, fâırıkın¹⁴³ nefyedildiği hakkında kat'î delil olan, fahve'l-hitâb ve lahnü'l-hitâb türündeki kıyasları¹⁴⁴ kabul ettiklerini söyler.¹⁴⁵ Ancak Dâvûd ez-Zâhirî ve onun takipçileri, mansûs illetli bile olsa, kıyası tümünden reddeder.¹⁴⁶

Şevkânî, şeriat henüz kemâle ermediği için Hz. Peygamber hayatta iken yapılan kıyasları kabul eder. Hz. Peygamber'in vefatıyla din tamamlanmıştır. “Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.”¹⁴⁷ ve “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir

¹³⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 223.

¹³⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 186.

¹³⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 228; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 133.

¹⁴⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 491. Şevkânî'nin kıyas tanımına dair değerlendirmeler için bk. Sevinç Bildik, *Şevkânî'nin Şer'î Kıyas ile İlgili Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 25.

¹⁴¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 492.

¹⁴² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 494-495.

¹⁴³ “Fıkıh usûlünde kıyasın oluşmasına mâni bir durum olarak asıl ile fer' arasındaki uyumsuzluk olarak ifade edilmiştir.” Bk. Hüseyin Okur, “Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyâs Ma'a'l-Fâırık”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 36 (Ekim 2020), 27-28.

¹⁴⁴ Lafzın sözde zikri geçmeyen mânaya delâlet etmesini ifade eden mefhûm terimi ve usul eserlerinde bu delâlet türünün diğer adları olan “fehve'l-hitâb, lahnü'l-hitâb, tenbîhü'l-hitâb, mefhûmü'l-hitâb” gibi tabirler için bk. Ferhat Koca, “Mefhûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/350-353.

¹⁴⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 503.

¹⁴⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 495.

¹⁴⁷ el-En'âm 6/38.

kitaptadır."¹⁴⁸ âyetleri Allah'ın olmuş olabilecek bütün meselelerin hükümlerine naslarda yer verdiğine işaret eder.¹⁴⁹ Şevkânî, Hz. Peygamber'den sonra kimseyi gûnahtan korunmuş (mâsum) olarak görmediği için yapılan kıyaslara temkinli yaklaşır.¹⁵⁰ Şevkânî, kıyasın hüccet olması için istidlâl ihtiyacı olmadığını, yalnızca hücciyetini menetmenin yeterli olduğunu belirtir. Delil getirmek, onu hüccet kabul edenlerin işidir. Şevkânî, hüccet kabul edenlerin getirdikleri aklî ve naklî delillerin kıyasın hücciyetine delâlet etmediğini ifade eder.¹⁵¹ Şevkânî, kıyası tümüyle reddetmediğini ise şu sözleriyle açıklar: "Kıyasın istinbât yollarından biri olduğunu kabul etseydim bu illeti mansûs olan ve fahve'l-hitâb türünden olan kıyasla sınırlı olurdu."¹⁵² Nasların istidlâl için yeterli olduğu inancına sahip olan Şevkânî'ye göre bu tür kıyaslar aslında mefhûmu'l-muvâfakat cinsinden istidlâllerdir.¹⁵³ Şevkânî, illeti mansûs olmayan kıyasları şeriattan bir delile dayanmayan re'y ürünü şeyler olarak görür ve bunların Allah'ın izin verdiği şer'î istinbât yöntemlerinden olmadığını söyler.¹⁵⁴

Şevkânî, kıyasın asl, fer', illet ve hüküm şeklinde dört temel rûknü olduğunu söyler. Şevkânî'ye göre asıl, kendisine benzetilen (müşebbeh bih) olup hükmün kendisi veya delili değil hükmün mahallidir. Fer'; hükmü olmayan (müşebbeh), illet; asıl ve fer'î bir araya getiren (câmî) vasıf, hüküm ise kıyasın sonucudur.¹⁵⁵ Şevkânî, kıyasın muteber olması için bazı şartlara sahip olması gerektiğini belirtir. Asıl hakkında on iki şarta yer veren Şevkânî, bunların dışındaki şartlara itibar etmez.¹⁵⁶ İlet ile ilgili yirmi dört şartı¹⁵⁷ muteber sayan Şevkânî, fer' ile ilgili dört şart ileri sürer.¹⁵⁸ Şevkânî'ye göre illeti belirleme metotları on bir tanedir.¹⁵⁹ Bunun dışında ileri sürülen metotlara itibar etmez.

¹⁴⁸ el-En'âm 6/59.

¹⁴⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 501.

¹⁵⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 502.

¹⁵¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 495. Kıyası hüccet kabul edenlerin getirdikleri delillere ve Şevkânî'nin bunlara dair değerlendirmeleri için bk. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 495-504.

¹⁵² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 498. Şevkânî'nin usûlcülerin bazılarının kıyas adını verdikleri kıyas çeşitlerinin en az tartışmalı olanlarıyla kendisini sınırlandığı ve aslında onun kabul ettiği kıyas türlerinin celi kıyas sınıfı altında toplanabileceği şeklindeki tespitler için bk. Bildik, *Şevkânî'nin Şer'î Kıyas ile İlgili Görüşleri*, 44-45.

¹⁵³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 503.

¹⁵⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 498-499.

¹⁵⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 504-506; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 209.

¹⁵⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 506-510; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 210.

¹⁵⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 512-515; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 211-212.

¹⁵⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 517; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 213.

¹⁵⁹ İcmâ, illet üzerine gelen nas, imâ ve tenbîh, Hz. Peygamber'in fiiliyle hükmün illiyyeti üzerine istidlâl etme, sebr ve taksîm, münâsebe, şebah, tard, deverân, tenkîhu'l-menât ve tahkîku'l-menât

Şevkânî, hücciyetini kabul edenlerin, kıyası asıl üzerinden üç kısma taksim ettiklerini söyler. Birincisi; illetin açıkça belirtildiği illet kıyasıdır. İkincisi; illetin zikredilmeyip aslî vasfın zikredildiği delâlet kıyasıdır. Üçüncüsü; fâırkın nefyi ile aslı ve fer‘i bir araya getirmek olan aslın mânâsında yapılan kıyastır. Şevkânî bunun tenkîhu‘l-menât olduğunu belirtir. Ayrıca celî ve hafî şeklinde bir ayırım da yapılmıştır. Celî kıyas; asıl ve fer‘ arasında fâırkın kat‘î olarak nefyedildiği kıyastır. Hafî kıyas ise fâırkın zannî olarak nefyedildiği kıyas olup celînin zıddıdır.¹⁶⁰

Şevkânî, sebep, had ve kefareî konularında kıyasın cârî olmadığını ifade eder.¹⁶¹ Ek olarak illetin sahihliğine yöneltlen itirazlara yer verir ve bunları yirmi sekiz başlıkta toplar.¹⁶² Şevkânî, illete yönelik itirazlardan sonra fâide başlığı altında kıyasla ilgili son hususlara değinir ve konuyu tamamlar.

1.4.1.5 Diğer Delillere Yaklaşımı

Fıkıh usûlü anlayışını nasların yeterli oluşu olgusu üzerine kuran, naslar dışındaki tâlî delilleri bu düşüncesiyle tutarlı olmak adına çoğunlukla reddeden Şevkânî; genellikle aslî deliller arasında sayılan icmâ ve kıyas delillerinin hücciyetine de itiraz etmektedir.¹⁶³

Şevkânî; nas, icmâ ve kıyas yoluyla hükmü belirlenen hâdiselerin dışında kalan şeyler için ortaya konulan ictihâdî çalışmalara istidlâl adı verildiğini belirtir¹⁶⁴ ve aslî deliller arasında yer almayan fer‘î delillere istidlâl başlığı altında yer verir. Şevkânî’nin bu kısımda değindiği deliller; telâzüm,¹⁶⁵ istishâb,¹⁶⁶ şer‘u men

Şevkânî’nin muteber kabul ettiği illet belirleme yollarıdır. Bk. Şevkânî, *İrşâdu‘l-fuhûl*, 518-546; Avde, *İhtiyârâtü‘l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 213-221.

¹⁶⁰ Şevkânî, *İrşâdu‘l-fuhûl*, 547.

¹⁶¹ Şevkânî, *İrşâdu‘l-fuhûl*, 547-550; Avde, *İhtiyârâtü‘l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 221.

¹⁶² Nakz, ademü‘l-aks, ademü‘t-te’sîr, el-kavlu bi‘l-müceb, fesâdu‘l-i‘tibâr ve fesâdu‘l-vaz‘ yer verilen başlıca itirazlar arasındadır. Geri kalan itirazlar ve Şevkânî’nin değerlendirmeleri için bk. Şevkânî, *İrşâdu‘l-fuhûl*, 551-577; Avde, *İhtiyârâtü‘l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 221-228.

¹⁶³ Nail Okuyucu, *Şevkânî’nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı*, 60.

¹⁶⁴ Şevkânî, *İrşâdu‘l-fuhûl*, 582; Avde, *İhtiyârâtü‘l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 231.

¹⁶⁵ “Telâzüm mantıkta “iki şeyin karşılıklı olarak birbirini gerektirmesi” mânâsına gelmektedir. Buna göre bir şey başka bir şeyi zorunlu biçimde çağırırıyorsa aralarındaki ilişkiye lüzum, bu iki şeyden gerektirene melzûm, gerekli olana lâzım denir.” Bk. Ömer Türker, “Telâzüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/394.

¹⁶⁶ Aksine bir delil olmadığı sürece var olan bir durumun/hükmün devam ettiğine hükmetme yöntemidir. Bk. Ali Bardakoğlu, “İstishâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/376.

kablenâ,¹⁶⁷ istihsân,¹⁶⁸ mesâlih-i mürsele,¹⁶⁹ sahâbî kavli¹⁷⁰ ve sedd-i zerâi'¹⁷¹ olmak üzere yedi tanedir.

Şevkânî, telâzümün istidlâl türü mü yoksa şer'î bir delil mi olduğunda ihtilafın olduğunu aktarır. Bazıları onu delil saymış, bazıları ise delil olmadığını söylemiştir. Şevkânî, telâzümün delil değil, bir istidlâl türü olduğunu belirtir.¹⁷²

Şevkânî, istishâbı hüccet kabul ettiğini açık bir şekilde ifade etmez. Ancak hüküm verirken istishâba dayalı küllî kâideleri dikkate alır.¹⁷³ İstishâbın mânâsını "Geçmiş zamanda sâbit olan şeyin, onu değiştirecek bir şey yoksa gelecek zamanda da bekâsına hükmetmek"¹⁷⁴ olarak veren Şevkânî, delilin olmaması halinde istishâbın hüccet olup olmadığına dair ehl-i ilmin ihtilaf ettiğini söyler. Bu konuda altı görüş aktaran Şevkânî görüşlerden hangisini tercih ettiğine dair bilgi vermez. Naklettiği görüşler şöyledir:¹⁷⁵

1. Başka delil yoksa, nefiy veya ispat olması fark etmeksizin istishâbın hüccet kabul edilmesidir. Hanbelîler, Mâlikîler, Şâfiîlerin çoğu ve Zâhirîler bu görüştedir.
2. Başka delil olmasa bile istishâb hüccet değildir. Hanefîlerin çoğu ve mütekellimîn bu görüştedir. Ebu'l-Hüseyin el-Basri bu görüşteki mütekellimlerden biridir. Şevkânî, bu görüştekilere göre,

¹⁶⁷ Delil değeri için bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Şer'u Men Kablena", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/15.

¹⁶⁸ "Fıkıh usulünde müctehidin bir meselede icmâ, zaruret, örf, maslahat, gizli kıyas gibi özel ve daha kuvvetli görünen bir delile dayanarak o meselenin benzerlerinde izlenen genel kuraldan ve ilk hatıra gelen çözümden vazgeçmesi ve hukukun amacına daha uygun bulduğu başka bir hüküm vermesi şeklinde özetlenebilen yöntemin adıdır." Bk. Ali Bardakoğlu, "İstihsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/339.

¹⁶⁹ "Mesâlih-i mürsele, geçerli veya geçersizliği hakkında özel delil (nas ve icmâ) bulunmadığı gibi kıyas kapsamına da girmeyen, fakat hem aklî ölçülere hem diğer şer'î düzenlemelerin bütününe (makâsıdü's-şâri') uygunluk taşıyan menfaatleri ifade eder." Bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/84.

¹⁷⁰ "Sahâbînin fikhî konularla ilgili görüşü" bk. H. Yunus Apaydın, "Sahabi Kavli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/500-504.

¹⁷¹ Aslen mübah/helal olan bir fiilin şer'an yasak olan bir sonuca yol açacağından emin olunması veya bu ihtimalin gerçekleşmesinin kuvvetli olması sebebiyle yasaklanmasını ifade eder. Bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Sedd-i Zerâi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/277.

¹⁷² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 585; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 232.

¹⁷³ Şevkânî'nin fûrû' fıkıhta hüküm verirken istishâbı kullandığına dair örnekler için bk. Onuk, *Eş-Şevkânî ve Es-Seylû'l-Cerrâr Adlı Eserinin Tanıtımı*, 24.

¹⁷⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 585.

¹⁷⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 586-587.

istishâbın başka delil yoksa hüccet sayılmamasının şer‘iyyâta özel olduğunu, hissiyyât¹⁷⁶ için bunun geçerli olmadığını söyler.

3. İstishâb müctehid için hüccettir.
4. İstishâb yeni bir hüküm koymak için değil, var olan hüküm için hüccet olmaya elverişlidir.
5. İstishâb ile tercihte bulunmak câizdir.
6. İstishâbı hasmının görüşünün aksini ispat için değil de nefyedeceği şeyde kullanan kişi için sahihtir.

Şevkânî, istishâbın çeşitleri olduğunu nakleder:¹⁷⁷

1. Aklın ve şeriatın bir şeyin sübûtuna ve devamına hükmetmesi istishâbı. Şevkânî, istishâbın bu çeşidi ile amel etmenin vâcib olduğu noktasında ihtilaf olmadığını söyler.
2. Şer‘î hükümlerde akıl deliliyle bilinen adem-i aslî istishâbı: Berâet-i zimme istishâbı ya da altı(ncı) vakit namazın yokluğu gibi.
3. Mu‘tezile’nin kabul ettiği aklî hüküm istishâbı: Onlara göre sem‘î delil vârid olana dek akıl bazı şeylerde hüküm verebilir. Şevkânî, bu çeşit istishâb ile amel etmenin câiz olmadığına dair ehl-i sünnet arasında ihtilaf bulunmadığını belirtir.
4. Delil İstishâbı: Tahsis ve nesih ihtimali bulunsa da var olan delille hükmetmek böyledir. Şevkânî, bunun istishâb türü olarak isimlendirilmesinde ihtilaf olduğunu nakleder. Usûlcülere göre bu istishâbın bir türü iken muhakkiklere göre değildir.
5. İcmâ ile sâbit hüküm istishâbı. Şevkânî, bu kısımda da ihtilaf olduğunu aktarır. Ebû İshâk eş-Şirâzî (ö.476/1083), İbnü’s-Sabbağ ve Gazzâlî’nin içinde olduğu çoğunluk hüccet olmadığını söylerken Ebû Sevr (ö. 240/854) ve Dâvûd ez-Zâhirî hüccet olduğunu ifade eder. Şevkânî, bu tür istishâbın hüccet olduğu görüşünü daha kuvvetli bulduğunu belirtir.

Şevkânî, şer‘u men kablenâ’nın içinde iki mesele olduğunu söyler: Birincisi; Hz. Peygamber’in nübüvvet öncesi bir şeriat ile taabbüd edip etmediği meselesi, ikincisi ise nübüvvet sonrası geçmiş şeriatler ile taabbüd edip etmediği meselesidir.

¹⁷⁶ “Duyu objeleri ve genel olarak duyulara konu olan şeyler için mahsûs (çoğulu mahsûsât) ve hissi (çoğulu hissiyyât) kavramları kullanılır.” Bk. Hayati Hökelekli, “Duyu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/8.

¹⁷⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 587-588; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 232-233.

Hız. Peygamber'in nübüvvet öncesi bir şeriat ile taabbüd ettiğini kabul edenler hangi şeriat ile taabbüd ettiğini konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁸ Şevkânî, bu konuda kesin bir görüş belirtmez ancak doğruya en yakın olan görüşün Hz. İbrahim şeriatı üzere taabbüd etmesi olduğunu söyler. Hz. Peygamber, onu araştırır ve kendisine ulaşanlarla amel ederdi. Kur'ân, “*Hanîf olan İbrâhîm'in dinine uyunuz. O müşriklerden değildi.*”¹⁷⁹ buyurmuş ve bu şeriatı özel kılmıştır.¹⁸⁰ Hz. Peygamber'in nübüvvet sonrası geçmiş şeriatlar ile taabbüdü meselesinde ise üç görüş zikredilir:¹⁸¹

1. Hz. Peygamber, nübüvvet sonrası geçmiş şeriatlara ittibâ etmemiş ve taabbüdde bulunmamış, aksine bundan menedilmiştir.
2. Hz. Peygamber, geçmiş şeriatların nesholunmamış kısımlarıyla taabbüd ederdi.
3. Tevakkuf

Şevkânî, bazılarının bu konuda güzel bir ayırım yaptığını söyler: “Eğer bize, geçmiş şeriatlarla ilgili nesholmamış ya da husûs olmayan, Hz. Peygamber'in sözü ya da Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64)¹⁸² ve Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]) gibi müslüman olmuş kişilerin sözleri ulaşırsa bunların bizim için de şeriat olduğunu kabul ederiz.” Şevkânî bu ayırımın, geçmiş şeriatlar ile taabbüdü kabul edenlere ait olduğunu ifade eder.¹⁸³

Şevkânî, istihsânın gerçekte ne olduğuna ilişkin ihtilaf edildiğinden bahseder. İstihsâna dair yapılan tanımlar şöyledir: “Müctehidin kendi içinde farkına vardığı ancak ifade etmekte zorlandığı delil”, “bir kıyastan daha güçlü kıyasa geçiş”, “insanların maslahatı için delille sâbit olmuş bir hükümden âdete/örfe geçiş”, “daha güçlü bir kıyas nedeniyle mevcut kıyasın tahsis edilmesi”.¹⁸⁴ Şevkânî, istihsâna dair bir tanım yapmaz. Kendisinin bu tanımlardan hangisini tercih ettiğine ilişkin açık bir bilgi de yoktur.

¹⁷⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 589-590.

¹⁷⁹ Âl-i İmrân 3/95.

¹⁸⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 591; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 234.

¹⁸¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 591-593; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 234.

¹⁸² Önceden Medine'de yaşayan bir Yahudi âlimi iken Hz. Peygamber'in davetini kabul ederek müslüman olmuş kişidir. Bk. Mustafa Fayda, “Abdullah b. Selâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/134.

¹⁸³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 593.

¹⁸⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 594.

İstihsân ile istidlâl konusunda âlimlerin farklı görüşlerini nakleden¹⁸⁵ Şevkânî, şer‘an muteber kaynaklardan birine ircâ edilebilmesi halinde istihsânın müstakil bir kaynak olarak incelenmesine gerek olmayacağı, ircâ edilememesi halinde ise buna itibar edilemeyeceği görüşünü dile getirir. Ayrıca; istihsânı, dinde olmayan bir şeyin bazen kendisinin bazen de tersinin kabul edilmesi olarak görür.¹⁸⁶ Şevkânî’ye göre istihsân, diğer deliller eşliğinde (nassa dayanma durumunda) anlamlı ve kabul edilebilir olur. Bunun dışında istihsânı müstakil bir delil olarak incelemek ve müstakil delil olarak kabul etmek anlamsızdır.

Kıyasın ictihada dayalı ve re’y kaynaklı çeşitlerini kabul etmeyen Şevkânî’nin istihsânı müstakil bir delil kabul etmemesi doğaldır. Şevkânî birçok istihsân uygulamasını şeriattan dayanağı olmayan mücerred istihsân olarak görür ve -Şafîî’den nakledildiği gibi- istihsânı zevke göre hüküm verme olarak algılar. Dolayısıyla Şevkânî’nin re’y ürünü olarak gördüğü istihsâna şer‘î bir delil nazarıyla bakması düşünülemez. Müctehidlerin belirledikleri illet temelli kıyası, Şârî’in iradesine hükmetmek olarak değerlendiren Şevkânî’nin, hafî kıyas olarak da adlandırılan istihsân metoduna karşı benzer bir değerlendirmeye sahip olduğu söylenebilir.¹⁸⁷

Şevkânî, mesâlih-i mürsele’ye dair farklı tanımlar aktarır. Bu tanımlar şöyledir: “Yaratılmışlardan mefsedetleri defetme yoluyla şeriatın gâyelerini korumak, “nas veya icmâ kapsamına girmeyen (dini bir meselede), hükmü hissettiren ve akla uygun olan bir mânânın varlığı”, “küllî ya da cüz‘î bir asla dayanmayan şey”.¹⁸⁸ Şevkânî tanımlara dair bir değerlendirme yapmaz.

Mesâlih-i mürselenin hücciyetine dair Şevkânî dört görüşe yer verir:¹⁸⁹

1. Mesâlih-i mürsele mutlak olarak hüccet değildir. Cumhûr bu görüştedir.
2. Mesâlih-i mürsele mutlak olarak câizdir. Bu görüş İmâm Mâlik’ten (ö. 179/795) aktarılır. Ancak; Kurtubî’nin içinde olduğu bazı Mâlikîler bu nakli reddeder.

¹⁸⁵ Muhammed b. İdrîs eş-Şafîî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1357/1938), 507.

¹⁸⁶ Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, 596; Avde, *İhtiyârâtü’l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 235.

¹⁸⁷ Bildik, *Şevkânî’nin Şer‘î Kıyas ile İlgili Görüşleri*, 61.

¹⁸⁸ Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, 597.

¹⁸⁹ Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, 597-598.

3. Şeriatın küllî veya cüz'î asıllarından birine uygunsa mesâlih-i mürsele üzerine hüküm binâ edilir. Aksi halde hüccet olmaz. Bu görüş İmâm Şâfiî'ye nispet edilir.
4. Maslahata konu olan şey zarûrî,¹⁹⁰ kat'î ve küllî ise geçerli olur. Bu üç şarttan biri eksik olursa maslahat geçerli olmaz. Gazzâlî ve Beyzâvî (ö. 685/1286) bu görüştedir.

İrşâdu'l-fuhûl'de, Şevkânî'nin mesâlih-i mürselenin hüccet oluşuna dair açık beyanına rastlayamadık. Ancak onun fûrûya dair eserlerinde bu delili kullandığı aktarılır.¹⁹¹

Şevkânî, ictihad konularında, bir sahâbînin görüşünün diğer sahâbî için hüccet olmadığına dair ittifak edildiğini belirtir. Sahâbeden sonrakiler için sahâbî kavlinin hüccet olup olmadığı noktasında ise dört görüş aktarır:¹⁹²

1. Sahâbî kavli, mutlak olarak hüccet değildir. Cumhûrun görüşü bu yöndedir.
2. Sahâbî kavli şer'î bir hüccettir ve kıyasa mukaddemdir. Şevkânî, Hanefîlerin çoğunun bu görüşte olduğunu söyler. Ayrıca; bu görüşün İmâm Mâlik'ten nakledildiğini ve İmâm Şâfiî'nin eski görüşü olduğunu ifade eder.
3. Sahâbî kavli, kıyas ile birleşirse hüccet olur. Kıyasla birleşen sahâbî kavli, kıyasla birleşmeyene takdim edilir. Şevkânî, İmâm Şâfiî'nin *er-Risâle*'deki zâhir kavlinin bu olduğunu söyler.
4. Sahâbî kavli, kıyasa muhalefet ederse hüccettir.

Şevkânî, sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmez. Ayrıca sözleri açısından sahâbe ile sonraki nesiller arasında bir fark olmadığını söyler.¹⁹³ Taklide ve mezhep taassubuna karşı daima selefin ictihad ve delil eksenli tavrını destekleyen Şevkânî; Kur'an ve sünnet dışında hiç kimsenin sözünün dinde bağlayıcı olmadığını savunarak sahâbi kavlini şer'î hüccet olarak kabul etmez.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Zarûriyyât, genel olarak tüm dinlerde özel olarak ise İslâm'da hem dünya hem âhiret mutluluğu adına toplum ve bireyler için mutlaka korunması gereken değerleri (din, can, akıl, nesil ve mal) ifade eden bir terimdir. Bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/82.

¹⁹¹ Kaya - Okuyucu, "Şevkânî", 39/24.

¹⁹² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 600-601.

¹⁹³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 601; Avde, *İhtiyârâtü'l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye*, 236.

¹⁹⁴ Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı*, 62.

Şevkânî, sedd-i zerâi'yi şöyle tanımlar: “Zâhiren mübah olmakla birlikte şer‘an yasak bir sonuca götüren meseledir.”¹⁹⁵ Kurtubî, İmâm Mâlik ve ashâbının sedd-i zerâi'yi hüccet kabul ettiklerini, insanların çoğunun ise onlara muhalefet ettiğini dile getirir.¹⁹⁶ Şevkânî ise görüşünü tasrih etmez.

1.4.2 İctihad ve Taklid ile İlgili Görüşleri

Şevkânî, Yemen Hâdevî toplumu içinde özellikle hicrî 9. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve modern dönem öncesine kadar devam eden hareketin en meşhur ismidir. Ebû Abdullah İbnü'l-Vezîr, Hasan el-Celâl, Makbilî ve Emîr es-San‘ânî'nin filizlendirerek gelişmesine katkı sağladığı bu hareketin son temsilcisi Şevkânî'dir.¹⁹⁷ Bu alimlerin ayırt edici özelliği, ictihad konusunda ısrarcı olmaları; başka bir kişinin veya mezhebin hukuki görüşünün, sebeplerini araştırmaksızın kabul etmesi ve benimsemesiyle oluşan taklidden de vazgeçmeye çağırımlarıdır.¹⁹⁸

Şevkânî mezheplerin görüşlerine sıkı sıkıya bağlılığı eleştirir. Ona göre ictihad kapısı hiçbir yüzyılda kapanmış değildir. O, her asırda mutlaka en az bir müctehidin olduğunu iddia eder.¹⁹⁹ İctihad sürekli ve zorunlu bir süreçtir. Allah'ın ictihad ehliyeti ve melekesini ilk nesillere verip sonrakilere vermemesi adalet ilkesiyle bağdaşmaz. Aksine sonraki dönemlerde müctehidlerin yetişmesi ilk dönemlere göre daha kolaydır.²⁰⁰ Müslümanın karşılaştığı meselelerde üzerine düşen şey gerekli şartları taşıyorsa ictihad etmesi, taşıyamıyorsa ittibâ etmesidir. Şevkânî'ye göre bu iki yolun dışındaki çözüm arayışları taklid ile sonuçlanır. Taklide dayalı yaşam tarzının doğal sonucu olan mezhepleşme, dini aslından öğrenme çabasını ortadan kaldıran bilinçsiz bir yaşam tarzını temsil eder.²⁰¹

Şevkânî, ictihad için öngörülen şartları fıkhnın bazı konularında tamamlayan bir kimsenin bu konularda ictihad etmesini kabul etmez. Ona göre ictihad bir bütündür ve parçalara bölünemez. Bir kısmında ehil olup diğer kısımlarda ehil olmamak gibi bir durum söz konusu değildir. İctihad ancak öngörülen şartların

¹⁹⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 608.

¹⁹⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 609.

¹⁹⁷ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/23. Şevkânî ve ondan bir asır önce yaşamış olan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) ictihad ve taklid görüşlerinin mukâyesesi için bk. Daniel Brown, “İslâm Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek”, çev. Ahmet Şen, *AİBU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 80-87.

¹⁹⁸ Haykel, “Al-Shawkânî and the Jurisprudential Unity of Yemen”, 53-54.

¹⁹⁹ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/24; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 624-625.

²⁰⁰ Haykel, “İslâm'ı Mezhepleri Yok Ederek Islah Etmek”, 137.

²⁰¹ Nail Okuyucu, “Mezhebe Karşı İctihad: Şevkânî'nin İctihad Düşüncesi ve Mezhep Eleştirisi”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 28 (Haziran 2010), 181.

tümü yerine getirilerek gerçekleştirilen bir faaliyettir.²⁰² Şevkânî, ictihad edecek kişiye kendisini asr-ı saâdetde gibi düşünmesini ve vahye sanki ilk defa kendisi muhatap oluyormuş gibi araya hiçbir görüş sokmamasını tavsiye eder.²⁰³ Ona göre dini meselelerde doğru tektir. İctihad faaliyetini hakkıyla ifa eden, araştırmasında ihmal ve kusuru bulunmayan kişi hata da etse ecrini alır.²⁰⁴ Ancak her müctehid kendi ictihadından sorumludur. Onun görüşü diğer insanlar için bağlayıcı değildir.²⁰⁵

Şevkânî, taklidi “delil ortaya koymamış bir kimsenin görüşünü hüccetsiz kabul etmek” olarak tanımlar. Ona göre Hz. Peygamber’in sözlerini kabul edip onunla amel etmek taklid sayılmaz. Çünkü Hz. Peygamber’in sözleri hüccetin ta kendisidir.²⁰⁶ Şevkânî, cumhûrun görüşüne karşı çıkarak itikadî meselelerde taklidin yeterli olduğunu savunur.²⁰⁷ Şer‘î/amelî meselelerde ise müctehid imamların görüşlerini taklid etmeye değil, görüşlerini ortaya koydukları delili öğrenip ona tâbi olmaya çağırır. Mukallidlerin mezhep imamlarının dayandıkları delillere tâbi olmak yerine bizzat onların re’yelerine tâbi olduklarını söyler ve bu tutumu eleştirir.²⁰⁸

Şevkânî, delilin yokluğunda müctehidin kendi görüşüyle amel etmesinin ruhsat olduğunu söyler ancak başkalarının müctehidin delile dayanmayan görüşüyle amel etmesinin câiz olmadığını belirtir. Ayrıca büyük imamların bu şekilde kendilerini ve başkalarını taklid etmeyi menettiğini zikreder. Şevkânî, avamın müctehidin re’yine tâbi olmasına câiz diyenlerin müctehidi şeriatın sahibi yaptıklarını, Allah’ın ise böyle bir şeyle insanları mükellef kılmadığını savunur.²⁰⁹

---

²⁰² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 629-630.

²⁰³ Kaya - Okuyucu, “Şevkânî”, 39/24.

²⁰⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 646.

²⁰⁵ Okuyucu, “Mezhebe Karşı İctihad”, 186.

²⁰⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 653.

²⁰⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 655.

²⁰⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 659; Okuyucu, “Mezhebe Karşı İctihad”, 184-185.

²⁰⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 661; Okuyucu, “Mezhebe Karşı İctihad”, 185-186.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FIKIH USÛLÜNDE HZ. PEYGAMBER'İN FİİLLERİ

Fiil kelimesi sözlükte “işlemek, yapmak” anlamına gelen “فعل” kökünden türemiş bir isim olup “iş, davranış, eylem” demektir. Terim olarak “mümkünün imkân sahasından çıkarılıp var kılınması” diye tanımlanabilir.²¹⁰ Bunun dışında fiil “bir şeyin bir başka şey üzerinde etkili olması, müessirden meydana gelen etki, bir şeyin taşıdığı oluş vasfı, bir müessirin etkisiyle bir varlık üzerinde görünen şey” diye de tarif edilmiştir.²¹¹

İslâm kültüründe insanın davranışlarını ifade etmek üzere genellikle fiil ve amel sözcükleri kullanılmıştır. Bu iki terim bazen eş anlamlı olarak kabul edilmiş ve ikisi arasında ayrım yapılmamış bazen ise iradeye dayalı olarak yapma (kasıt) kriteri dikkate alınarak aralarında anlam farklılığı bulunduğu kabul edilmiş ve ayrıma tâbi tutulmuştur. Buradan hareketle amelin irâdî olma yönüyle fiilden ayrıldığı ve insana nispetinin daha uygun olduğu, fiilin ise irâdî ve gayri irâdî her türlü eylemi kapsamasından ötürü canlı ve cansız varlıklara nispetinin mümkün olduğu vurgulanmıştır.²¹²

Fıkıh usûlü literatüründe fiilin bahis konusu yapıldığı en önemli meselelerden biri, Hz. Peygamber'in fiilleri/tasarrufları olmuştur. Hz. Peygamber'den sâdır olan bütün fiiller, ulemâ tarafından titizlikle incelenmiştir. Nitekim ümmeti hakkında bağlayıcı olan ve olmayan fiillerinin ayırt edilmesi bakımından bu gereklidir.

Bu bölümde öncelikle Hz. Peygamber'in fiillerinin hükmü ve ümmeti hakkındaki bağlayıcılığı bahsinde sıkça zikredilen kelime ve terimlere kısaca değinilecektir. Daha sonra Şevkânî'den önce yaşamış usûl âlimlerinin Hz. Peygamber'in fiillerine ilişkin görüşleri kronolojik olarak aktarılacaktır. Usûl âlimlerinin konuya dair görüşlerini kronolojik olarak aktarmadaki amacımız, zaman içerisinde meydana gelmiş olası değişimleri, fikir ayrılıklarını ve bilgi birikimini tespit etmek ve bunların üçüncü bölümde görüşlerine yer vereceğimiz

²¹⁰ Mustafa Said Yazıcıoğlu, “Fiil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/59.

²¹¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî gâribi'l Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, (Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 1412/1991), 640.

²¹² İsfahânî, *el-Müfredât*, 587.

Şevkânî'nin görüşlerine bir katkısı olup olmadığını tespit etmektir. Bu bölümde görüşlerine yer verilen usûlcülerin, mensubu bulunduğu amelî mezhep ya da usûl ekolü açısından önde gelen isimlerden olmalarına dikkat edilmiştir.

2.1 Konuyla İlgili Kelime ve Terimler

Hiz. Peygamber'in fiillerine ittibâ konusunda fıkıh usûlü âlimleri çeşitli kelimeler ve terimler kullanmışlardır. İktidâ, teessî, üsve-i hasene, kurbet, ittibâ, taklid ve itaat konu içerisinde en çok kullanılan kelimeler ve terimler olarak öne çıkmaktadır.

2.1.1 İktidâ

İktidâ; “قَدَا” fiil kökünden mastar olan “الْقَدْوُ”, “الْقُدْوَةُ”, “الْقُدْوَةُ” kelimelerinden türemiş bir kelime olup sözlükte, “bir kimseye uymak, yaptığını yapmak, onu örnek almak” anlamına gelir.²¹³ İktidâ kelimesi, ittibâ, iktifâ, imtisâl ve itaat gibi kelimelerin eşanlamlısı olarak pek çok usûlcü tarafından kullanılır. Kur'ân'ı Kerim genel olarak kendilerine kitâp, hikmet ve hidâyet bahşedilen tüm peygamberleri rehber edinmemizi (iktidâ) tavsiye eder;²¹⁴ özellikle Hiz. Peygamber'i İslâm ümmeti için örnek ve tâbi olunması gereken bir şahsiyet²¹⁵ olarak gösterir. Bundan dolayı usûlcüler, Hiz. Peygamber'in fiillerini ele alırken iktidâ kavramına da temas etmişler ve O'nun her fiiline uymanın gerekli olup olmadığı üzerine farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

2.1.2 Teessî

Hiz. Peygamber'i örnek alma ve O'na tâbi olma konusunda sıkça kullanılan kelimelerden biri de teessîdir.²¹⁶ İbn Manzûr (ö. 711/1311) teessînin “أَسَى” fiil kökünden türemiş bir kelime olup “örnek almak, teselli etmek” gibi mânâlara geldiğini aktarırken Herevî (ö. 401/1011) ve Zebîdî (ö. 1205/1791) ise teessî kelimesinin “تَأَسَّى” fiil kökünden “birinin fiiline tâbi olmak ve ona uymak” mânâsına geldiğini söyler.²¹⁷

²¹³ İbn Manzûr Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414/1993), 15/171.

²¹⁴ el-En'âm 6/88-89.

²¹⁵ el-Ahzâb 33/21; en-Nisâ 4/59; en-Nisâ 4/80; en-Nisâ 4/170.

²¹⁶ Teessî konusunu merkeze alan çalışmalar için bk. Mâzin İsmâîl Heniyye, “et-Teessî bi'l-ef'âli'l-cibilliyeti li'n-nebî”, *Mecelletü'l-câmi'ati'l-islâmiyye* 13/1 (Ocak 2005), 45-64; Sirajul Yani, “Delâletü ef'âli'r-rasûl 'ale'l-ahkâm ve't-teessî bihâ 'inde'l-İmâm es-Sem'ânî”, *Jurnal Studi Islam* 19/1 (Haziran 2018), 84-93.

²¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/35; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon (Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatânî, 1422/2001), 37/78.

Usûl ıstılahında teessî “Hz. Peygamber’in davranışlarını hem fiilde hem terkte bilinçli olarak örnek alma” anlamında kullanılır.²¹⁸ Örneğin erken dönem fıkıh usûlcülerinden Ebu’l-Hüseyin el-Basrî (ö. 436/1044) teessî terimini “Hz. Peygamber’in yaptığını, aynı sebeple ve aynı maksatla O’nun gibi yapmak, terk ettiği bir fiili hangi sebep ve amaçla terk etmişse o amaç doğrultusunda terk etmek” şeklinde tarif eder.²¹⁹ Ebu’l-Hattâb el-Kelvezânî (ö. 510/1116) teessîyi “Bir fiili Hz. Peygamber’in yaptığı sûret ve sıfat üzere O’nun yaptığı gibi yapmaktır.”²²⁰ şeklinde; Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) ise “örnek alınacak kişinin fiiline mutâbakât”²²¹ olarak tarif etmektedir.

Bazı usûlcülere göre teessîde “örnek alma” ve “model kabul etme” söz konusu olduğu için ittibâ kelimesine göre teessî daha derin bir mânâyâ sahiptir. Bir fiile uymak için sadece zahîrî bilgiye sahip olmanın yeterli olmayacağı, işlenen fiilin kastının ne olduğunun bilinmesinin asıl olduğu vurgulanmaktadır.²²²

2.1.3 Üsve-i Hasene

Üsve kelimesi “الأسوة” fiilinden türemiş bir isim olup “أسوة” ve “أسوة” şeklinde iki mastar kullanımı vardır. Sözlükte “uymak, takip etmek, onun gibi olmak mânâlarına gelen “الْفُتْوَة” kelimesinin eş anlamlısı olarak zikredilir.²²³ Leys b. Muzaffer (ö. 187/803 [?]) üsve kelimesinin dolaylı olarak “razı olma, memnun olma” gibi mânâlar da içerdiğini söyler.²²⁴ Ömer Nasuhi Bilmen ise üsve kelimesinin “bir kimseye uymak, onun yaptığı hal ve hareketleri aynen yapmak, birini örnek edinip onu takip etmek” anlamına geldiğini ifade eder.²²⁵ Allah Teâlâ Ahzâb Sûresi 21. âyette “لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ” (İçinizden Allah’ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır)

²¹⁸ Ebü’l-Hasen Seyfüddin Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa’lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm* (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1402/1982), 1/172.

²¹⁹ Ebü’l-Hüseyin Muhammed b. Ali b. Tayyib el-Basrî, *el-Mu’temed fî usûli’l-fikh* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1403/1982), 1/343.

²²⁰ Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen Ebü’l-Hattâb el-Kelvezânî, *et-Temhîd fî usûli’l-fikh* thk. Mufid Muhammed Ebû Amşe - Muhammed b. Ali b. İbrâhîm (Dâru’l-Medenî, 1406/1985), 2/313.

²²¹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli’l-fikh*, thk. Tahâ Câbir Feyyâz el-Ulvanî (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1418/1997), 3/253.

²²² Ali Çelik, “Sünnete İttibâ Konusunda Farklı Eğilimler”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2000), 79.

²²³ Zebidî, *Tâcü’l-‘arûs*, 37/75.

²²⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 14/35.

²²⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 6/2796.

buyurmuştur. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de bütün peygamberlerin kendilerine uyulması, dolayısıyla model alınmaları için gönderildiği bildirilir.²²⁶

Model alma, kötü veya iyi, yararlı veya zararlı olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkabilir. İnsan kötü model aracılığıyla kötü alışkanlıkları kazanabilir; güzel model yoluyla ise yüksek ahlak sahibi olabilir.²²⁷ Hz. Peygamber, en güzel model olarak sadece dini açıklamakla yetinmemiş, bizzat yaşayarak örnek olmuştur. Bir modelde bulunması gereken söz ve eylem uygunluğunu açık bir şekilde göstermiştir.²²⁸

Fıkıh usûlü âlimleri yaptıkları değerlendirmelerde gerçek anlamda Hz. Peygamber'i örnek almanın temel ilkelerini ve ölçütlerini ortaya koymuşlardır. Onlara göre teessî, iktidâ ve ittibâ insanın iradesine dayalı bilinçli bir uyma faaliyetini ifade eder. Çünkü kişi Hz. Peygamber'de örnek alınması gerekli olan nitelikler bulunduğunu ve bunları benimsemesi halinde kendisi için faydalı olacağını naslar yoluyla bilmektedir.

2.1.4 Kurbet

Kurbet, Hz. Peygamber'in fiillerinin örnek alınması ve tâbi olma konusunda ölçütleri tespit etmeye çalışan ulemânın sıkça kullandığı terimlerden biridir. Kurbet kelimesi “قرب” kökünden uzağın zıttı olan “yakınlık” mânâsına gelir. “Baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek” mânâlarına gelen “الطاعة” kelimesi ile “yaklaşmak, yakın olmak” mânâsına gelen “الدنو” ve “القرابة” kelimeleri kurbetin eş anlamlısı olarak verilir.²²⁹ Terim olarak ise kişiyi Allah'a yaklaştıran, sevap kazanmaya vesile olan bütün fiilleri ve davranışları ifade eder.²³⁰

Usûlcüler Hz. Peygamber'in bütün fiillerinin bağlayıcı olamayacağını, çünkü fiillerin taşıdığı maksat ve sebepler arasında farklılıklar olduğunu ifade etmişler, örnek almayı ve ittibâyı gerektiren fiilleri belirlerken O'nun fiillerinde

²²⁶ en-Nisâ 4/64.

²²⁷ Hz. Peygamber'in “Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim.” hadisi O'nun insanlık için en iyi ve en güzel model olduğunu açıkça ortaya koyar. bk. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsî'l- 'Arabî, 1406/1985), “Hüsnü'l- huluk”, 47 (No:8).

²²⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'ân'da Üsve-i Hasene Kavramı-Model Alma Yoluyla Öğrenme”, *Diyanet İlmi Dergi* 42/3 (2006), 41.

²²⁹ Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l- 'ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1417/1996), 2/1414; İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, 1/662; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-fikr, 1399/1979), 5/80.

²³⁰ Ahmet Özel, “Kurbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/440.

kurbet (taat) kastı olup olmadığının tespitini gerekli görmüşlerdir. Dolayısıyla kurbet vasfı, Hz. Peygamber'in fiillerinin ümmet hakkındaki hükmünü belirlemede önemli bir ölçüt olarak usûl eserlerinde zikredilmiştir.

2.1.5 İttibâ

İttibâ; “تَبِعَ” fiil kökünden “tâbi olmak, uğramak, beraber gitmek” gibi mânâlara gelir.²³¹ İfti‘âl bâbından mastar yapıldığında ise “takip etmek, arkasından yürümek” gibi anlamlara gelir.²³² Nahivcilere göre ittibâ kelimesi türediği kökten farklı olarak lafzî vurgu içeren bir mânâyâ sahiptir.²³³ İttibâ kelimesi “kişinin içinden geldiği için bir şeye uyması” mânâsını taşır. Çünkü insan, hissiyyatıyla uyum içinde olduğu zaman bir şeyi takip eder ve ona kendi iradesiyle uyar. Bu bakımdan ittibâ kelimesi “beğenme, razı olma, kabul etme, onaylama” gibi mânâları da barındırır.²³⁴ Ayrıca “ictihad mertebesine ulaşamamakla birlikte, delili bilen ve hücciyetini kavrayan ancak bağımsız olarak delilleri anlamaya ve hüküm istinbâtına kudreti olmayan kişinin ameli” olarak da tarif edilmektedir.²³⁵ Kur‘ân ve sünnette sözlük anlamı çerçevesinde sıkça kullanılan ittibâ, usûl ve fıkıh ilimlerinde farklı terim anlamlarında da kullanılır.²³⁶

Taklidin aksine ittibâ, bilinçli bir eylemdir. Bu bakımdan ittibâ, model olarak gösterilen Hz. Peygamber'e tâbi olma anlamında usûlcülerin sıklıkla kullandığı bir terimdir.

2.1.6 Taklid

Hz. Peygamber'in fiilleri konusunda zikredilen terimlerden bir diğeri takliddir. Sözlükte “تَقَلَّدَ” fiil kökünden “kolye takmak, bir şeyi (boyna) asmak” mânâlarına gelir.²³⁷ Cürçânî'ye (ö. 813/1413) göre taklid “التقليد” “delil veya hüccet olmaksızın başkasının sözünü kabul etmek” mânâsına gelen bir kelime olup delil üzerinde düşünmeden veya delili araştırmadan başka bir insanın fiiline ya da sözüne, hakikat olduğu inancıyla tâbi olmaktan ibarettir.²³⁸ Minyâvî, taklidin lügat

²³¹ Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, 20/372;

²³² Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, 20/380; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/28.

²³³ Tehânevî, *Keşşâf*, 1/91.

²³⁴ Hamza Sadan, “İtaat ve İttiba Kavramlarının Anlamsal Çerçevesi ve Kur'an'da Kullanımı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Haziran 2020), 188.

²³⁵ Ebü'l-Münzir Mahmûd b. Muhammed b. Mustafa b. Abdillatîf el-Minyâvî, *eş-Şerhu'l-kebîr li Muhtasari'l-usûl* (Mısır: el-Mektebetü's-Şâmile, 1432/2011), 222.

²³⁶ Bk. Fahrettin Attar, “İttibâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/678.

²³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/367; Tehânevî, *Keşşâf*, 1/500; Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, 9/69; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*, 5/19.

²³⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, thk. Komisyon (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 64.

mânâsını “kolye gibi kuşatan bir şeyin boyna takılması” olarak; ıstılah mânâsını ise “bir mükellefin dini bir meselede, delilinin üstünlüğünü bilmeksizin ve sözü hüccet olmayan kişinin yoluna bağlanması” olarak zikreder.²³⁹

Kur’ân’da birçok âyette bilinçsizce bir inancın veya düşüncenin peşine düşüp körü körüne taklit etmenin ve insanları da bu şekilde kötülüğe sürüklemenin yanlışlığından söz edilir.²⁴⁰ Allah’tan (c.c.) gelen mesajları eksiksiz bir şekilde tebliğ edip hayatının her anında en güzel şekilde uygulayan Hz. Peygamber de sahâbeyi anlayarak ve kavrayarak öğrenmeye teşvik etmiş ve başkalarına da böyle öğretmelerini tavsiye etmiştir.²⁴¹

Kelimeye verilen, zikrettiğimiz son anlam, Hz. Peygamber’in fiilleriyle ilgili olarak taklid kelimesinin, bu kısımda zikrettiğimiz diğer kelime ve terimler kadar kullanılmamasına sebep olmuş görünmektedir. Kelime usûl eserlerinde daha çok ictihad-taklid bağlamında ve bilinçsiz uyma mânâsı yüklenerek kullanılmaktadır.

2.1.7 İtaat

İtaat kelimesi, boyun eğmek mânâsındaki “طاع” kökünden if’âl bâbında mastar olup “إِطَاعَة” “boyun eğmek, itaat etmek” mânâlarına gelir.²⁴² Mu‘tezile, itaatin “irade onayı, rıza gösterme” ifade ettiğini söylerken ehl-i sünnet bu görüşe katılmaz ve itaatin “bir emre uyma”yı ifade ettiğini söyler.²⁴³ Emre uyma fiilinde, kişinin tercihini yansıtan bir irade söz konusudur.²⁴⁴ Taat/itaat teriminin ibadet ve kurbet terimleriyle şöyle bir karşılaştırması yapılır: İbadet yalnız Allah’a (c.c.) yapılırken; itaat, Allah’a veya -günah/isyan içermediği sürece- Allah dışında bir kişiye de yapılabilir. Bu yönüyle itaat, ibadetten daha genel bir mânâyı kapsar.

²³⁹ Minyâvî, *el-Mu‘tesir min şerhi Muhtasari’l-usûl min ‘ilmi’l-usûl* (Mısır: el-Mektebetü’ş-Şâmile, 1432/2011), 247-248.

²⁴⁰ el-İsrâ 17/36; el-Bakara 2/169; Âl-i İmrân 3/66; el-Bakara 2/111; el-En’âm 6/144; el-Hac 22/8; Lokman 31/20; el-Mü’min 40/83; el-Mâide 5/104.

²⁴¹ Hz. Peygamber’in anlamaya ve kavramaya verdiği önem için şu hadis güzel bir örnektir: “Sözlerimi işitip de ezberleyip anladıktan sonra başkasına tebliğ edenin Allah yüzünü ak etsin. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki fakih değillerdir. Nice fakihler de kendilerinden daha fakih olanlara o ilmi taşırlar.” Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût (b.y.: Dâru’r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009), “İlim”, 10 (No: 3660).

²⁴² Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü’l-Lüga* thk. Muhammed Avd Merab (Beyrut: Darü İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 2001), 3/66; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 8/240; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 21/461; İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi’l-luga*, 3/431.

²⁴³ Tehânevî, *Keşşâf*, 2/1123.

²⁴⁴ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku’l-Lugaviyye*, thk. Muhammed İbrâhîm Selim (Kâhire: Daru’l- ‘İlim ve’s-Sekafe, ts.), 221.

Kurbet terimi ise kendisine yaklaşılanın bilgisine sahip olma açısından itaat kelimesine göre daha özel bir mânâ içerir.²⁴⁵

İtaat ve ittibâ kelimeleri “uyma” mânâsında ortaktır. Ancak; itaat, emir verme yetkisi olan birine uymayı; ittibâ ise kendisine uygun geldiği için uymayı ifade eder. Bu sebeple itaat için “dışsal ihtiyaç sebebiyle uyma”, ittibâ için “içsel eğilim sebebiyle uyma” anlamlarının tercih edilmesi gerektiğini söyleyenler olmuştur.²⁴⁶

İsyanın zıddı olan itaat, Allah’a teslim olmayı, saygı göstermeyi, ibadet etmeyi ve O’nun Kitâb’ıyla amel etmeyi gerektirir. Gerçek mânâda imanın kökleşmesi için insanın yaratıcısına itaat etmesi gerekir. Bu nedenle Kur’an, insanı Allah’a ve ilahi mesajları tebliğ görevi yapan peygamberlere itaate çağırır.²⁴⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.) “Size bir şeyi yasakladığım zaman ondan kaçının. Bir şey emrettiğim zaman gücünüzün yettiği ölçüde onu yerine getirin.”²⁴⁸ buyurmuş ve mü’minlerin Allah’a itaatin yanında O’nun elçisi olan Peygamber’e de itaatle yükümlü olduklarını Kur’an’ı teyiden ifade etmiştir.

2.1.8 Diğer Terimler

Âmidî (ö.631/1233) teessî kelimesini ele alırken mutâbaat (uymak) ve muvâfakat terimlerine temas etmiştir. Mutâbaatın söz, fiil ve terkte gerçekleşebileceğini bundan dolayı teessîden daha kapsamlı bir terim olduğunu; muvâfakatın ise söz, fiil, terk ve inançta gerçekleşebildiği için mutâbaattan daha kapsamlı olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁹ Temessük, imtisâl,²⁵⁰ muhalefet²⁵¹ vb. kelimeler de konuyla ilgili eserlerde zikredilmektedir.

2.2 Usûl Alimlerine Göre Hz. Peygamber’in Fiilleri

Burada, Şevkânî’nin Hz. Peygamber’in fiillerine dair görüşleriyle mukâyese imkânı verecek olan özellikle ilk döneme yoğunlaşarak seçilmiş usûl âlimlerinin görüşlerine kronolojik olarak yer verilecektir. Bu isimlerin hem itikadî ve amelî mezhepleri hem de usûl ekolleri bakımından temsil niteliği yüksek ve usûl tarihinde önemli yer tutan kişiler olmasına dikkat edilmiştir.

²⁴⁵ Tehânevî, *Keşşâf*, 2/1123.

²⁴⁶ Sadan, “İtaat ve İttiba Kavramlarının Anlamsal Çerçevesi ve Kur’an’da Kullanımı”, 188.

²⁴⁷ en-Nisâ 4/80; el-Mâide 5/92; el-Enfâl 8/20; en-Nûr 24/54; Muhammed 47/33; el-Ahzâb 33/36.

²⁴⁸ *Sahîhu’l-Buhârî*, “İ’tisâm”, 2 (No: 6858).

²⁴⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/172.

²⁵⁰ Örneğin bk. Ebu’l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu’temed fî usûli’l-fikh*, (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1403/1982), 1/355.

²⁵¹ Örneğin bk. Basrî, *el-Mu’temed*, 1/345.

2.2.1 Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs

Hanefî/Fukahâ metoduna göre yazılmış fıkıh usûlüne dair kitaplar arasında günümüze ulaşan ilk sistematik usûl eserinin Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs'ın (ö. 370/981) *el-Fusûl fi'l usûl* adlı eseri olmasından ötürü, onun Hz. Peygamber'in fiilleriyle alakalı tasnifi son derece önem arz etmektedir.

Cessâs'a göre Hz. Peygamber'den kasıtlı olarak sâdır olan fiiller hüküm açısından üç kısımda incelenir: Vâcib, mendûb ve mübah.²⁵² Hz. Peygamber'den sâdır olan bir fiilin bu üç hükümden hangisine delâlet ettiğinin bilinip bilinmemesine göre konu hakkında farklı görüşler ortaya konulmuştur. Konuya ilişkin ilk tartışma Hz. Peygamber'in sıfatı bilinmeyen fiilin ümmet için hükmünün ne olduğudur. Cessâs bu konuda ihtilaf olduğunu belirtmekte ve görüşleri isim belirtmeksizin şöyle sıralamaktadır:

Birinci görüş; Hz. Peygamber'den sâdır olan fiilin vâcib olmadığına dair delil gelene kadar sıfatı bilinmeyen bu fiile ittibâ etmenin ümmet için de vâcib olacağı ve onun yaptığı şekilde fiili aynen yapmanın gerekli olduğudur.²⁵³

İkinci görüş; Hz. Peygamber'den sâdır olan fiilin vâcib olduğuna dair delil gelene kadar bu fiile ittibâ etmenin ümmet için vâcib değil mübah olmasıdır.²⁵⁴

Üçüncü görüş; Hz. Peygamber'den sâdır olan fiilin hangi hükme delâlet ettiğine dair bir delil ortaya çıkana kadar tevakkuf edileceğidir. Ne ibâha ne başka bir hüküm niyetiyle ittibâ yapılmaz.²⁵⁵

Hz. Peygamber'den sâdır olan bir fiilin üç hükümden hangisine delâlet ettiğinin bilinip bilinmemesine göre ortaya çıkan ikinci tartışma Hz. Peygamber'in sıfatı bilinen fiilin ümmet için hükmünün ne olacağı tartışmasıdır. Cessâs bu konuda da ihtilafın bulunduğunu ifade etmiş ve iki görüş nakletmiştir:

Birincisi; fiil Hz. Peygamber için hangi hükme delâlet ediyorsa ümmet için de ona delâlet eder. Bundan dolayı ona tâbi olmak ve onun yaptığı şekilde o fiili uygulamak gerekir.²⁵⁶ Yani Hz. Peygamber için vâcib bir fiilse ümmete de vâcib olur. Hz. Peygamber için mübah bir fiilse ümmet için de mübah olur.

²⁵² Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (b.y.: Vizâratu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1414/1994), 3/215.

²⁵³ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/215.

²⁵⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/215.

²⁵⁵ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/215.

²⁵⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/215.

İkincisi; Hz. Peygamber'in sıfatı bilinen fiilinin ümmet için hangi hükme delâlet ettiği bilinmeden ona tâbi olmak ve fiili yapmak gerekmez.²⁵⁷

Cessâs ikinci görüşü naklettikten sonra kendisinin ve hocası Ebû'l-Hasen el-Kerhî'nin (ö.340/952) bu konudaki görüşlerine temas etmektedir. Cessâs'ın naklettiğine göre Kerhî, ittibânın ümmet için gerekli oluşunu belirten delil gelene kadar Hz. Peygamber'in zâhirî (sıfatı bilinmeyen) fiillerine ittibânın gerekli olmadığını savunmaktadır. Cessâs; sıfatı bilinen fiillere ittibâ konusunda Kerhî'den bir görüş bilmediğini ancak zannına göre Kerhî'nin Hz. Peygamber'in sıfatı bilinen fiillerine o sıfat üzere ümmetin ittibâsının gerekliliğini savunduğunu düşünmektedir.²⁵⁸ Cessâs kendisine göre doğru olanın da bu görüş olduğunu belirtmekte ve peşinden delillerini sunmaktadır. Onun bu konuda Kur'ân-ı Kerim'den getirdiği deliller şunlardır: *“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin...”*²⁵⁹, *“Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun...”*²⁶⁰, *“De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.”*²⁶¹ Cessâs'a göre bu âyetler Hz. Peygamber'e itaati ve ittibâyı emrediyor olsa da onun zâhirî (sıfatı bilinmeyen) fiillerine ittibânın vâcib olmadığını delilidir. Çünkü Hz. Peygamber'e itaat ve ittibâ bizden istediği şekil üzerine fiillerini yerine getirmekle olur.²⁶² Cessâs konunun devamında şunları söylemektedir:

“Hz. Peygamber'in her fiili ümmet için hükmün neye delâlet ettiğine dair bir ifade içermeyebilir veya fiilin zâhirinde hükme delâlet eden bir şey olmayabilir. Bundan ötürü ümmetin vâcib olarak fiili yerine getirmesine dair bir bilgi yoksa onun fiiline vâcib olarak ittibâ etmek câiz olmaz. Eğer aksini yaparsak bu Hz. Peygamber'e itaat ve ittibâ olmaz. Bu sebeple fiilin hükme delâletinin ve ümmetin hangi sıfat üzere ittibâ edeceğinin tespiti için Hz. Peygamber'in iradesine bakılmasına hükmettik.”²⁶³

Cessâs Hz. Peygamber'in sıfatı bilinen fiillerine ümmetin ne şekilde ittibâ edeceğine dair görüşlerini ayrıntılı olarak ifade ettikten sonra konuya dair iki genel kural belirlemiştir:

²⁵⁷ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/215.

²⁵⁸ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/215.

²⁵⁹ en-Nisâ 4/59.

²⁶⁰ el-En'âm 6/153.

²⁶¹ Âl-i İmrân 3/31.

²⁶² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/216.

²⁶³ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/217.

Birincisi; “Nas veya delil olmadıkça Hz. Peygamber’in iradesini zâhirî fiile sâbitlemek câiz değildir.” kuralıdır. İkincisi ise “Emrin zâhiri, me’ûrun iradesini iktizâ eder” kuralıdır.²⁶⁴ Cessâs’a göre bu genel kurallar konu üzerindeki ihtilafı gidermektedir.

Cessâs’ın Hz. Peygamber’in fiilleri bahsinde yer verdiği ve en çok üzerinde durduğu mesele mutlak fiilin vücûp ifade edip etmemesidir. Cessâs bu konuda sağlıklı bir çözüme ulaşmak için Hz. Peygamber’in fiilleri ile emirlerinin ayrımının yapılmasının gerekli olduğunu düşünmektedir. Şayet ondan sâdır olan her fiilin hükmü ümmet için vâcip olsaydı o zaman “Her fiil emirdir” demek câiz olurdu ve bu kabul neticesinde oturmak, yemek, içmek gibi fiiller de emir kabul edilirdi.²⁶⁵ Her fiilin emir kabul edilmesi gerektiğini düşünenlerin getirdikleri en önemli delillerden birisi Hz. Peygamber’in namazdayken ayakkabılarını çıkarması ve bunu gören sahâbenin de namazdayken ayakkabılarını çıkarmasıdır. Bu görüşü ileri sürenlere göre her fiil emir olmasaydı arkasında namaz kılan sahâbeler bu fiili uygulamazlardı. Halbuki Hz. Peygamber’in ayakkabısını çıkardığını görenler bu fiili sorgulamamış ve uygulamıştır.²⁶⁶ Cessâs bu görüşe karşı çıkmaktadır: “Hz. Peygamber’in her fiilini vâcip kabul etmek câiz değildir. Çünkü bu olayın devamında Hz. Peygamber namazı bitirip selam vermiş ve cemaatine neden ayakkabılarını çıkardıklarını sormuştur. Onlar da “Senin ayakkabılarını çıkardığını gördük ondan dolayı çıkardık Ya Rasulallah!” demişlerdir. Hz. Peygamber de cevaben “Cibrîl bana ayakkabımda pislik olduğunu haber verdi”²⁶⁷ demiş yani ayakkabılarını çıkarmasının bir sebebi olduğunu bildirmiştir.”²⁶⁸ Cessâs’a göre “Her fiil emirdir” düşüncesi câiz olsaydı Hz. Peygamber onların ayakkabılarını çıkarmalarını sorgulamazdı. Bu nedenle her fiil emir kabul edilemez.²⁶⁹

Cessâs fiilin ne zaman vâcip kabul edileceğine ilişkin ise şunları söylemiştir: “Hz. Peygamber Ramazan ayında üç gece teravih namazı kıldırılmış, dördüncü gece ise cemaat toplanmasına rağmen namaz için mescide çıkmamıştır.”²⁷⁰ Hz. Peygamber’in bir fiile devamı o fiile ittibâyı gerektirmektedir. Dördüncü gece insanların namaz için toplanması bunu göstermektedir. Şayet müdâvemet ittibâyı

²⁶⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 3/217.

²⁶⁵ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 3/218.

²⁶⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 3/222.

²⁶⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, “Sıyâm”, 89 (No: 650).

²⁶⁸ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 3/222.

²⁶⁹ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 3/222.

²⁷⁰ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, “Salâtü’t-terâvîh”, 1 (No: 1908).

gerektirmeseydi ertesi sabah Hz. Peygamber cemaatine “Bu namazın size farz kılınmasından korktum” demezdi.”²⁷¹ Ayrıca onun her fiili vücûp ifade etseydi ilk kıldırıldığı akşam teravih namazı vâcib olurdu. Halbuki bu olay dördüncü gece gerçekleşmiştir. Bu nedenle Cessâs’a göre fiilin vücûp ifade etmesi için müdâvemet gereklidir.²⁷²

Cessâs’ın Hz. Peygamber’in fiilleri konusunda verdiği bilgileri özetleyecek olursak erken dönemde Hz. Peygamber’in fiilleri konusunda üç görüşün bulunduğu göze çarpmaktadır:

Birincisi, fiilin sıfatına bakmadan Hz. Peygamber’in bütün fiillerine ittibâ etmenin vâcib olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Cessâs, Hz. Peygamber’in fiilleri konusunun büyük bir kısmını bu görüşü geçersiz kılmaya ayırmakta ve Hz. Peygamber’in bütün fiillerine ittibâ etmenin vâcib olmadığını ispat etmeye çalışmaktadır. İkincisi, Hz. Peygamber’in sıfatı belli olmayan fiillerinde tevakkufu tercih edenlerin görüşüdür. Cessâs yaptığı açıklamalar ve getirdiği deliller ile bu görüşü de çürütmektedir. Üçüncüsü ise sıfatı belli olan fiillere kendi sıfatları üzere ittibâ eden, sıfatı belli olmayan fiillere uymayı ise mübah kabul eden görüştür. Cessâs’ın Hz. Peygamber’in fiiline ittibâ için tercih ettiği görüş üçüncü görüştür. O; Hz. Peygamber’e taat ve ittibânın ancak fiilleri O’nun yaptığı sıfatlar üzere yapmakla gerçekleşebileceğini, fiillerin sıfatlarına dikkat etmeden Hz. Peygamber’in fiilinin aynısını yapmanın ona muhalefet olabileceğini belirtmektedir.

2.2.2 İbnü’l-Kassâr

İbnü’l-Kassâr (ö. 397/1007), usûl ve hilâf ilimlerinde uzmanlaşmış ve Bağdat’ta kadılık yapmış Mâlikî bir âlimdir. Yaşadığı dönemde Hanefî ve Şâfiîler’in aktif oldukları Bağdat’ta Mâlikî mezhebini savunarak devamını sağlayan altı kişiden biri sayılmaktadır.²⁷³ Fıkıh usûlü eseri *el-Mukaddime* ise Mâlikî usûlüne dair günümüze ulaşan en eski metinlerden olması nedeniyle çalışmamızda yer verdiğimiz bir eserdir.

İbnü’l-Kassâr; İmâm Mâlik’in Hz. Peygamber’in fiillerini vücûba hamlettiğini aktarmaktadır. İmâm Mâlik fiilin Hz. Peygamber’e mahsûs olduğu belli olana dek ibâha veya hazr olması fark etmeksizin ona uymanın gerekli

²⁷¹ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 3/222.

²⁷² Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 3/223.

²⁷³ Şükrü Özen, “İbnü’l-Kassâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/105.

olduğunu düşünmektedir. İbnü'l-Kassâr onun pek çok yerde “*Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır.*”²⁷⁴ âyetiyle ihticâc ettiğini söylemektedir. İmâm Mâlik sırf Hz. Peygamber'e iktidâ için meyvelerin zekatını ıskât etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber de onun zekatını almamıştır. İbnü'l-Kassâr'a göre bu örnekler İmâm Mâlik'in Hz. Peygamber'in fiillerine ittibânın vücûbunu kabul ettiğine delâlet etmektedir.²⁷⁵

İbnü'l-Kassâr En'âm Sûresi 155. âyetteki “فَاتَّبِعُوهُ” “ona uyun” ifadesinin emir olduğunu ve emrin vücûba delâlet ettiğini, bu nedenle Hz. Peygamber'in sözlerine ve fiillerine ittibâ etmenin vâcib olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Kassâr Hz. Peygamber'in fiillerine ittibâ edilmesi gerektiğine ilişkin sahâbeden de örnekler aktarmaktadır. Hz. Ömer'in Hacerü'l-esvedî sırf Hz. Peygamber öptü diye öpmesi,²⁷⁶ Hz. Peygamber'in böyle yaptığını gördüklerini için sahâbenin Kâbe'ye girerken ayakkabılarını çıkarması O'na ittibâ amaçlı fiillerdir. İbnü'l-Kassâr; hâs olduğuna dair delil ikâme edilmediği sürece Hz. Peygamber'in fiillerine ittibânın sahâbenin nazarında vâcib olduğunu söylemektedir.²⁷⁷

2.2.3 Ebû Zeyd ed-Debûsî

Önde gelen Hanefî usûlcülerden biri olan Debûsî (ö. 430/1039), Hz. Peygamber'in fiillerini kasıtlı ve kasıtlı olmayan fiilleri şeklinde iki gruba ayırmıştır. Kasıtlı fiiller kendi içerisinde dört alt başlıkta incelenmiştir: Vâcib, müstehap, mübah ve zelle. İkinci gruptaki kasıtlı olmayan fiilleri uyku, hata vb. şeklinde sıralayan Debûsî, hitâba dahil olmadığı için bu gruptakilerin hüküm açısından dikkate alınmayacağını ifade etmiştir.²⁷⁸

Debûsî konunun giriş kısmında fiil taksimini ifade ettikten sonra direkt olarak zelle kavramına, bu konudaki görüşlere ve görüş sahiplerinin delillerine geçmiştir. Debûsî ümmet için örnek olarak gönderilen Hz. Peygamber'in zellelerine ittibâ edilmesi veya edilmemesi gerektiği konusunda âlimlerin dört görüşe ayrıldığını tespit etmiştir:

Birinci görüş; yasaklanmadığı sürece Hz. Peygamber'in zellelerine de ittibâ etmenin gerekli olmasıdır. İkinci görüş; hâricî bir karîne ya da delil gelene kadar

²⁷⁴ el-Ahzâb 33/21.

²⁷⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. el-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, thk. Muhammed b. el-Hüseyn es-Süleymânî (b.y.: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), 61-62.

²⁷⁶ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Hac”, 41 (No: 249).

²⁷⁷ İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, 62-63.

²⁷⁸ Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikih*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 247.

tevakkuf edilmesi gerektiğidir. Üçüncü görüş; ek vasıflarını ortaya çıkaran delil gelene kadar zelleye ittibâ etmenin mübah kabul edilmesidir.

Ebu'l-Hasen el-Kerhî bu görüştedir. Zellenin ek bir vasfını ortaya çıkaran delil geldiğinde duruma bakılır. Fiilin ümmet için de geçerli olduğuna dair delil gelene kadar zellenin Hz. Peygamber'e mahsus olduğu kabul edilir. Ümmet için de geçerli olduğuna dair delil ikâme edilirse o zaman ümmetin de zelleye ittibâsı gerekir.

Dördüncü görüş; zellenin sıfatını ortaya çıkaran bir delil gelmediği sürece fiilin mübah olduğu kabul edilir. Detayda farklılık görünse de Kerhî ve Cessâs bu görüştedir. Debûsî de Cessâs'a katılmaktadır.²⁷⁹

2.2.4 Ebu'l-Hüseyin el-Basrî

Kelâm ve usûl-i fıkıh sahasında temâyüz etmiş olan Ebu'l-Hüseyin el-Basrî (ö. 436/1044) Basra Mu'tezilesi'nin önemli bir temsilcisidir. Konuyla ilgili görüşleri, Mu'tezile mezhebinin Hz. Peygamber'in fiillerine bakışını görme açısından da önemlidir.

Basrî, *el-Mu'temed*'de Hz. Peygamber'in fiillerini taksime geçmeden önce fiillerin keyfiyeti hakkında bilgi vermektedir. Ona göre fiilleri doğru bir şekilde taksim etmek ve doğru şekilde örnek almak için öncelikle fiillerin keyfiyetini bilmek gereklidir. Basrî kitabında bu konuyu işleme planını şöyle nakleder:

“Hz. Peygamber'in fiillerinden maksat, bir hükme delâlet edip etmediğine, ediyorsa hangi hükme delâlet ettiğine bakmaktır. Bu durum onun fiillerini hükümlerine göre hasen ve kabih olarak taksim etmeyi gerektirmektedir. Bunları tespit ettikten sonra ümmetin yapılan taksim üzere fiilleri yapma konusunda Hz. Peygamber'le müşterek olup olmadığına bakılır. Sonra fiilin ümmet için vücûba delâlet edip etmediğine, başka bir hükme delâlet ediyorsa hangi sıfat olduğuna bakılır. Eğer hükümde Hz. Peygamber'den ayrılıyorsa bunun fiili vâcib kabul etmeden önce belirtilmesi gerekli olur. Bu şekilde Hz. Peygamber'in tüm fiillerini hangi kategoriye giriyorsa farklı vecihlerle taksim etmiş oluruz. Sonra da fiili gerçekleştirme aşamasına geçer ve ümmet için fiilin hangi hükme delâlet ettiğini zikrederiz. En son Hz. Peygamber'in fiillerinde teâruz olup olmadığını ya da Allah'ın hitâbı ile çatışıp çatışmadığını, Allah'ın hitâbı ile Hz. Peygamber'in fiilleri arasında tahsis ve nesih ilişkisinin bulunup bulunmadığını konuşup asıl maksadımız olan Hz. Peygamber'in fiillerinin delâletine geliriz.”²⁸⁰

²⁷⁹ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 247.

²⁸⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/334.

Basrî, Hz. Peygamber'in fiilleriyle bağlantılı olarak teessî, ittibâ, muvâfakat ve muhalefet terimlerine de değinmektedir. Ona göre örnek alma hem Hz. Peygamber'in fiillerinde hem de terklerinde olur. Fiilde örneklik, onun yaptığı sıfat üzere o fiili yapmak demektir. Terkte örneklik ise onun terk ettiği sıfat üzere o fiili terk etmek demektir. Basrî'ye göre örnek almanın gerçekleşmesinin temel şartı fiilin sûretinin bir olmasıdır. Örneğin Hz. Peygamber oruç tutsa biz namaz kılsak sûretlerin farklı olmasından dolayı onun fiilini örnek almış sayılmayız. Basrî'ye göre örnek almada bir başka önemli nokta, amaç ve niyettir. Örneğin Hz. Peygamber vâcip niyetiyle oruç tutsa biz ise tatavvu niyetiyle oruç tutsak niyetlerin farklı olmasından ötürü bu da örnek alma sayılmaz.²⁸¹

Basrî'ye göre Hz. Peygamber'e ittibâ hem sözde hem fiilde hem terkte olur. Sözde ittibâ, sözün muktezâsına göre uygun yere gitmesidir. Fiilde ve terkte ittibâ ise Hz. Peygamber'in yaptığı sûret ve sıfat üzere o fiili gerçekleştirmektir. İttibâda temel şart örnek almada olduğu gibi Hz. Peygamber'in fiili ile ümmetin fiilinin sûretinin bir olmasıdır. Fiillerin sûreti bir olmazsa ona ittibâ etmiş olmayız.²⁸²

Basrî'nin Hz. Peygamber'in fiilleriyle alakalı değindiği bir diğer terim muvâfakattır. Basrî'ye göre muvâfakat hem mezhepte hem fiilde olur. Mezhepte muvâfakat, katılmak demektir. Yani iki tarafın bir konuda fikir birliğine varmalarıdır. Fiilde muvâfakat ise Hz. Peygamber'in fiiline sûret ve sıfatında ortaklık etmektir. Örneğin namaz kılan kimse oruç tutan kimseyle sûret farklılığından ötürü muvâfık olmaz.²⁸³

Muhalefet kelimesi de Hz. Peygamber'in fiilleriyle alakalı Basrî'nin yer verdiği bir terimdir. Ona göre muhalefet hem sözde hem fiilde olur. Sözde muhalefet, sözün yapma veya kaçınma şeklinde gerektirdiğinden vazgeçmektir. Fiilde muhalefet ise bir fiilin mislini yapmanın gerekli olduğu bir zamanda o fiili yerine getirmekten vazgeçmektir.²⁸⁴

Basrî'ye göre Hz. Peygamber'in fiilleriyle hükümler istidlâl etme noktasında ümmet arasında ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak hangi tür fiillerin delil olarak kabul edileceği noktasında ihtilaf etmişlerdir. Bir grup mutlak fiillerin delil olduğunu söylerken diğer grup sıfatı bilinen fiillerin delil olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber'in mutlak fiillerinin delil olduğunu söyleyenler fiilin hangi hükme

²⁸¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/343.

²⁸² Basrî, *el-Mu'temed*, 1/344-345.

²⁸³ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/345.

²⁸⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/345.

delâlet ettiği noktasında ihtilaf etmişler, bazıları mutlak fiilin vücûba, diğer grup nedbe, bir başka grup da ibâhaya delâlet ettiğini söylemişlerdir.²⁸⁵ Sıfatı bilinen fiilleri delil olarak kabul edenlere göre Hz. Peygamber'in fiili yaparken takip ettiği yol bilinirse bu yol ya aklîdir ya da sem'îdir. Hz. Peygamber'in fiili yaparken takip ettiği yol bilinmezse ihtimaller ikiye ayrılır. Birinci ihtimal, fiilin mücmeli beyan etmesi, ikincisi ise fiilin mücmeli beyan etmemesidir. Şayet fiil mücmeli beyan ediyorsa bu fiil ya vücûba ya nedbe ya da ibâhaya delâlet eder. Şayet fiil mücmeli beyan etmiyorsa hangi sıfat üzere vâki olduğu bilinene kadar o fiil bir şeye delâlet etmez. Eğer vücûp üzere vâki olduğu belli olursa ümmete de vâcip olur. Aynı şekilde nedbe ve ibâhada da durum böyledir.²⁸⁶

Basrî; mutlak fiili delil olarak kabul edip hüküm açısından vücûba delâlet ettiğini savunanların aklî ve naklî deliller ile ihticâc ettiğini, mutlak fiilin vücûba delâlet etmediğini savunanların da aynı şekilde deliller ile görüşlerini desteklediklerini ifade etmektedir.²⁸⁷

Basrî'nin mutlak fiil konusundaki görüşü onun ümmete vâcip olmadığı yönündedir. O, Hz. Peygamber'in namazda iken ayakkabılarını çıkarması ve bunu gören sahâbenin de ayakkabılarını çıkarması hâdisesinden hareketle mutlak fiili doğrudan vâcip kabul etmenin doğru olmadığını düşünmektedir. Ona göre doğru olan, Hz. Peygamber'in hangi sıfat üzere fiili yaptığını tespit edip o sıfat üzere ittibâda bulunmaktır.²⁸⁸

Basrî'ye göre Hz. Peygamber'in fiilleri iki kısımdır: Birincisi fiildir. Fiil kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi hasâisu'n-nebî olan fiiller, ikincisi ise hasâisu'n-nebî olmayan fiillerdir. İkincisi terktir. Terk de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Birincisi hasâisu'n-nebî olan terkler, ikincisi ise hasâisu'n-nebî olmayan terklerdir.

Basrî'ye göre Hz. Peygamber'in tüm fiilleri ya mübah ya mendûb ya da vâciptir. Bu hükümlerden sıfatı bilinenlerin her birine imtisâl edilir, sıfatı bilinmeyenlere ise imtisâl edilmez. Sıfatı bilinenler akıl ya da nakil yoluyla hükme taalluk ederken, sıfatı bilinmeyenler ise ya hiçbir delil ile hükme taalluk etmez ya da bir hükme taalluk eder. Sıfatı bilinmeyip bir delille bağlantılı olan fiil, ya mücmelin sıfatının beyanı olan muvâfakat yoluyla bir hükme taalluk eder ya da

²⁸⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/347.

²⁸⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/347-348.

²⁸⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/348-353.

²⁸⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/351.

muvâfakat dışında bir yolla hükme taalluk eder. Muvâfakat dışında bir yolla hükme taalluk eden fiiller iki kısımdır: Biri tahsisin beyanı, diğeri neshin beyanıdır. Tahsisin beyanı, sözü tahsis eden beyan ya da fiili tahsis eden beyan olarak ikiye ayrılır. Neshin beyanı da kendi içinde sözü nesheden beyan ve fiili nesheden beyan olarak ikiye ayrılır.²⁸⁹

Basrî sıfatı bilinen fiillerin hükümlerinin nasıl bilindiğini şöyle açıklamaktadır:

Mübah olan fiiller; Hz. Peygamber'in fiilin mübah olduğunu söylemesi, fiilin hasen olduğuna dair bir delilin olması, ancak mübahtan üstün hükümlere delâletini gerektiren zâit sıfatının olmaması, ibâhaya delâlet eden bir uygulamanın olması ve ibâhaya delâlet eden bir hitâbın beyanı olması gibi yollarla bilinir.

Mendûb olan fiiller; Hz. Peygamber'in fiilin mendûb olduğunu söylemesi, fiilin hasen olduğuna dair söz ya da başka bir delilin olması, ancak mendûbdan üstün hükme delâletini gerektiren zâit sıfatının olmaması, fiilin mendûb olmasını gerekli kılan bir hitâbın beyanı olması ve mendûba delâlet eden bir uygulamanın olması gibi yollarla bilinir.

Vâcib olan fiiller; Hz. Peygamber'in fiilin vâcib olduğunu söylemesi, fiilin vâcib olduğuna dair bir uygulamanın olması ve vücûba delâlet eden bir emrin beyanı olması gibi yollarla bilinir.²⁹⁰

Basrî Hz. Peygamber'in fiilleri bahsinin son kısmında fiillerin teâruzu ve sözlerle fiillerin teâruzu konusuna değinmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in fiillerinde teâruz söz konusu değildir. Çünkü teâruz olduğu iddia edilen fiillerde görünen çelişkiler aslında birbirini tamamlamaktadır. Basrî'ye göre teâruz olduğu iddia edilen fiillerin aynı zamanda ve aynı mekânda gerçekleşmesi gerekir ki bu imkânsız bir durumdur. Zira bir fiilin zıddıyla aynı anda gerçekleşmesi hayatın olağan akışına aykırıdır. Eğer zıt olduğu iddia edilen fiiller iki farklı zamanda gerçekleşiyorsa yine bir teâruzdan söz edilemez. Çünkü zıt gibi görünen fiiller bir arada bulunabilir ve bu durum o fiillere iktidâya mâni değildir. Önce bir fiile, sonra diğer fiile iktidâ etmek mümkündür. Bu nedenle bir fiilin varlığı diğer fiilin yokluğunu gerektirmez.²⁹¹

---

²⁸⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/355.

²⁹⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/356.

²⁹¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/359.

Basrî'ye göre söz-fiil teâruzu iki şekilde olur: Birincisi; söz ve fiilin bütün vecihleriyle teâruz etmesidir. Söz ve fiilin bütün vecihleriyle teâruzunda iki durum söz konusudur. İlki, söz ya da fiilden hangisinin takdim edileceğinin bilinmesidir; diğeri ise söz ya da fiilden hangisinin takdim edileceğinin bilinmemesidir. Söz ya da fiilin hangisinin takdim edileceği bilinirse ona tâbi olunur, hangisinin takdim edileceği bilinmezse söze tâbi olmak daha evlâdır. Çünkü söz bizâtihi ümmete teaddî eder, fiil ise teaddî etmez.²⁹²

İkincisi; söz ve fiilin bir açıdan teâruz etmesidir. Söz ve fiilin bir açıdan teâruzunda, birden fazla duruma hamledilme ihtimali vardır. Burada âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bir müreccih olmaksızın ihtimalli durumlardan birini diğere tercih etmek gerekmez. Hatta Hz. Peygamber'in sözü varken fiilin tercih edilmesi câiz değildir. Çünkü söz ümmete teaddî ederken fiil ümmete teaddî etmez.²⁹³

2.2.5 İbn Hazm ez-Zâhirî

İbn Hazm ez-Zâhirî (ö. 456/1064), Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi ve sistemleştiricisidir. Hz. Peygamber'in fiillerinin tarihî süreç içerisindeki gelişimini ve değişimini Zâhirî mezhebi özelinde İbn Hazm'ın görüşleri üzerinden görmenin çalışmamız için önemli olduğunu düşünüyoruz.

İbn Hazm'a göre Hz. Peygamber'in fiilleri bir emrin açıklaması ya da bir hükmün uygulaması olanlar hâric mendûbdur. Hz. Peygamber'in mutlak fiilleri bu kısma girmektedir. Bir emrin açıklaması veya bir hükmün uygulaması türünden olan fiilleri ise vücûp ifade eder.²⁹⁴ İbn Hazm bu konuyu Ebû Hureyre'den rivâyet edilen bir hadis üzerinden şöyle açıklamaktadır: “Hz. Peygamber (s.a.v.) bize hutbe verdi. “*Ey insanlar! Allah size hacetmeyi farz kıldı, haccedin!*” buyurdu. Bir adam “Her sene mi ya Rasulullah?” diye sordu. Hz. Peygamber sustu. Adam üç defa aynı soruyu sordu. Hz. Peygamber: “*Şayet evet deseydim her yıl hacetmeniz gerekli olurdu ve siz buna güç yetiremezsiniz. Ben sizi (serbest) bıraktığım zaman siz de beni (serbest) bırakın. Sizden önceki ümmetler başka bir sebeple değil çok soru sormaları ve peygamberleriyle ihtilafa düşmeleri sebebiyle helak oldular. Sizden bir şey istediğim zaman gücünüzün yettiği kadarıyla onu yapın. Size bir şeyi yasakladığımda da onu derhal bırakın.*”²⁹⁵ buyurdu. İbn Hazm'a göre bu hadiste

²⁹² Basrî, *el-Mu'temed*, 1/359-360.

²⁹³ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/361.

²⁹⁴ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelusî, *en-Nubzetu'l-kâfiye fi ahkâmi usûli'd-dîn*, thk. Muhammed Ahmed Abdulazîz (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 44.

²⁹⁵ Müslim, *Sahihu Müslim*, “Hac”, 73 (No: 1337).

kıyasın bâtil oluşuna ve zannın güvenilirliğinin olmayışına dair bir uyarı vardır. Soruyu soran kişi hac ibadetini günde beş vakit tekrarlanan namazla, her yıl tekrarlanan Ramazan orucuyla ve zekatla kıyas etmiş ve sorusuna olumsuz cevap almıştır. Hz. Peygamber de Allah'ın emrettiği gibi çok soru sormayı terk etmeyi emretmiştir. Burada hükmü konusunda sükût edilen meselede kimsenin o hükmü sorgulamamasına dair bir delâlet vardır. Hz. Peygamber'in emrettiği şeyleri güç yettiği ölçüde yerine getirmek, terk ettiği şeyleri terk etmek vâciptir. Hz. Peygamber'in emretmediği ya da nehyetmediği şeyler ise vâcip olmadığı gibi haram da değildir. Hz. Peygamber'in mutlak fiilleri, emrettiği ve nehyettiği şeylerin dışındadır ki bunlar vâcip olmadığı gibi mahzûr da değildir.²⁹⁶

İbn Hazm'a göre *“Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur'ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir.”*²⁹⁷ âyeti, Kur'ân-ı Kerim'in ve vahyin söz etmediği şeylerin ümmetten muaf tutulduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in mutlak fiilleri de Kur'ân-ı Kerim'in vâcip olarak bildirdiklerinin dışındadır ve ümmetten muaf tutulmuştur.²⁹⁸ Hz. Peygamber'in mutlak fiillerinin ümmet için vücûp ifade ettiğini söyleyenlerin delil olarak getirdiği *“...Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarptılmaktan korksunlar!”*²⁹⁹ âyeti Hz. Peygamber'in emrine aykırı davrananları tehdit etmektedir. Yani onun fiiliyle ilişkilendirilemez.³⁰⁰

İbn Hazm'a göre *“İçinizden Allah'ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır.”*³⁰¹ âyetinde Allah Teâlâ ümmete Hz. Peygamber'in fiillerini örnek almayı gerekli kılmaktadır. Bazıları bu âyete dayanarak Hz. Peygamber'in emrine aykırı davranma eylemine Hz. Peygamber'in mutlak fiillerini de dahil etmektedir. Bu görüştekilere göre emir, içinde bulunulan ânı (hâl) yani fiili de ifade eder. İbn Hazm bu görüşe karşı çıkmakta ve şunları söylemektedir:

“Emir, zannedilenin aksine içinde bulunulan ânı (hâl) yani fiili ifade etmez. Hatta emrin fiili ifade etmesi câiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in mutlak fiilleri,

²⁹⁶ İbn Hazm, *en-Nubzetu'l-kâfiye*, 45.

²⁹⁷ el-Mâide 5/101.

²⁹⁸ İbn Hazm, *en-Nubzetu'l-kâfiye*, 46.

²⁹⁹ en-Nûr 24/63.

³⁰⁰ İbn Hazm, *en-Nubzetu'l-kâfiye*, 46.

³⁰¹ el-Ahzâb 33/21.

emirlerinin ve nehiyelerinin dışındadır. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in ümmet hakkında sükût ettiği şeyleri ümmetten muaf tutmuştur. Vahiy, fazilet indirmemiştir.³⁰² Faziletler neshfedilemez. Bu âyette emirden kasıt hâl değil, sözlü emirdir. Yani emre aykırı davranmakla kastedilen sözlü emre aykırı davranmaktır. Hz. Peygamber'in mutlak fiilleri kendisine de farz değildir. Çünkü asıl olan onun fiillerinin farz olmamasıdır. O halde kendisine farz olmayan fiillerin ümmete farz olması muhâldir."³⁰³

İbn Hazm Haşr sûresi 7. âyetinin mutlak fiilin vücûbuna delâlet ettiğine dair görüşe karşı çıkmaktadır. Ona göre mezkûr âyette geçen "الإتيان" "getirmek" kelimesi, Arap dilinde "الإعطاء" "vermek" mânâsına gelir. "الإعطاء" kelimesi ise "fiil" kelimesinin mânâsını karşılamaz. Bu âyette "الإتيان" ile kastedilen emirler ve nehiyelerdir. Şayet mutlak fiiller vücûp ifade etseydi o zaman teklîf-i mâ lâ yutâk olurdu. Bu nedenle İbn Hazm'a göre mutlak fiilin vücûp ifade ettiği görüşü icmâ ile bâtıldır.³⁰⁴

2.2.6 Ebû'l-Velîd el-Bâcî

Ebû'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) Endülüs'te Mâlikî mezhebinin önde gelen âlimlerinden biridir. Endülüs Mâlikîlerinin Hz. Peygamber'in fiilleri konusundaki düşüncelerini görebilmek amacıyla çalışmamızda Bâcî'nin *İhkâmu'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl* adlı eserine de yer verilmiştir.

Bâcî'ye göre Hz. Peygamber'in fiilleri iki kısma ayrılmaktadır: Birincisi; Kitâb'ın veya sünnetin mücmelini beyan etmek üzere yapmış olduğu fiilidir. Bu fiillerin hükmü vücûb, nedb ve ibâhada beyan ettiği şeyin hükmü gibidir.

İkincisi; müstakil fiilleridir.³⁰⁵ Bu tür fiiller de kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır. İlki; yemek, içmek, yürümek, giyinmek gibi kurbet cinsinden olmayan fiillerdir. Bâcî'ye göre bu fiiller ibâhaya delâlet etmektedir. Bâcî, mezhebinden bazılarının bu fiilleri nedbe hamlettiğini ancak bunun doğru olmadığını; çünkü nedb hükmünün fiilin sıfatında hâsıl olacağını, fiilin kendisinde ise hâsıl olmayacağını söylemektedir. İkincisi; kurbet ve ibadet cinsinden olan fiillerdir. Bâcî bu tür fiilin hükmü konusunda ihtilaf edildiğini; İbnü'l-Kassâr, Ebû Bekir el-Ebherî (ö. 375/986) gibi mezhebindeki âlimlerin çoğunun vücûp

³⁰² İbn Hazm, Hz. Peygamber'in emir ve nehiy içermeyen mutlak fiillerini fazilet olarak nitelemektedir.

³⁰³ İbn Hazm, *en-Nubzetu'l-kâfiye*, 46.

³⁰⁴ İbn Hazm, *en-Nubzetu'l-kâfiye*, 47.

³⁰⁵ Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçibî el-Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*, thk. Abdülmecîd Türkî (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1986), 315.

görüşünde olduğunu, İmâm Mâlik'ten, Şâfiîlerden İbn Süreyc (ö. 306/918), İstahrî (ö. 328/940) ve İbn Hayrân (ö. 310/923) gibi âlimlerden de bu görüşün rivâyet edildiğini nakletmektedir. Bâcî, başka hükme delâlet ettiğine dair delil gelene dek bu tür fiillerin vücûp ifade ettiğini söylemektedir.³⁰⁶ Bâcî vücûp görüşü için Kur'ân'dan ve icmâdan delillerini sunmuş, bu delillere ilişkin yapılabilecek farazî itirazlara ve diğer görüşlere cevaplar vermiştir.³⁰⁷

Bâcî'ye göre Hz. Peygamber'in iki fiili teâruz ettiğinde ikisini cem etme imkânı varsa iki fiili de kullanmanın sahih olduğu bir veche hamledilir ve fiillerden biri tercih edilip diğeri ıskât edilmez. Bâcî, iki fiil ile amel etmenin, birini ıskât etmekten evlâ olduğunu söylemektedir. Ancak iki fiil arasındaki teâruzda cem etme imkânı yoksa fiillerin tarihlerine bakılır, sonra olan alınır ve o fiille amel edilir. Eğer hangisinin önce veya sonra olduğu bilinmezse her ikisi terk edilir ve diğer delillere bakılır.³⁰⁸ Bâcî, Hz. Peygamber'in sözleriyle fiillerinin teâruzuna ilişkin İbn Huveyzmendâd'ın fiilin söze takdim edileceğini benimsediğini, Ebû İshâk eş-Şirâzî gibi bazı usûlcülerin de sözün fiile takdim edileceğini benimsediğini aktarmaktadır. Tarafların delillerine yer veren Bâcî, cevaplarıyla iki görüşü de reddetmektedir.³⁰⁹ Bâcî'ye göre Hz. Peygamber'in sözleri ve fiilleri vücûp ifade etmektedir. Bu nedenle fiilin söze ya da sözün fiile takdim edilmesine ihtiyaç yoktur. Teâruz oluşturduğu iddia edilen durumların Hz. Peygamber'den vârid olması ona ittibâyı gerekli kılmaktadır.³¹⁰

Bâcî'nin Hz. Peygamber'in fiilleriyle ilgili değindiği son konu ikrardır. Ona göre Hz. Peygamber'in huzurunda yapılan bir fiile ilişkin ondan inkâr ya da reddettiğine dair bir emâre görülmezse bu fiilin cevâzına delâlet eder. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in zamanında benzeri kimseye gizli kalmayacak şekilde zâhir olan bir fiil yapılır ve o bunu inkâr etmezse yapılan fiilin mübah olduğuna delâlet eder.³¹¹

2.2.7 İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî

İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) mütekellimîn metoduyla yazılmış fıkıh usûlü kitaplarına temel teşkil eden dört eserden biri kabul edilen *el-Burhân*'ında Hz. Peygamber'in fiillerine açıklık getirirken ismetu'l-enbiyâ konusuna değindiği görülür: “Mucizeler, Allah'tan tebliğ ettikleri şeyler hususunda

³⁰⁶ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 316.

³⁰⁷ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 316-320.

³⁰⁸ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 320-321.

³⁰⁹ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 321-323.

³¹⁰ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 322.

³¹¹ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 324.

peygamberlerin doğruluğuna ve güvenilirliğine delâlet etmektedir. Bundan ötürü büyük günahları ve fevâhiş türü diğer mahlukâtın işlediği fiilleri peygamberlerin işlemesi cumhura göre imkânsızdır.”³¹²

Cüveynî bir grup âlimin küçük günahların (fısk içermeyenler) peygamberlerden sâdır olmasının aklen imkânsız olmadığını söylediklerini; çoğunluk ulemânın ise küçük günahların da peygamberlerden vâki olmayacağını söylediklerini ancak onların da meşhur peygamber kıssalarının te’vilinde tökezlediğini haber vermektedir. Cüveynî muhassil âlimlere göre ise şeriatla peygamberlerin küçük günah işleyip işlememelerine ilişkin nefiy ya da ispat içeren kesin bir delilin olmadığını söyler.³¹³

İsmetu’l-enbiyâ konusunda Cüveynî’nin değindiği bir diğer mesele peygamberlerde nisyân (unutma) vâki olup olmadığıdır. Cüveynî’ye göre teklife taalluk etmeyen meselelerde unutmamanın vâki olması mümkündür. Teklifle ilgili meselelerde nisyân olup olmayacağı ise tartışmaya açıktır. Cüveynî’ye göre peygamberlerde nisyânın vâki olması aklen imkânsız değildir. Zâhir göstergeler bunun peygamberlerden vâki olabileceğine delâlet etmektedir. Cüveynî burada şöyle bir soru sormaktadır: “Eğer peygamberlerden günah vâki olması, onlardan uzak tutulmazsa nasıl onların fiiline iktidânın gerekli olduğu düşünülür?”³¹⁴

İsmetu’l-enbiyâ konusunda Cüveynî’nin görüşleri şöyle özetlenebilir: Peygamberlerin büyük günah işlemeleri aklen imkânsızdır. Küçük günah işlemeleri ise aklen mümkündür ancak bunun vâki olduğuna dair delil yoktur. O halde peygamberlerin günah işlemeleri imkânsızdır.³¹⁵

Cüveynî’nin aktardığına göre Hz. Peygamber’in fiillerinin hükmü konusunda vücûb, müstehap (mendûb) ve vakf olmak üzere üç görüş bulunmaktadır. Önce bu görüşleri savunanların yaptığı tasnife yer vermekte sonra da tarafların delillerine değinmektedir. Cüveynî Hz. Peygamber’in fiilde kurbet (taat) kastı bulunuyorsa hükmün ne olacağına ilişkin şu üç görüşü aktarmaktadır:

Birincisi; Hz. Peygamber’in fiillerinin vücûba hamledileceği ve ittibânın gerekli olduğu görüşüdür. Mu‘tezile’den bir grup bu görüşü tercih etmiştir. İkincisi;

³¹² İmâmu’l-Harameyn Ebü’l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbüri, *el-Burhân fî usûli’l-fikh*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda (Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1418/1997), 1/181.

³¹³ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/181-182.

³¹⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/182.

³¹⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/182.

Hız. Peygamber'in fiillerinin vücûba delâlet etmediğı ve müstehaba hamledileceğı görüşüdür. Cüveynî'nin naklettiğine göre İmâm Şâfiî'nin tercihi de bu görüşe delâlet etmektedir. Üçüncüsü; Hız. Peygamber'in fiillerinde tevakkuf edileceğı ve ittibânın gerekli olmadığı görüşüdür.³¹⁶

Cüveynî bu görüşleri ifade ettikten sonra tarafların delillerini bazen yorumlamadan bazen de delillerini çürüterek nakletmektedir. Bu bahsin son bölümünde ise kendi görüşünü şöyle açıklamaktadır:

“Bizce muhtâr olan görüş, kurbet kastıyla Hız. Peygamber'den vâki olan fiillerin ümmet için mendûb (müstehap) olmasıdır... Kim fiilin bizâtihi kendisinin vâcip, mendûb ve mübah olmayı gerektirdiğini iddia ederse bu hatadır. Çünkü fiilin sîgası yoktur. Kim de Hız. Peygamber'in fiillerinin örnek alınamayacağını iddiâ ederse bu sâbit olmaz.”³¹⁷

2.2.8 Şemsu'l-eimme es-Serahsî

Kendisinden önceki birçok usûlcü gibi Hanefî usûlcü Serahsî (ö.483/1090) de Hız. Peygamber'in fiilleri denilince kasıtlı fiillerinin anlaşıldığını söyler ve bu fiilleri dört kısma ayırır: Birincisi, mübah fiiller; ikincisi müstehap fiiller; üçüncüsü vâcip fiiller; dördüncüsü ise farz fiillerdir.

Serahsî burada beşinci bir fiil çeşidi olarak zellenin zikredilebileceğini ancak tam mânâda kasıtlı bir fiil sayılamayacağı için zellenin buraya dahil edilemeyeceğini söylemiştir. Serahsî'ye göre zellede kasıt, fâilde değil fiilin kendisindedir. Bu nedenle Serahsî kasıtlı fiiller grubunda zelleye yer vermemiştir.³¹⁸ Serahsî zellenin neden kasıtlı fiiller içerisinde yer alamayacağını şöyle açıklamaktadır: “Bir adam çamurda kaydı. Bu adamın çamura basıp kaymak gibi bir kastı yoktu. Ancak yolda yürümeye kastı vardı. İşte buradan anlıyoruz ki zelle, fâilin bizâtihi kastı olmadığı durumlarda kendisiyle ilgili değil fiiliyle bağlantılı bir olaydır.” Serahsî zellenin tam olarak anlaşılması için Hız. Mûsa'nın (a.s.) bir kıptîyi öldürmesi³¹⁹ olayını da örnek vermektedir. Hız. Mûsa kıptîyi öldürme fiilini kendisi işlemesine rağmen o işi şeytana isnat etmiştir. Bahse konu olayda Hız. Mûsa kıptîye tokat atmış ancak öldürme kastı gütmemiştir. Bu nedenle

³¹⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/183.

³¹⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/184.

³¹⁸ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefa el-Afgânî (Haydarabad: Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'n-Nu'maniyye, ts.), 2/86.

³¹⁹ el-Kasas 28/15.

Serahsî'ye göre zelle, kasıtlı fiiller arasına dahil edilmeye elverişli olmadığı gibi iktidâ ve ittibâyı da gerektirmemektedir.³²⁰

Serahsî sehiv ya da fitrat gereği olmayan kasıtlı fiillerin ümmet için ne ifade ettiği konusunda dört görüşün bulunduğunu belirtmektedir: Birincisi; Hz. Peygamber'in fiiline ittibâ edilmesine dair delil gelinceye kadar tevakkuf edileceği ve ümmet için ittibânın gerekmeyeceği görüşüdür. İkincisi; aksine bir delil olmadığı sürece Hz. Peygamber'in her fiiline ittibâ ve iktidânın ümmet için gerekli olduğu görüşüdür.³²¹ Üçüncüsü; Hz. Peygamber'in, fiili hangi sıfat üzere yaptığı bilinirse o sıfat üzere tâbi olmanın ümmet için gerekli olacağı görüşüdür. Kerhî bu görüşü tercih etmektedir. Bu görüştekilere göre Hz. Peygamber'in sıfatı vâcip olarak bilinen fiiline ittibâ etmek ümmet için de vâciptir. Eğer onun fiilinin sıfatının vâcip, mendûb veya mübah olup olmadığı bilinmiyorsa fiilin sıfatı mübah olur ve delil gelmediği sürece ittibâ sâbit olmaz.

Dördüncü görüş; Hz. Peygamber'in fiilinin sıfatı bilinmez ise hasâisu'n-nebî olduğunu gösteren delil gelene kadar onun fiiline ittibânın sâbit olacağı görüşüdür. Serahsî bu görüşün Cessâs'a âit olduğunu söylemektedir. Serahsî ayrıca kendisinin de bu görüşte olduğunu ifade etmektedir.³²² Serahsî görüşünü şu delillerle desteklemiştir: *“Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”*³²³ âyeti Hz. Peygamber'in bütün fiillerine uymanın câiz olduğuna dair bir nasır. Bu delil, Hz. Peygamber'in fiiline ya da fiillerine ittibâyı men eden ve hasâisu'n-nebînin var olduğunu bildiren bir delil gelene kadar geçerli olan bir nasır. Bir başka delil *“...Zeyd onunla evlenip ayrıldıktan sonra mü'minlere, evlatlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik...”*³²⁴ âyetidir. Bu âyetle birlikte evlatlıklarının boşandığı kadınlarla evlenmenin hasâisu'n-nebî olmadığı, hem Hz. Peygamber hem ümmet için bu durumun helal olduğu, aksi delil olmadığı sürece onun fiillerine uymanın câiz olduğu ifade edilmiştir. Serahsî *“...mü'min bir kadın kendini peygambere mehirsiz olarak bağışlar, peygamber de onunla evlenmek isterse, diğer mü'minlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere, onu*

³²⁰ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/86.

³²¹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/86.

³²² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/87.

³²³ el-Ahzâb 33/21.

³²⁴ el-Ahzâb 33/37.

da sana helâl kıldık..." ³²⁵ âyetinde geçen mehirsiz nikahın hasâisu'n-nebî olmasından ötürü ümmet için ittibâ gerekmeyen bir fiil olduğunu söylemektedir. Şayet onun her fiiline uymak gerekli olmasaydı Allah "... *sırf sana mahsus olmak üzere...*" demezdi. Bir başka delil mü'minlerin annesi Ümmü Seleme'ye bir kadının gelip oruçlu iken eşini öpmenin hükmünü sorması, onun da peygamberin oruçlu iken eşini öptüğünü haber vermesi olayıdır. Soruyu soran kadın, Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek tüm günahlarının affedilmiş olmasından dolayı hiçbir insanın onun gibi olamayacağını söylemiş, bunun üzerine Ümmü Seleme olayı Hz. Peygamber'e taşımış, Hz. Peygamber de oruçlu iken eşini öpmesini haber verip vermediğini sormuş, o da haber verdiğini söylemiştir. Hz. Peygamber kendisinin insanların en takvâlısı ve Allah'ın sınırlarını en iyi bilen olmayı arzuladığını söylemiştir. ³²⁶ Serahsî'ye göre bu olay, hasâisu'n-nebî olduğunu bildiren bir delil gelinceye dek onun fiillerine ittibâ etmenin asıl olduğunun beyanıdır. ³²⁷

2.2.9 Ebu'l-'Usr el-Pezdevî

Fahrülislâm el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Usûlü'l-Pezdevî* adıyla meşhur eseri fukahâ metoduyla yazılan Hanefî fıkıh usûlü edebiyatının son ve yetkin düzeyini temsil eden bir klasiktir. Serahsî'den sonra yine ekolün temel direklerinden kabul edilen Pezdevî'nin Hz. Peygamber'in fiilleri konusundaki görüş ve nakilleri, Serahsî ile benzerlik arz eder.

Pezdevî de Hz. Peygamber'in fiillerini dört kısımda ele alır: Mübah olan fiilleri, müstehap olan fiilleri, vâcib olan fiilleri ve farz olan fiilleri. Pezdevî de Serahsî gibi beşinci olarak zelleden bahsetmiş, iktidâya elverişli olmaması sebebiyle onu bu gruplara dahil etmemiştir. ³²⁸

Pezdevî, usûlcülerin Hz. Peygamber'in cibillî fiillerinin ümmet için ne ifade ettiği konusunda dört görüş nakleder:

Birincisi; Hz. Peygamber'in cibilli fiillerine ittibâ konusunda tevakkuf etmenin vâcib olduğu görüşüdür. Serahsî'nin naklettiğine göre tevakkuf ehli bu görüşlerini şöyle açıklamaktadır: "Fiilin sıfatı müşkil olursa iktidâ mümkün olmaz. İktidâ hem sıfattan hem vasıftan ittibâ etmekle olur. Eğer sıfattaki işkâlden ötürü

³²⁵ el-Ahzâb 33/50.

³²⁶ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Sıyâm", 12 (No: 1108).

³²⁷ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/89.

³²⁸ Ebü'l-Hasen Ebü'l-'Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, thk. Sâid Bekdâş (el-Medînetü'l-Münevvere: Dâru's-Sirâc, 1437/2016), 510.

vasıfta ittibâ ederken muhalefet edilirse bu tam mânâda iktidâ olmaz. Bu nedenle sıfattaki işkâl ortadan kalkana kadar tevakkuf etmek vaciptir.”³²⁹

İkincisi; cibilli fiillere ümmetin ittibâsının gerekli olduğu görüşüdür. Pezdevî, cibillî fiillere ittibâ etmenin gerekli olduğunu savunanların “*Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarptılmaktan korksunlar!*”³³⁰ âyeti gibi Hz. Peygamber’e itaat etmeyi emreden pek çok âyetle ihticâc ettiklerini söylemektedir.³³¹

Üçüncüsü; cibillî fiillere ittibâ etmenin hükmünün mübah olduğu ve delil olmadıkça ibâhanın üstündeki bir hükme hamledilmeyeceği görüşüdür. Kerhî bu görüşü savunmaktadır. Ona göre ittibâyı gerekli kılan bir delil olmadıkça ümmetin cibillî fiile ittibâsı sâbit olmaz.³³² Bu kısımda ibâha yakîn olarak sâbit bir hükümdür. Delil olmadıkça diğer hükümlerin sâbit kılınması câiz değildir. Yakîn olan ibâhanın hükmünü sâbit kılmak ise vâciptir.³³³

Dördüncüsü; fiili terketmeyi yani fiile ittibâ etmemeyi gerekli kılan bir delil ikâme edilmediği sürece Hz. Peygamber’in cibillî fiillerine ittibâ etmenin gerekli olacağı görüşüdür. Bu görüşün sahibi Cessâs’tır. Pezdevî’nin naklettiğine göre Cessâs, Kerhî’nin cibillî fiillere ittibâ etmenin mübah olduğu görüşüne katılmakla birlikte, delil yoksa ittibânın sâbit olmayacağı görüşüne katılmamaktadır. Pezdevî’ye göre bu konuda en doğru görüş, Cessâs’ın görüşüdür.

Pezdevî bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmektedir: “Hz. Peygamber’e ittibâ asıldır. Hz. Peygamber ümmetin kendisine uyduğu bir imamdır. Bu nedenle ittibâ dışında bir hüküm olduğunu belirten delil gelene kadar asla tutunmak vâciptir.”³³⁴

2.2.10 Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî

Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) yazmış olduğu *el-Müstasfâ*, mütekellimîn metoduna göre yazılan fıkıh usûlü kitaplarının temeli sayılan ve sonraki usûl eserlerinin pek çoğuna kaynaklık etmiş olan dört kitaptan biridir.³³⁵ Dolayısıyla Gazzâlî’nin Hz. Peygamber’in fiilleri konusundaki görüşlerini incelemek çalışmamız için son derece önem arz etmektedir.

³²⁹ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 511.

³³⁰ en-Nûr 24/63.

³³¹ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 511.

³³² Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 510.

³³³ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 511.

³³⁴ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 512.

³³⁵ Yunus Apaydın, “el-Müstasfâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/124.

Gazzâlî Hz. Peygamber'in fiilleri konusunu üç kısımda ele almaktadır.³³⁶ Birincisi, fiillerin delil değeri; ikincisi, fiillerin hükmü; üçüncüsü ise iki fiilin teâruzudur.

Cüveynî gibi Gazzâlî de Hz. Peygamber'in fiilleri konusuna girmeden evvel ismetü'l-enbiyâ konusuna değinmektedir. Ona göre, peygamberler için imkânsız olan şeyler şunlardır: Küfrün cevâzı, mârifetullâha karşı cehâlet, Allah'ın gönderdiği mesajı gizlemek, tebliğ ettiği hususlarda yalan söylemek ve hata etmek, tebliğde kusur işlemek ve insanları davet etmekle yükümlü olduğu şerîatın ayrıntılarını bilmemek. Tevkif ve icmâ delili onların büyük günahlardan ve kıymetlerini düşürecek derecede olan zina, hırsızlık ve livâta gibi pis şeylerden korunmuş olduklarına delâlet eder. Gazzâlî küçük günahların varlığının mümkün olduğunu, beş vakit namazı kılmanın ve büyük günahlardan kaçınmanın onlarda kefâret olduğunu söyler.³³⁷

Gazzâlî'ye göre kendilerine mahsus olan ibadetlerde peygamberlerde unutma (nisyân) ve hata (sehv) gerçekleşebileceği konusunda ihtilaf yoktur. Ancak şerîatın ve peygamberliğin tebliği ile ilgili hususlarda unutmadan ve hatadan korunmuş olduklarında ittifak vardır. Çünkü şerîatın ve peygamberliğin kesin tasdiki noktasında onlar mükelleftirler. Eğer hata ve unutma onlar için câiz görülürse kesin tasdik mümkün olmaz.³³⁸

Gazzâlî Hz. Peygamber'in fiillerinin delil değerini üç kısımda incelemektedir: ³³⁹ Birincisi; vâcibi beyan eden veya hâlin karînesi olan fiillerdir. Gazzâlî bu fiillere Hz. Peygamber'in “*Ben namazı nasıl kılıyorsam sizde öyle kılın*”³⁴⁰ ve “*Hac ibadetinizi benden alın*”³⁴¹ sözlerini, ayrıca hırsızın elinin bilekten kesilmesi gibi toplum içinde gerçekleşen bir olayın hükmünü uygulama amacını örnek olarak göstermektedir. Bu fiiller beyan içermekte ve ümmet için delil değeri taşımaktadır.³⁴² İkincisi; hasâisu'n-nebî olan fiiller; üçüncüsü bir beyanla bitişik olmayan fiillerdir ki Gazzâlî'ye göre ikinci ve

³³⁶ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdusselâm Abduşşâfi (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), 274-280.

³³⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 274.

³³⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 274.

³³⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 274-277.

³⁴⁰ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Edeb”, 27 (No: 5662).

³⁴¹ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Hac”, 51 (No: 310).

³⁴² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 274.

üçüncü sıradaki fiiller ümmet için delil teşkil etmez.³⁴³ Gazzâlî'nin üçüncü sırada yer verdiği fiiller, vâcip, mendûb, mübah, hasâisu'n-nebîden olma veya başkalarıyla hükümde ortak olma durumları arasında tereddütlü olduğu için delil değeri taşımamaktadır. Bu tarz bir fiilin neye delâlet ettiğinin tespiti için zâit bir delile ihtiyaç bulunmaktadır. Bazı âlimler bu tür fiillerin harama, bazıları ibâhaya, bazıları nedbe, bazıları ise ibadet konularında vücûba, âdet konularında ise nedbe delâlet edeceğini ve bu fiilleri örnek almanın müstehap olduğunu söylemişlerdir. Gazzâlî'ye göre bu görüşler birer tahakkümdür. Çünkü fiilin sîgası yoktur ve aynı zamanda birbirleriyle çatışmaktadır.

Gazzâlî'ye göre nefiy veya ispat olduğuna dair bir beyanla bitişik olmayan fiilin haramlığa delâlet edeceğini söyleyenlerin temel çıkış noktası şariat gelmeden önce fiillerin hükümlerinin haram olduğunu düşünmeleridir. Onlara göre beyanla mukterin olmayan fiilin kendisi ne ibâhaya ne vücûba delâlet etmektedir. Öyleyse bu fiilin hükmü önceki hali üzere kalır, yani haram olur. Gazzâlî'ye göre bu görüş çelişkiye yol açmaktadır. Hz. Peygamber iki ayrı zamanda iki ayrı fiil yaptığında o fiilin hem kendisi hem de zıddı haram olacaktır ki bu örnek alınması mümkün olmayan bir fiil olur. Bu da imkânsız bir şeyle mükellef tutmakla eşdeğerdir.

Gazzâlî; bir beyanla mukterin olmayan fiilin ibâhaya delâlet edeceğini ileri sürenler, fiilin şariat gelmeden önceki hükme yani mübaha hamledilmesi gerektiğini söylüyorlarsa bu görüşü bu doğru bulmaktadır. Bir beyanla mukterin olmayan fiilin nedbe delâlet edeceğini söyleyenlerin görüşüne de katılmayan Gazzâlî bu görüşleri de çürütmekte, kastı bilinmeden tüm fiilleri vücûba ya da nedbe hamledenlerin Hz. Peygamber'in fiillerini örnek almış olmayacağını vurgular.³⁴⁴

İspat veya nefiy olduğuna dair bir beyanla mukterin olmayan fiilin vücûp ifade ettiğini söyleyenlerin ise beş dayanakları bulunmaktadır. Gazzâlî bu görüşün ne akıldan ne nazardan ne de kesin bir delilden dayanağı bulunmadığını söylemekte ve bunların her birine ayrı ayrı cevaplar vererek vücûp görüşüne karşı çıkmaktadır.³⁴⁵

³⁴³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 274-275.

³⁴⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 275-276.

³⁴⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 276-277.

Gazzâlî Hz. Peygamber'in fiillerinin delil değerinden sonra fiillerin hükmü konusuna geçmekte ve bu konuyu soru-cevap şeklinde işlemektedir. Gazzâlî'nin cevap verdiği ilk soru, Hz. Peygamber'in bir fiili nakledildiğinde müctehide araştırması vâcip ve müstehap olan hususların neler olduğudur. Gazzâlî bu soruyu şöyle cevaplamaktadır:

“Müctehide böyle bir nakil geldiğinde yapması gereken tek bir şey vardır. O da bu fiilin umûm ifade eden bir hitâbın beyanı olarak mı yoksa umûm ifade eden ve bağlayıcı bir hükmün uygulaması (tenfîz) olarak mı vârid olduğunu araştırmaktır. Araştırma sonucu birinci ihtimal çıkarsa o fiile ittibâ etmemiz vâcip olurken, ikinci ihtimal çıkarsa fiil kendisiyle sınırlı (kâsır) olur. Şayet fiilin umûm ifâde eden bir hükmün beyanı olduğuna dair bir delil ikâme edilmemişse fiilin Hz. Peygamber hakkında nedb, vâcip, mübah, haram, kazâ ya da edâ hükümlerinden hangisi olduğuna dair bir araştırma yapmaya gerek yoktur.”³⁴⁶

Gazzâlî'nin cevap verdiği bir diğer soru, Hz. Peygamber kendi fiiliyle mendûb olan bir şeyi ümmete beyan ederken onun bu fiili işlemesinin vâcip olup olmadığıdır. Gazzâlî bu soruyu da şöyle cevaplamaktadır:

“Bu fiil beyan olması açısından vâciptir. Çünkü bu fiilin işlenmesi şeriatın tebliğidir. Bir fiil olması açısından ise mendûbdur. Bazı Kaderiyye mensupları vâcibin beyanını vâcip, mendûbun beyanını mendûb, mübahın beyanını mübah olduğunu öne sürdüler. Bu mantık, haramın beyanının haram olmasını gerektirir. Haramın beyanı vacipken nedbin beyanı neden vâcip olmasın ki?”³⁴⁷

Gazzâlî, Hz. Peygamber'in fiilinin bir durumu beyan edip etmediğinin nasıl anlaşılacağına ilişkin soruya cevâben Hz. Peygamber'in sarîh sözlerine ya da karînelere bakılması gerektiğini söylemektedir. Hz. Peygamber'in sarîh sözleri fiilin beyan olduğunu zâhir bir şekilde ortaya koyarken karîneler de aynı şekilde bu durumun tespitini sağlamaktadır. Gazzâlî'ye göre fiilin beyan olduğunu ortaya koyan pek çok karîne bulunmaktadır. Bunlardan biri Hz. Peygamber'den mücmel bir hitâbın vârid olması, ihtiyaç anına kadar sözüyle bunu beyan etmemesi, ihtiyaç anında ise mücmeli beyan etmeye elverişli bir fiil işlemesidir ki bu şekilde o fiilin beyan olduğu anlaşılmış olmaktadır.³⁴⁸ Gazzâlî ayrıca Hz. Peygamber'in takrîrinin, sükûtunun ve sevincinin fiilin

³⁴⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 277.

³⁴⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 277.

³⁴⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 278.

beyanına dair bir delil olduğunu söylemektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in bildiği halde sükût etmesi ve işlenilen fiile karşı çıkmaması, fiilin câiz olduğuna ve Hz. Peygamber'in bu davranışının beyan olduğuna delâlet etmektedir.³⁴⁹

Gazzâlî'nin Hz. Peygamber'in fiilleri içerisinde değindiği son konu fiillerin teâruzu meselesidir. Ona göre teâruz, tenâkuz demektir. Normalde bir haberde teâruz vâki olursa iki durumdan birinin yalan olması gerekli olur. Ancak Allah ve Rasûlünden gelen haberlerde teâruz câiz değildir. Eğer emir, nehiy veya hükümlerde teâruz vâki olmuşsa burada nesh durumu söz konusudur ki son hüküm önceki hükmü kaldırır ve teâruz giderilir.³⁵⁰

Gazzâlî'ye göre fiilde teâruz olması mümkün değildir. Çünkü iki fiilin iki farklı zamanda iki farklı şahıs hakkında olması mümkündür. İki fiili cem yoluyla uzlaştırarak teâruz gibi görünen durum giderilebilir.³⁵¹

Gazzâlî fiil ve söz arasında teâruzu mümkün görmektedir. Şayet Hz. Peygamber ümmetine bir fiili daimî vâcip kılan bir söz söyler hem başlangıçta hem nesh durumunda kendisinin de aynı hükme tâbi olduğuna işaret eder, sonra bu sözün zıddı olan bir fiil işler ya da sözün zıddı olan bir duruma sükût ederse bu durumda teâruz meydana gelir ki sonraki hüküm önceki hükmü neshederek teâruz giderilir. Eğer sözün mü yoksa fiilin mi daha sonra olduğu bilinmiyorsa araştırılır; sonuç elde edilemezse teâruz giderilemez. Gazzâlî'nin aktardığına göre bazı âlimler, söz ve fiilin teâruz ettiği durumlarda sonra olan tespit edilemezse sözün fiile takdim edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Gazzâlî sözün fiile takdim edilmesi düşüncesinin altında sözün bizâtihi beyan olması, başkalarına teaddî edebilmesi, fiilin ise hâricî delil yoksa bizâtihi beyan olmayışı ve Hz. Peygamber'e has olma durumları olduğunu ifade etmektedir.³⁵²

2.2.11 Ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî

Hanbelî fıkıh usûlü eserleri arasında Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) *el-Udde*'sinden sonra ikinci sırayı Kelvezânî'nin yazmış olduğu *et-Temhîd fî usûli'l-fıkıh* adlı eser almaktadır. Bu eser hem günümüze ulaşan en eski Hanbelî usûl eserlerinden biri olması³⁵³ hem de müstakil olarak Hz.

³⁴⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 279.

³⁵⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 279.

³⁵¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 279.

³⁵² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 280.

³⁵³ Ahmet Özel, "Kelvezânî", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/218.

Peygamber'in fiillerine yer vermiş olması yönüyle çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

Kelvezânî Hz. Peygamber'in fiilleri konusunu dört bölümde incelemekte, ilk olarak teessî terimine değinmektedir. O teessîyi şöyle tanımlar: “Bir fiili Hz. Peygamber'in yaptığı sûret ve sıfat üzere O'nun yaptığı gibi yapmaktır.”³⁵⁴ Kelvezânî'ye göre biz Hz. Peygamber'e ittibâ ve fiillerini örnek alma yoluyla taabbüd ederiz. Bundan dolayı teessîde olmazsa olmaz bazı şartlar vardır. Bunlardan ilki Hz. Peygamber'in fiilinin sûreti ile ona ittibâ edecek olanın fiilinin sûretinin aynı olmasıdır. İkincisi ise Hz. Peygamber'in fiilinin sıfatı ile ona ittibâ edecek olanın fiilinin sıfatının aynı olmasıdır. O bu durumu şöyle örneklendirmektedir:

“Hz. Peygamber bir zaman ve mekânda maksadı bilinen bir fiil yapmış olsun. Biz o zaman ve mekânda aynı maksatla bu fiili yapmazsak bu örnek alma gerçekleşmemiş olur. Eğer Hz. Peygamber maksadı bilinmeyen bir fiil yaparsa sadece fiilin sûretine ittibâ etmekle örnek alma hâsıl olmuş olur.”³⁵⁵

Kelvezânî bir fiile bir defa ittibâ etmekle insanın müteessî olarak nitelenemeyeceğini, örnek almanın her fiile ittibâ etmekle gerçekleşebileceğini ifade etmektedir.³⁵⁶ Kelvezânî'ye göre Hz. Peygamber bir fiil yaptığı zaman bakılır. Eğer fiilin sıfatı vücûp ise bizim de vücûp sıfatı üzere o fiile ittibâ etmemiz gerekir. Eğer fiilin sıfatı nâfile ise biz o fiile ittibâ etmenin nâfile olduğuna itikad ederiz. Eğer fiilin sıfatı ibâha ise biz o fiile ittibâ etmenin mübah olduğuna itikad ederiz.³⁵⁷

Hz. Peygamber sıfatı bilinmeyen bir fiil yaparsa ittibânın hükmünün ne olacağına ilişkin Kelvezânî iki görüş aktarmaktadır: Birincisi; vücûp ve nedb görüşüdür ki Ebû Ya'lâ el-Ferrâ bu görüştedir. İkincisi; vakf görüşüdür ki Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu görüştedir.³⁵⁸

Kelvezânî İshâk b. İbrahîm kanalıyla Ahmed b. Hanbel'den gelen vakf görüşünü onun cümleleriyle şöyle aktarmaktadır: “Hz. Peygamber bazen bir fiili fazilet (kurbet) cihetiyle yapar bazen fiili kendine has olur. Bu durum fiillerini, fazilet ve hasâisu'n-nebî olma arasında tereddütlü bırakmıştır.

³⁵⁴ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/313.

³⁵⁵ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/313.

³⁵⁶ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/315.

³⁵⁷ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/313-314.

³⁵⁸ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/317.

Bundan ötürü fiilin hangi sıfat üzere yapıldığı bilininceye dek tevakkuf etmek gerekir.”³⁵⁹ Kelvezânî sıfatı bilinmeyen fiile ittibâ konusunda kendisinin de vakf görüşünü benimsediğini şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Bana göre en kuvvetli görüş, aksine bir delil olmadıkça, Hz. Peygamber’in fiillerinin vücûba delâlet etmemesidir. Bu görüş hem Ahmed b. Hanbel’den rivâyet edilmiştir hem de mütekellimlerin çoğunun ve Şâfiîlerin görüşüdür. Ayrıca bu görüş Hz. Peygamber’in sıfatı bilinmeyen fiillerine ittibâ için delil gerektiği anlamına gelir. Hz. Peygamber’in vâcip, mendûb, mübah ve hasâisu’n-nebî türünden bir fiil işlemesi câizdir. Bu tür bir fiilin hangi vecih üzere işlendiği bilinmezse herhangi bir sıfat üzere itikad etmek bize câiz olmaz. Bu nedenle vakfetmek gerekir.”³⁶⁰

Kelvezânî sıfatı bilinmeyen fiile ittibânın vücûbu görüşünü ileri sürenlerin sem‘î ve aklî delillerine yer vermekte ve onları çürütmektedir.

H. Peygamber’in fiillerine ittibânın müstehap olduğunu öne sürenler bu fiilleri nedbe hamletmenin daha kesin olduğunu çünkü söz konusu fiillerin en alt hüküm derecesinin nedb olduğunu savunmuştur. Kelvezânî ise fiilin en alt hüküm derecesinin ibâha olduğunu, bu nedenle nedb görüşünün sahih olmadığını savunur.³⁶¹

Kelvezânî’nin değindiği üçüncü mesele Hz. Peygamber’in fiillerinin hangi sıfat üzere gerçekleştiğinin bilinme yollarıdır. Kelvezânî, fiilin vücûb, nedb ve ibâhaya delâlet ettiğinin bilinme yollarını ayrı ayrı zikreder.³⁶²

Kelvezânî’nin Hz. Peygamber’in fiillerinde değindiği son mesele sözlerle fiillerin teâruzudur. Ona göre sözlerle fiillerin teâruzu iki şekilde olur: Birincisi; bütün yönlerden söz ve fiilin teâruz etmesidir. İkincisi; bir açıdan söz ve fiilin teâruzudur. Bütün yönlerden teâruz durumunda üç ihtimal vardır. Birinci ihtimalde sözün fiilden önce olduğunun bilinmesidir. Ancak Hz. Peygamber sözüne zıt bir fiil işler, bu durumda fiil kavli nesheder ve teâruz ortadan kalkar. İkinci ihtimalde fiilin sözden önce olduğu bilinir. Ancak Hz. Peygamber fiile zıt bir söz söyler. Bu durumda söz fiili nesheder ve teâruz ortadan kalkar. Üçüncü ihtimalde ise sözün fiile ya da fiilin söze önceliği bilinmez. Bu durumda söze itibar etmek evlâdır. Kelvezânî kendi görüşünü

³⁵⁹ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/318.

³⁶⁰ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/319.

³⁶¹ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/328-329.

³⁶² Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/329-330.

şöyle açıklamaktadır: “Bize göre söz bizzat, hükme delâlet eder. Fiil ise kendi başına bir hükme delâlet etmez. Fiil hükmün istidlâlinde bir vasıtaadır. Kendi başına hükme delâlet eden, bir vasıtayla hükme delâlet edenden evlâdır.”³⁶³

Bir açıdan teâruz durumu için Kelvezânî yine üç görüş nakletmektedir. Birinci görüşe göre Hz. Peygamber’in nehyi, fiili ile tahsis edilerek teâruz giderilir. Bu görüş Kelvezânî’nin ve Şâfiîlerin görüşüdür. İkinci görüşe göre Hz. Peygamber’in fiili nehyi ile tahsis edilir, nehyi fiili ile tahsis edilmez. Kelvezânî bu görüşü Kerhî’ye nispet etmektedir. Üçüncü görüş tevakkuf görüşüdür. Bu görüşü ise Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemedânî (ö. 415/1025)’ye nispet etmektedir. Kelvezânî daha sonrasında kendi görüşünü şöyle açıklamaktadır: “Bize göre Hz. Peygamber’in fiili nehyine göre daha hâs ve daha güçlüdür. Nehyi umûm ifâde eder, fiili ise hâstır.” “Hz. Peygamber’in fiili ümmete teaddî etmez, sözü ise eder. Bundan dolayı sözü fiilinden daha güçlüdür” diye iddia edenlere Kelvezânî’nin cevabı şöyledir: “Hz. Peygamber’in fiili “Öyleyse Allah’a ve ümmî peygamber olan resulüne -ki o Allah’a ve O’nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”³⁶⁴ âyeti ve “İçinizden Allah’ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır.”³⁶⁵ âyeti ile güçlenmiştir. Hz. Peygamber’in nehyi umûm ifade eder ve onu fiili ile tahsis etmek câizdir.”³⁶⁶

2.2.12 Ebu’l-Vefâ İbn Akîl

İbn Akîl’in (ö. 513/1119) fıkıh usûlüne dair yazmış olduğu *el-Vâzıh fî usûli’l-fıkh* adlı eseri, Hanbelî mezhebi içerisinde sonraki usûlcüler tarafından takip edilmiş ve yararlanılmış bir eserdir.³⁶⁷ İbn Akîl hakkında, Selefi mezhebi içerisinde akılcılığın kapısını aralayan bir Hanbelî usûl âlimi olduğu yönünde günümüzde yapılan bazı yorumlar,³⁶⁸ bu çalışmada Hz. Peygamber’in fiilleri konusunda onun görüşlerine de yer vermenin uygun olacağını düşündürmüştür.

³⁶³ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/330-331.

³⁶⁴ el-Â’râf 7/158.

³⁶⁵ el-Ahzâb 33/21.

³⁶⁶ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/333-334.

³⁶⁷ Mehmet Sait Uzundağ, “Selefiye İçinde Akılcılığın Kapısını Aralayan Hanbelî Âlim İbn Akîl (Ö. 513/1119) ve Sünneti Bağlayıcılığı Açısından Yorumlaması”, *İslâm ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar* 2/1 (Aralık 2017), 664.

³⁶⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “İBN AKÎL, Ebü’l-Vefâ”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/301.

İbn Akîl de selefiyle benzer biçimde, sünnetin fiilî kısmını iki grupta inceler: Birinci kısım; Hz. Peygamber'in kurbet niyetiyle yapmadığı fiillerdir. İkinci kısım; Hz. Peygamber'in kurbet niyetiyle yaptığı fiillerdir. İbn Akîl, kurbet niyetiyle yapılmayan fiillerin yürümek, uyumak ve yemek gibi mübah olan davranışları ihtiva ettiğini, hasâisu'n-nebî olduğunu belirten bir delil olmadığı sürece asıl olanın Hz. Peygamber'in fiillerine iktidâ etmek olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁹

Peygamberlerin ismet sıfatına hâiz olmasından ötürü Mu'tezile ve İmâmiyye mezhepleri Hz. Peygamber'in tüm fiillerinin hem kendisi hem ümmeti için mübah olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbn Akîl bu görüşe şöyle karşı çıkmaktadır: "Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşüne göre -bizim görüşümüz de bu yöndedir- yaptığı bir fiilin ardından Allah tarafından Hz. Peygamber'e kınama, azar ya da uyarı gelmediği takdirde o fiil mübaha delâlet eder. Aksi durumda o fiil mübah olmaz."³⁷⁰

İbn Akîl, Hz. Peygamber'in kurbet niyetiyle yaptığı fiilleri üç kısma ayırmaktadır: Birincisi, bir emrin yerine getirilmesi (imtisâl) türünden olan fiiller; ikincisi, mücmelin beyanı türünden olan fiiller; üçüncüsü ise müstakil fiillerdir. İbn Akîl'e göre imtisâl türünden olan fiillerde emir mutlaka veya mukayyed bir vâcipse Hz. Peygamber'in fiili de vâcip olur. Çünkü Hz. Peygamber Allah'tan gelen bir emri ihmal etmez ve kendisinden istenildiği şekilde kurbet niyetiyle o emri yerine getirir. Eğer emredilen şey mendûb ise fiil de mendûb olur. Çünkü Hz. Peygamber kendisinden istenildiği şekilde fiile imtisâl eder. Ümmetin O'na ittibâ etmesi, kendisine emredilen emirlere tâbi olmasına binâendir.³⁷¹

Mücmelin beyanı türünden olan fiillerde mücmelin beyanı vâcipse fiil de vâcip olur, mendûb ise fiilde mendûb olur. İbn Akîl'e göre bu tür fiillerle amel edilmeli ve bir delil olmadıkça o fiilin zâhiri terk edilmemelidir.³⁷²

İbn Akîl müstakil fiillerin kendi içinde üçe ayrıldığını, bazılarına göre bu tür fiillerin vâcip, bazılarına göre mendûb olduğunu, bazılarına göre ise delil olmadıkça hiçbir hükme hamledilmemesi ve vakfedilmesi gerektiğini

³⁶⁹ Ebû'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî, *el-Vâzıh fî usûli'l-fikh*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 1/40.

³⁷⁰ İbn Akîl, *el-Vâzıh*, 2/20.

³⁷¹ İbn Akîl, *el-Vâzıh*, 2/21.

³⁷² İbn Akîl, *el-Vâzıh*, 2/22.

nakletmektedir.³⁷³ İbn Akîl vücûp görüşünü öne sürenlerin Hanbelî mezhebiyle bazı Şâfiîler olduğunu³⁷⁴, bu tür fiillerin Hz. Peygamber’e husûsiyetini bildiren bir delil olmadıkça zâhirinin terk edilmemesi gerektiğini; çünkü Hz. Peygamber’in kendisine uyulması emredilen örnek bir şahsiyet olduğunu ifade etmektedir.³⁷⁵ İbn Akîl nedb görüşünü öne sürenlerin bu tür fiilleri kurbet niyetiyle yapılan fiiller kategorisine almakla birlikte, hasâisu’n-nebî ile âmm olma arasında tereddütlü gördükleri için, kurbetin en alt sınırı olan nedbe hükmettiklerini ve delil olmadıkça nedbin üstündeki hükümlere hamletmediklerini nakletmektedir. İbn Akîl tevakkuf görüşünü öne sürenlerin ise bu tür fiilleri hasâisu’n-nebî ile teşri yönü olma ihtimalleri arasında tereddütlü gördükleri için ve fiilin kendi başına vücûba ya da nedbe hamlini gerektiren bir delâleti olmadığı için en uygun yolun vakfetmek olduğunu düşündüklerini ifade etmektedir.³⁷⁶

2.2.13 Alâeddin es-Semerkandî

Mâverâünnehir Hanefî âlimlerinin önde gelenlerinden Alâeddin es-Semerkandî (ö. 539/1144) kendi döneminde Hanefî mezhebinin özellikle de mezhep içinde klasik Hanefî usûl ve fîrû geleneğinden farklı görüş ve yaklaşımlara sahip olduğu bilinen Mâverâünnehir Semerkand okulunun en büyük otoritelerinden kabul edilmektedir.³⁷⁷ Klasik Hanefî görüşleriyle Mâverâünnehir okulu arasındaki görüşleri karşılaştırma açısından onun Hz. Peygamber’in fiilleri konusundaki düşünceleri son derece önem arz etmektedir. Klasik Hanefî metodunda genellikle Hz. Peygamber’in fiilleri kasıtlı-kasıtsız olarak ayırma tâbî tutulurken Mâverâünnehir metodunun öncülerinden Semerkandî’de bu ayırımın içerisine beyan konusu dahil olmaktadır.

Semerkandî’ye göre Hz. Peygamber’in fiilleri ikiye ayrılmaktadır: Birincisi; Kitâbın mücmelini beyan eden fiillerdir. Bu fiillerin hükmü Kitâbın hükmü ne ise odur. Semerkandî’ye göre beyan, ne zaman mücmel bir ifadeyle bitişirse sanki Kitâbdan vârid olmuş müfesser gibi olur.³⁷⁸ İkincisi; Kitâbı beyan edici olmayan fiillerdir. Bu türden fiiller kendi içerisinde ikiye

³⁷³ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 1/40.

³⁷⁴ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/22.

³⁷⁵ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/23-24.

³⁷⁶ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/24.

³⁷⁷ Hacı Mehmet Günay, “Semerkandî, Alaeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/470.

³⁷⁸ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Mizânu’l-usûl fî netâici’l-ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdülber (Katar: Matâbiu’d-Devha el-Hadîsiyye, 1984), 456.

ayrılmaktadır: Birincisi, sıfatı bilinen fiiller; ikincisi, sıfatı bilinmeyen fiillerdir. Sıfatı bilinen fiiller karîne veya delil ile Hz. Peygamber'e vâcip, mendûb, sünnet ya da mübah olduğu bilinen fiillerdir. Sıfatı bilinmeyen fiiller ise karîne veya delil olmaması nedeniyle Hz. Peygamber'e vâcip mi, mendûb mu, sünnet mi yoksa mübah mı olduğu bilinmeyen fiillerdir.³⁷⁹

Semerkindî, sıfatı bilinmeyen fiillerde Hz. Peygamber'e ittibânın ve iktidânın ümmete vâcip olup olmaması hakkında âlimlerin ihtilafını nakleder. Birinci görüş tevakkuf ehline aittir. Onlara göre ittibâyı gerektiren delil yoksa amelen ve itikaden tevakkuf edilir. Eğer sıfatı bilinmeyen fiil, hasâisu'n-nebî değilse ve Hz. Peygamber için vâcip ya da mübah olduğunu belirten bir delil gelirse ümmetin o fiile ittibâsı gerekir. Şayet gece namazı gibi sıfatı Hz. Peygamber için vâcip olan bir fiilde ya da dörtten fazla kadınla evlilik gibi sıfatı Hz. Peygamber için mübah olan bir fiilde hasâisu'n-nebî sâbit olursa bu durumda ümmetin fiilde ittibâsı gerekmez.³⁸⁰ Semerkandî'nin naklettiğine göre tevakkuf ehlinin bu konudaki argümanları şu şekildedir: “Hz. Peygamber'in sıfatı bilinmeyen fiillerinin kendisi için vâcip olması da mendûb olması da mübah olması da câizdir. Kendisi için vâcip ya da mübah olmayan şeyin ümmet için vâcip ya da mübah olmaması da câizdir. İhtimallerin çokluğu ve belirsizliği Hz. Peygamber'e ittibânın hükmünü tespit etmeyi sağlayamadığından, hükmü net olarak ortaya koymayı sağlayan bir bilgi ya da delil gelene kadar amelen ve itikaden tevakkuf etmek gerekir.”³⁸¹

İkinci görüş Iraklı ve Semerkandlı Hanefîlerin görüşleridir. Kerhî gibi önde gelen Iraklı Hanefîlerin düşüncesine göre aksine delil olmadığında vücûba hamledilen emirler ve yasaklar dışında kalan Hz. Peygamber'in sıfatı bilinmeyen fiilleri, aksine delil yoksa mübahlığa hamledilir. Semerkandî'nin naklettiğine göre onların bu konudaki açıklamaları da şu şekildedir: “Hz. Peygamber'in sıfatı bilinmeyen fiilleri vâcip, mendûb ve mübah oluşu arasında ihtimallidir. Oluşan şüphe ve ihtimalden ötürü, emirler ve nehiyler dışında kalan fiillerinde vâcip veya mendûb olma durumu hakkında tevakkuf edilir. Mübah olma ihtimalinde ise tevakkuf edilmez. Çünkü peygamber olması ve

³⁷⁹ Semerkandî, *Mizânu'l-usûl*, 457.

³⁸⁰ Semerkandî, *Mizânu'l-usûl*, 457.

³⁸¹ Semerkandî, *Mizânu'l-usûl*, 458.

günah işlemekten korunmuş olmasından dolayı sıfatı bilinmeyen fiili, yakîn olarak mübah kabul edilir.”³⁸²

Semerkindî Hanefilerin düşüncesine göre Hz. Peygamber’in sıfatı bilinmeyen fiilleri amelen vücûba hamledilir, itikaden mübhem olarak kabul edildiğinden tevakkuf edilir.³⁸³ Semerkandî onların bu konuda ileri sürdükleri argümanları şöyle nakletmektedir: “Hasâisu’n-nebî olan, dünya işleriyle alakalı olan veya nefsî ihtiyaçları için yapmış olduğu fiiller hariç, Hz. Peygamber’in fiillerine iktidâ ve ittibânın vâcip olması asıldır. Çünkü Hz. Peygamber’e muhalefeti yasaklayan, ona itaat, ittibâ ve iktidâ etmeyi gerekli kılan âyetler bulunmaktadır.³⁸⁴ Sıfatı bilinmeyen fiillere ittibâyı amelen vâcip kabul edip itikaden tevakkuf etmemizin sebebi, Hz. Peygamber’in kendisine vâcip olmayan bir şeyi vâcip kabul etmesi ya da kendisine mübah olmayan bir şeyi mübah kabul etmesidir. Burada fiilin amelen vücûba hamledilmesinde bir sakınca yoktur. Şayet Hz. Peygamber’in kendisine vâcip kabul ettiği şey gerçekte de vâcipse ittibâ için o fiili yapan kimse vâcibin sorumluluğunu yerine getirmiş ve Hz. Peygamber’e ittibâ etmeme günahından kendini kurtarmıştır. Şayet Hz. Peygamber’in vâcip gibi itikad ederek yaptığı fiilin vâcip olmadığı ortaya çıkarsa, ittibâ amaçlı fiili yerine getiren kişi fiilinden ötürü sevap kazanmıştır ve itikaden mübhemin hakkını yerine getirmiştir.”³⁸⁵

Üçüncü görüş Şâfiîlerin görüşleridir. Semerkandî ashâb-ı Şâfiî’den ehl-i hadîs ve fukahânın da kendi içerisinde ihtilaf ettiklerini nakletmektedir. Bu gruptan “Aksine delil olmadıkça Hz. Peygamber’in mutlak emirleri vücûba hamledilir” diyenler, aksine delil olmadıkça Hz. Peygamber’in sıfatı bilinmeyen fiillerine ittibânın da gerekli olduğunu savunur. Semerkandî bu görüşün aynı zamanda Hanefilerden Cessâs’ın da görüşü olduğunu aktarmaktadır. Bu grubun temel dayanağı Hz. Peygamber’e muhalefeti yasaklayan, ona itaat, ittibâ ve iktidâ etmeyi gerekli kılan âyetlerdir. Örneğin “*Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!*”³⁸⁶ âyetinde Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’in emrine muhalefet etme konusundan insanları uyarmaktadır. Bu

³⁸² Semerkandî, *Mizânu’l-usûl*, 458.

³⁸³ Semerkandî, *Mizânu’l-usûl*, 457.

³⁸⁴ Semerkandî, *Mizânu’l-usûl*, 459.

³⁸⁵ Semerkandî, *Mizânu’l-usûl*, 460.

³⁸⁶ en-Nûr 24/63.

âyet Hz. Peygamber'in hem sözlerine hem fiillerine ittibâ etmeyi gerektirmektedir. Çünkü âyette geçen “emir” kelimesi hem sözü hem fiili kapsamına almaktadır. Bir başka âyette “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin...*”³⁸⁷ buyrulmaktadır. Hz. Peygamber’e itaat hem sözde hem fiilde muvâfakat etmekle olur. Fiilde muvâfakat ise fiiline ittibâ etmektir. Bir başka âyette “*İçinizden Allah’ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır.*”³⁸⁸ buyrulmuştur. “Güzel örnek” demek güzel numune, model, rehber, takip edilen demektir. Güzel örneği takip etmenin ve örnek almanın yolu ise hasâisu’n-nebî olmayan fiillerde ona iktidâ etmektir. Bundan ötürü asıl olan, aksine delil olmadıkça sıfatı belli olmayan fiillerde ona ittibâ etmenin vâcib olmasıdır.³⁸⁹

Ashâb-ı Şâfiî’den “Hz. Peygamber’in mutlak emirleri konusunda tevakkuf edilir.” diyenler Hz. Peygamber’in sıfatı bilinmeyen fiillerine ümmetin ittibâsı konusunda da tevakkuf edileceği görüşündedir. Bu gruptan “Hz. Peygamber’in mutlak emirleri nedbe hamledilir” diyenler ise Hz. Peygamber’in sıfatı bilinmeyen fiillerine ittibâ nedbe hamledilir, demişlerdir. Semerkandî’nin bu gruptan aktardığı son görüşe göre “Hz. Peygamber’in mutlak emirleri ibâhaya hamledilir” diyenler, Hz. Peygamber’in sıfatı bilinmeyen fiillerine ümmetin ittibâsı mübahtır, demişlerdir.³⁹⁰

2.2.14 Fahreddîn er-Râzî

Fahreddîn er-Râzî’nin *el-Mahsûl*’ü, sistematik kurgusuyla kendinden sonra mütekellimîn tarafından yazılan usûl eserleri için örnek oluşturmuş, daha sonra telif edilen eserler üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Hatta *el-Mahsûl*’un Âmidî’nin *el-İhkâm*’ı ile birlikte yaklaşım farklılıklarına rağmen mütekellimîn metodu içerisinde orijinal bir üslûp ve sistematikle yazılan temel metinler serisinin en son iki kitabı olduğu dile getirilmiştir.³⁹¹ Bu nedenle Hz. Peygamber’in fiilleri konusunda mütekellimîn metodunun ulaştığı son noktayı görmemiz açısından Râzî’nin görüşlerine yer vermek çalışmamız için önem arz etmektedir.

³⁸⁷ en-Nisâ 4/59.

³⁸⁸ el-Ahzâb 33/21.

³⁸⁹ Semerkandî, *Mizânu’l-usûl*, 459.

³⁹⁰ Semerkandî, *Mizânu’l-usûl*, 458.

³⁹¹ Ferhat Koca, “el-Mahsûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/391-392.

Râzî, Hz. Peygamber'in fiilleri bahsinde ismetü'l-enbiyâ, mücerret fiilin delâleti, teessîyi bilme yolları ve teâruzu'l-ef'âl gibi konulara değinmiştir. Râzî'ye göre ismetü'l-enbiyâ konusunda ümmet ihtilaf etmiş ve iki görüşe ayrılmıştır: Birinci görüş; büyük-küçük, kasıtlı-kasıtsız veya te'vil cihetiyle olması fark etmeksizin peygamberlerin günah işlemelerinin câiz olmamasıdır. Bu görüş Şia'ya aittir. İkinci görüş; peygamberlerin günah işlemelerinin mümkün olmasıdır. Râzî, peygamberlerin günah işlemelerinin mümkün olduğuna hükmedenlerin bunlardan hangilerinin câiz olduğuna, hangilerinin câiz olmadığına dair ihtilaf ettiklerini ve bunları itikad-tebliğ-fetva ve fiil şeklinde dört kısımda değerlendirdiklerini aktarmaktadır.³⁹²

İtikadî konularda peygamberlerin küfür türünden günah işlemelerinin câiz olmadığına dair ittifak vardır. Râzî, Hâricîlerden bir grubun ve Şia'nın buna cevaz verdiğine dair bazı nakillerde bulunur. Tebliğ ettikleri hususlarda peygamberlerin değişiklik yapmalarının câiz olmadığına dair ittifak vardır. Râzî, isimlerini zikretmediği bir grubun sehiv mahiyetinde değişikliğe cevâz verdiklerini söylemiştir. Fetvaya ilişkin konularda peygamberlerin hata yapmalarının câiz olmadığına dair ittifak vardır. Râzî yine ismini zikretmediği bir grubun sehiv yoluyla bu duruma cevâz verdiğini nakletmektedir.³⁹³

Peygamberlerin fiilleriyle alakalı konularda ise ihtilaf edilmiş ve ümmet dört görüşe ayrılmıştır: Birinci görüş; peygamberlerin kasten büyük günah işlemelerinin câiz olmasıdır. Bu görüş Haşviyye'ye aittir. Bâkılânî'ye göre bu durum aklen mümkün olsa da şer'an vukûu imkânsızdır. İkinci görüş; peygamberlerin kasten büyük-küçük günah işlemelerinin câiz olmaması, te'vil cihetiyle günah işlemelerinin ise câiz olmasıdır. Bu görüş Mu'tezile'den Ebû Ali el-Cübbâî'ye (ö. 303/916) aittir. Üçüncü görüş; peygamberlerin kasten ya da te'vil cihetiyle olması fark etmeksizin günah işlemelerinin câiz olmamasıdır. Sehiv cihetinden olanlardan ise sorumludurlar. Dördüncü görüş; peygamberlerin büyük günah işlemelerinin câiz olmamasıdır. Bu görüştekilere göre yalan ve cimrilik gibi insanları kendilerinden uzaklaştıran (müneffir) türden olanlar hariç olmak üzere peygamberlerden kasten-hatâen veya te'vil yoluyla küçük günahlar vâki olmuştur. Râzî, Mu'tezile'nin çoğunun bu görüşte olduğunu aktarmaktadır.³⁹⁴

³⁹² Râzî, *el-Mahsûl*, 3/225.

³⁹³ Râzî, *el-Mahsûl*, 3/225-227.

³⁹⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, 3/227-228.

Râzî'nin konuya ilişkin görüşleri ise şu şekildedir: "Peygamberlerden kasten büyük-küçük günah vâki olmamıştır. Ancak sehven günah işlemeleri mümkündür. Bu durumda işlenilen fiilin sehven yapıldığını diğer insanlara bildirmeleri ve onları uyarmaları şarttır."³⁹⁵

Râzî, Hz. Peygamber'in (sıfatı bilinmeyen) mücerret fiilin ümmet hakkında bir hükme delâlet edip etmediğine ilişkin ihtilaf edildiğini ve bu konuda dört görüşün ortaya koyulduğunu söylemektedir: Birinci görüş; mücerret fiilin ümmet hakkında vücûp ifade ettiğidir. İbn Süreyc, İstahrî ve İbn Hayrân bu görüştedir. İkinci görüş; mücerret fiilin ümmet hakkında nedb ifade ettiğidir. Râzî bu görüşün İmâm Şâfiî'ye nispet edildiğini söylemektedir. Üçüncü görüş; mücerret fiilin ibâha ifade ettiğidir. Bu görüş İmâm Mâlik'e aittir. Dördüncü görüş; mücerret fiilin hiçbir hükme delâlet etmediği ve tevakkuf edilmesi gerektiğidir. Sayrafi (ö. 678/1279) ve Mu'tezile'nin çoğu bu görüştedir.³⁹⁶

Râzî kendisinin tevakkuf görüşünü tercih ettiğini belirtmekte ve konuya dair şunları söylemektedir:

"Eğer Hz. Peygamber'in günah işlemesini tecviz etseydim mücerret fiilin Hz. Peygamber ve ümmet için günah olduğunu tecviz etmiş olurum. Bu durumda ümmetin Hz. Peygamber'in mücerret fiiline ittibâ etmesi câiz olmaz. Eğer Hz. Peygamber'in günah işlemesini tecviz etmeseydim, mücerret fiilin mübah, mendûb veya vâcip olduğunu tecviz etmiş olurum. Mücerret fiilin vâcip olduğunu varsayarsak onun Hz. Peygamber'in husûsi bir fiili olduğunu ya da olmadığını tecviz etmiş oluruz. Bu ihtimaller sebebiyle hükümlerden birine kesin kanaat getirmek imkânsızdır."³⁹⁷

Râzî; vücûb, nedb ve ibâha görüşlerini öne sürenlerin naklî ve aklî deliller getirdiğini, ancak bunların vücûba, nedbe veya ibâhaya delâletinin yeterli olmadığını söylemektedir.³⁹⁸

Râzî'nin aktardığına göre fukahânın çoğu ve Mu'tezile, Hz. Peygamber'i örnek almanın vâcip olduğunu söylemiştir. Onlar örnek almanın vâcip oluşuna dair şunları ifade etmektedirler: "Hz. Peygamber'in bir fiili vücûp sıfatıyla yaptığını bildiğimizde o fiili vücûp sıfatı üzere yapmakla taabbüd ederiz. Hz. Peygamber'in bir fiili nâfile sıfatıyla yaptığını bildiğimizde o fiili nâfile olarak yapmakla taabbüd

³⁹⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, 3/228.

³⁹⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, 3/229-230.

³⁹⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, 3/230.

³⁹⁸ Bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 3/238-247.

ederiz. Hz. Peygamber'in bir fiili ibâha sıfatıyla yaptığını bildiğimizde ise o fiili mübah olarak yapmakla taabbüd ederiz.”³⁹⁹ Basra ekolüne bağlı Mu‘tezile kelâmcısı İbn Hallâd el-Basrî, ibadet ve muâmelat dışındaki alanlarda örnek alma ile taabbüd edilmeyeceğini söylemiştir. Bazıları ise bunu tümüyle menetmiştir.⁴⁰⁰ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî örnek almanın vâcib olduğuna dair Kur'ân'dan ve icmâdan deliller getirmiştir. Râzî getirilen delillere tek tek cevap vermekte ve bu görüşü tenkit etmektedir.⁴⁰¹

Râzî, teessîyi “örnek alınacak kişinin fiiline mutâbakât” olarak tarif etmekte ve Hz. Peygamber'in fiillerini örnek alabilmek için öncelikle fiilin hangi sıfat üzere yapıldığının bilinmesi gerektiğini söylemektedir. Râzî'ye göre Hz. Peygamber'den vâki olan ve örnek alınma niteliği olan üç tür fiil vardır. Bunlar ibâha, nedb ve vüçûp sıfatlı fiillerdir.⁴⁰² Râzî fiilin hangi hükümde olduğunu bilme yollarını tek tek zikreder.⁴⁰³

Râzî, Hz. Peygamber'in fiilleri bahsinde son olarak teâruzu'l-ef'âl konusuna değinmektedir. Râzî'ye göre Hz. Peygamber'in fiillerinde teâruz iki şekilde gerçekleşir: Söz-fiil çatışması ve fiil-fiil çatışması. Söz-fiil çatışmasında hangisinin önce olduğuna bakılır. Söz veya fiilden hangisinin önce olduğu bilinmemesi durumunda ne yapılacağı konusundaki görüşleri de nakleder.⁴⁰⁴

2.2.15 İbnü'l-Hâcib

Mütekellimîn metoduna göre yazılmış fıkıh usûlü kitaplarının olgunluk aşamasını temsil eden iki önemli eser Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı ve Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahsûl*'üdür. İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) bu iki eseri özetlemiş ve sonraki fıkıh usûlü eserlerince esas alınan son muhtasar kabul edilmiştir. Nitekim İbnü'l-Hâcib'in ardından özellikle mütekellimîn fıkıh usûlü edebiyatı artık büyük ölçüde şerh ve hâşiyelerle devam etmiştir. Mâlikî usûlcüleri arasında mantığın fıkıh usûlüne dahil edilmesine karşı bir tavır söz konusu iken İbnü'l-Hâcib ile birlikte mantık ilmi Mâlikî usûlü içine girmiştir.⁴⁰⁵

İbnü'l-Hâcib de Hz. Peygamber'in fiilleri konusunda öncelikle ismetü'l enbiyâ meselesine değinmektedir. İbnü'l-Hâcib, ulemânın çoğunluğu tarafından

³⁹⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, 3/247-248.

⁴⁰⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, 3/248.

⁴⁰¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 3/248-252.

⁴⁰² Râzî, *el-Mahsûl*, 3/253.

⁴⁰³ Râzî, *el-Mahsûl*, 3/253-256.

⁴⁰⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, 3/256-262.

⁴⁰⁵ Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/67.

peygamberlerin nübüvvet öncesi günah işlemesinin aklen imkânsız görüldüğünü aktarmaktadır. Râfızîler ve Mu‘tezile bu görüşe itiraz etmiştir. Mu‘tezile’nin itirazı nübüvvet öncesi peygamberlerin küçük günah işlemelerinin mümkün olduğuna dairdir.⁴⁰⁶ İbnü’l Hâcib, nübüvvet sonrası peygamberlerin ahkâma dair kasten yalan söyleme ihtimalinden korunduklarına dair icmâ olduğunu da söylemektedir. Bunların dışında kalan konularda büyük ya da küçük günah işlemekten korunduklarına dair icmâ olduğundan bahseden İbnü’l-Hâcib çoğunluk ulemânın bu tür günahların onlardan sâdır olmasına cevâz verdiğini nakletmektedir.⁴⁰⁷

İbnü’l-Hâcib’e göre Hz. Peygamber’in fiilleri üç kısımdır: Birincisi; oturmak, kalkmak, yemek, içmek gibi cibillî (fitrî) fiillerdir.⁴⁰⁸ İkincisi; duhâ, vitir ve teheccüd namazı, visâl orucu, dörtten fazla kadınla evlilik gibi hasâisu’n-nebî olan fiillerdir.⁴⁰⁹ Üçüncüsü; hırsızlık yapanın elinin bilekten kesilmesi ve abdestte ellerin dirseklere kadar yıkanması gibi söz veya karîne ile beyan niteliğindeki fiillerdir.⁴¹⁰ İbnü’l-Hâcib bunların dışında kalan ve sıfatı bilinen fiillerin hükmü açısından ümmetin Hz. Peygamber ile aynı olduğunu; sıfatı bilinmeyen fiillerin hükmü konusunda ise vücûb, ibâha, nedb ve tevakkuf olmak üzere dört görüş bulunduğunu belirtmektedir. İbnü’l-Hâcib’e göre sıfatı bilinmeyen fiilde kurbet kastı varsa fiilin hükmü nedb olur, kurbet kastı yoksa o fiile uymak mübah olur.⁴¹¹ O, konuya ilişkin şunları söylemektedir:

“Bizce sahâbenin Hz. Peygamber’in sıfatı bilinen fiiline ittibâ ettikleri kesindir. Sıfatı bilinmeyen fiilde ise onlara göre kurbet kastı ortaya çıkana kadar vakfetmek gereklidir. Kurbet kastı ortaya çıkmazsa fiilin vücûba, nedbe ve ibâhaya hamledilmesi, sâbit olmamış ziyâde bir hükme hükmetmek olur.”⁴¹²

İbnü’l-Hâcib’in Hz. Peygamber’in fiillerinde değindiği son konu fiillerin teâruzudur. Ona göre oruç tutmak ve yemek yemek gibi Hz. Peygamber’in iki fiili birbiriyle teâruz etmez. Çünkü oruçlu iken yemek yemenin haram oluşu, bir vakit içinde (iftarda) câiz iken diğer vakitlerde mübahtır. Ancak oruç tutma fiilinin Hz. Peygamber ya da ümmet için tekrar ifade ettiğine yönelik bir delil olursa bu

⁴⁰⁶ İbnü’l-Hâcib Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *Muhtasar müntehâ’s-sûl ve ’l-emel fî ilmi ’l-usûl ve ’l-cedel*, thk. Nezîr Hamâdû (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 396.

⁴⁰⁷ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 397.

⁴⁰⁸ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 398-399.

⁴⁰⁹ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 399-401.

⁴¹⁰ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 401-404.

⁴¹¹ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 404-405.

⁴¹² İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 406.

durumda yemek yeme fiili neshedilmiş olur. ⁴¹³ Eğer fiille birlikte Hz. Peygamber'in bir sözü varsa ve fiilin tekrara ve teessîye delâleti yoksa söz Hz. Peygamber'e mahsus olur. Bu söz, fiilden sonra geldiği için burada söz-fiil teâruzu meydana gelmez. Eğer söz, fiilden önce gelirse ümmette yerleşmeden önce fiil nâsih olur. ⁴¹⁴

Eğer söz, ümmete özel olursa fiilden önce ya da sonra olması fark etmeksizin fiil ile teâruza yol açmaz. Eğer söz hem Hz. Peygamber'i hem ümmeti kapsarsa söz ya da fiilden biri diğerine takdim edilir. ⁴¹⁵ Eğer fiilin tekrara ve teessîye delâlet ettiğine dair bir delil olursa ve söz Hz. Peygamber'e özel ise ümmet için teâruz söz konusu değildir. Söz veya fiilden sonra gelen Hz. Peygamber hakkında nâsih görevi görür. Eğer bu durumda hangisinin önce ya da sonra olduğu bilinemezse bu durumda İbnü'l-Hâcib'e göre vakfedilir. ⁴¹⁶

Eğer söz ümmete özel olursa Hz. Peygamber hakkında teâruz söz konusu değildir. Söz veya fiilden sonra gelen, ümmet için nâsih görevi görür. Eğer bu durumda hangisinin önce ya da sonra olduğu bilinmezse İbnü'l-Hâcib'e göre söz ile amel edilir. Çünkü sözün vaz' edilme amacı bu olduğu için, fiilden daha kuvvetlidir. ⁴¹⁷ Eğer söz umûm ifade ederse söz veya fiilden sonra gelen nâsih görevi görür. Eğer bu durumda hangisinin önce ya da sonra olduğu bilinmiyorsa üç ihtimal vardır: Sözle amel, fiil ile amel ve vakfetmek. Eğer fiilin Hz. Peygamber hakkında tekrara delâlet ettiğine, ancak teessîye delâlet etmediğine dair bir delil olursa ve söz Hz. Peygamber'e mahsûs olur ya da umûm ifade ederse ümmet hakkında teâruz söz konusu değildir. ⁴¹⁸

Söz veya fiilden sonra gelen Hz. Peygamber hakkında nâsih görevi görür. Bu durumda hangisinin önce ya da sonra olduğu bilinmiyorsa üç ihtimal vardır: Sözle amel, fiil ile amel ve vakfetmek. İbnü'l-Hâcib'e göre muhtâr olan görüş vakfetmektir. Eğer söz Hz. Peygamber'e özel olursa yine teâruz söz konusu değildir. ⁴¹⁹ Eğer Hz. Peygamber için tekrara delâleti olmayan ancak ümmet için teessîyi gerektiren bir delil olursa ve söz Hz. Peygamber'e özel olup sonra gelirse söz-fiil arasında teâruz söz konusu olmaz. Eğer söz Hz. Peygamber'e özel olup önce

---

⁴¹³ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 416.

⁴¹⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 417.

⁴¹⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 418.

⁴¹⁶ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 419.

⁴¹⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 420-421.

⁴¹⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 422.

⁴¹⁹ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 423.

gelmişse fiil, Hz. Peygamber hakkında nâsih görevi görür. Eğer bu durumda fiil ya da sözün hangisinin önce veya sonra olduğu bilinmezse üç ihtimal ortaya çıkar: Sözle amel, fiil ile amel ve vakfetmek. İbnü'l-Hâcib'e göre muhtâr olan görüş yine vakıf görüşüdür. Eğer söz ümmete özel olursa Hz. Peygamber hakkında teâruz durumu yoktur. Sonra gelen, ümmet hakkında nâsih görevi görür. Eğer bu durumda söz veya fiilden hangisinin sonra hangisinin önce olduğu bilinmiyorsa yine üç durum ortaya çıkar: Sözle amel, fiil ile amel ve vakfetmek. İbnü'l-Hâcib'e göre burada muhtâr olan görüş, söz ile amel etmektir.⁴²⁰

2.2.16 Abdulazîz el-Buhârî

Abdulaziz Buhârî (ö. 730/1330), Pezdevî'nin usûl eserinin en meşhur ve en geniş şerhini yazan Hanefî âlimidir. Buhârî, Pezdevî'nin görüşlerini şerh ederken bazen diğer Hanefî usûlcülerin görüşlerini de nakletmekte bazen de kendi görüşünü açıklamaktadır.

Buhârî, Hz. Peygamber'in fiillerini iki grupta inceler: Birincisi; - uyuyan ve yanılanın (sâhî) fiilleri gibi-, varlığının yanında/zâit bir sıfatı olmayan fiillerdir. Bu fiiller hasen ve kabih olarak nitelenemez. İkincisi; zâit sıfatı olan fiillerdir. Bu fiiller hasen ve kabih olarak nitelenebilir. Hasen fiiller vâcip, mendûb ve mübah olarak üçe ayrılır. Kabih fiiller ise haram (mahzur) ve mekrûh olarak ikiye ayrılır.⁴²¹ Buhârî, yalnız birinci gruptaki fiillerin Hz. Peygamber'den sâdır olabileceğini, ikinci gruptaki kabih fiillerin ise diğer mükelleflerden sâdır olsa da Hz. Peygamber'in kabih bir fiil işlemeyeceğini, mezhebin kabulünün de böyle olduğunu söyler. Ayrıca Hz. Peygamber'in fiilleri ile kastedilenin, O'nun kasıtlı fiilleri olduğuna; uykuda, sehven ya da zelle olarak yaptığı fiillerin zaten iktidâ açısından söz konusu edilmeyeceğine dikkat çeker.⁴²²

Buhârî, mâsiyet ile zellenin farkını şöyle açıklamaktadır: “Mâsiyet emrin terki ya da menedilen fiilin işlenmesidir. Şayet mâsiyet içeren fiilde kasıt varsa bu günah olur. Şayet kasıt yoksa hata ile o fiil işlenmişse bu zelle olur.”⁴²³ Buhârî zellenin mâsiyet kapsamında sayılmamasıyla ilgili Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'den şu açıklamayı nakletmektedir: “Zellenin mânâsı haktan sapmak,

⁴²⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 424-425.

⁴²¹ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an usûli Fahu'l İslâm el-Pezdevî*, (İstanbul: Şirketü's-Sahâfe el-Osmâniyye, 1408/1895), 3/199.

⁴²² Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/199.

⁴²³ Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/200.

bâtıla dalmak ve taatten ayrılıp isyana düşmek değildir. Aksine zelle, en faziletli olanı değil, daha az faziletli olanı, en doğru olanı değil, daha az doğru olanı seçmek demektir.”⁴²⁴

Buhârî; cumhurun, zelle, sehiv ya da cibillî fiil türünden olmayan bir fiilin Hz. Peygamber hakkındaki sıfatı bilinse ümmetin de o sığfata tâbi olacağı görüşünü nakletmektedir.⁴²⁵ Buhârî’ye göre Hz. Peygamber’in bu üç tür dışında kalan ve sıfatı bilinmeyen fiilleri hem ümmet için Hz. Peygamber için mübahtır. Bu fiiller vâcip, mendûb ve ibâha cinsinden beyan ettiğı şeye tâbi olur; önceki emrin uygulanması ve yerine getirilmesini sağlayan beyan edici fiil olarak değerlendirilmez. Bu fiiller hasâisu’n-nebî olmadığı gibi ümmetle hükümde ortaklık bulunduğuna da delâlet etmez.⁴²⁶

Zelle, sehiv ya da cibillî olmayan Hz. Peygamber’in fiilinin sıfatı bilinmezse ve bu fiil muâmelâtla ilgili bir fiil olursa hükmün ne olacağı konusunda Buhârî, fiilin hükmünün ibâhaya delâlet ettiğinde icmâ bulunduğunu söylemektedir. Şayet sıfatı bilinmeyen bu tarz bir fiil kurbetle ilgili olursa hükmün ne olacağına ilişkin ise ihtilafın bulunduğunu nakleder: Birinci görüş; tevakkuf görüşüdür. Tevakkuf görüşünü savunanlara göre hükmün ortak olduğunu sâbit kılan ve fiilin sıfatını beyan eden delil gelinceye dek ümmet için ittibâ sâbit olmaz. Bu nedenle ne vâcip ne mendûb ne ibâhaya hükmedilmez. İkinci görüş; ittibânın vâcip olduğu görüşüdür. Bu görüşü savunanlara göre ümmetin bu tarz fiillere ittibâsı gereklidir. Bu fiillerin hükmü hem Hz. Peygamber hem de ümmet için vâciptir. Üçüncü görüş; bu fiillerin Hz. Peygamber için ibâhaya delâlet ettiğidir. Bu görüş Hanefîlerden Kerhî’ye aittir. Ona göre sıfatı bilinmeyen kurbetle ilgili fiil, delil olmadıkça ibâhanın üstündeki hükümlere hamledilmez. Kerhî, Hz. Peygamber’in fiilinin sıfatı bilinirse o sıfat üzere ittibâ edileceğini söylemekte, eğer fiilin sıfatı bilinmezse ibâha sıfatının sâbit olacağını ve delil olmadıkça ittibânın gerekli olmayacağını savunmaktadır.⁴²⁷

Buhârî hüküm açısından Cessâs’ın da Kerhî gibi ibâha görüşünü benimsediğini, ancak ondan farklı olarak sıfatı bilinmeyen fiilin hasâisu’n-nebî olduğunu beyan eden bir delil gelinceye dek ittibânın gerekli olacağını

⁴²⁴ Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/200.

⁴²⁵ Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/201.

⁴²⁶ Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/200-201.

⁴²⁷ Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/201.

savunduğunu nakletmektedir.⁴²⁸ Buhârî, Kerhî ve Cessâs'ın görüşleri arasındaki farkı şöyle özetlemektedir: “Kerhî'ye göre sehiv ya da cibilliyet dışında kalan Hz. Peygamber'in fiillerinin hükmünde asıl olan hasâisu'n-nebî olmasıdır. İştirâk (hükümde ortaklık) ise ârızdır. Cessâs'a göre ise asıl olan bu fiillere ittibâdır. Ârız olan ise hasâisu'n-nebîdir; delil gelmedikçe hasâisu'n-nebî sâbit olmaz.”⁴²⁹

Buhârî'nin aktardığına göre Serahsî, Kerhî ve Cessâs'ın görüşlerine dair dair şunları söylemektedir: “Bu konuda Cessâs'ın görüşü daha doğrudur. Çünkü Ahzâb Sûresi 21. âyeti Hz. Peygamber'in fiillerini örnek almanın cevâzına dair bir nasır. Bu nas, hasâisu'n-nebî gibi örnek almaya mâni bir delil gelinceye dek amel edilen bir nasır. Ahzâb Sûresi 37. âyeti de buna delildir. Hz. Peygamber'e helal olan şeyin ümmet için de mutlak olarak helal olduğu sâbit olur. Hz. Peygamber'e mahsus olanlar ise Ahzâb Sûresi 50. âyette olduğu gibi nasta tahsis edilir. Şayet Hz. Peygamber'in fiiline ittibâ ümmet için delil olmasaydı Allah Teâlâ Ahzâb Sûresi 50. âyette “*sana mahsus*” demezdi. Bu nedenle hasâisu'n-nebî olduğunu beyan eden delil ikâme edilene kadar onun fiillerine ittibâ etmek asıldır.”⁴³⁰ Buhârî, ittibâ edileceğini savunanların görüşleri arasındaki farkı ise şöyle açıklamaktadır:

“Sehiv ya da cibilliyet dışında kalan sıfatı bilinmeyen kurbetle ilgili fiillere ittibânın gerekli olduğunu söyleyen iki grup vardır: Birincisi ittibâ vâcip diyenler; ikincisi ise ittibâ mübah ama gereklidir diyenler. İkinci görüş Cessâs'a aittir. İki grup arasındaki fark şudur: İttibâ vâcip diyenler bu fiilin hükmünün hem Hz. Peygamber hem ümmet için vâcip olduğuna itikad ederken Cessâs ise bu fiilin hükmünün Hz. Peygamber ve ümmet için mübah olduğuna itikad eder.”⁴³¹

2.3 Değerlendirme

İncelediğimiz sınırlı sayıda eserlerin konuyu ele alış şeklini karşılaştırdığımızda, Hanefî fukahânın erken dönemlerden itibaren konuyu daha sistematik bir şekilde işlediklerini söylemek mümkündür. Nitekim fiilin tasnifi, zellenin mahiyeti, sıfatı bilinen ve bilinmeyen fiillerin hükmü ve ittibâ konusu çoğu fakihin benzer şekil ve sistemde yer verdiği konulardır. Iraklılara göre Hz.

⁴²⁸ Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/201-202.

⁴²⁹ Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/204.

⁴³⁰ Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/203.

⁴³¹ Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/202.

Peygamber'in fiilleri yapılma amacı bakımından genelde kasıtlı ve kasıtsız şeklinde ikili tasnife tâbi tutulmuş, sıfatı bilinen ve sıfatı bilinmeyen fiiller kasıtlı fiiller içerisinde değerlendirilmiştir.

Fakihlerin çoğu Hz. Peygamber'in sıfatı bilinen fiiline o sıfat üzere ittibâ edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴³² Mâverâünnehir/Semerkind fakihleri ise Hz. Peygamber'in fiillerinde merkeze fiilde kasıt olup olmamasını değil beyan edici olup olmamasını almışlardır. Onlar fiilleri beyan edici olan ve olmayan şeklinde tasnif etmişler, sıfatı bilinen ve bilinmeyen fiilleri beyan edici olmayan fiiller kategorisinde değerlendirmişlerdir. Abdulazîz el-Buhârî ise Irak ve Mâveraünnehir okullarının tasnifinin dışında bir tasnif benimsemiş, fiilleri zâit sıfatı olup olmaması açısından sınıflandırmış, zâit sıfatlı fiilleri hasen ve kabih niteliğine göre ikiye ayırmıştır.

Mütekellimîn usûl eserlerine baktığımızda ise onların fiillerin taksimi noktasında ortak bir tasnife sahip olmadıkları göze çarpmaktadır. Örneğin Ebu'l-Hüseyin el-Basrî Hz. Peygamber'in fiillerini fiil ve terk şeklinde ayırmış, Cüveynî nassî kavlin desteklediği fiil ve nassî kavlin desteklemediği fiil şeklinde ayırmış, Gazzâlî vâcibi beyan eden ve halin karînesi olan fiil, hasâisu'n-nebî olan fiil ve nefiy veya ispat olduğuna dair beyanla mukterin olmayan fiil şeklinde bir ayırım yapmıştır. Râzî ise yalnızca sıfatı bilinmeyen mücerret fiilin durumuna ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Mütekellîm usûlcülerin Hz. Peygamber'in fiillerini beyan ile ilişkilendirdikleri görülmüştür. Nitekim Basrî, sıfatı bilinen fiilleri mücmeli beyan edip etmemesi yönünden, sıfatı bilinmeyen fiilleri ise tahsis ve nesih yönünden beyanla ilişkilendirmiştir. Cüveynî ise sıfatı bilinmeyen cibillî-fitrî fiilleri beyanla ilişkilendirmiştir. Mütekellimîn metodunda Hz. Peygamber'in fiillerini beyanla ilişkilendirmenin en bâriz görüldüğü kişi ise Gazzâlî'dir. O, fiil taksimini başlı başına beyan üzerine kurmuştur.

Mütekellimîn eserlerinde, teessî, ismetü'l-enbiyâ ve fiillerin teâruzu konularına değinilmiştir. Görüşlerine yer verdiğimiz mütekellim usûlcülerin Cüveynî hariç hepsi fiillerin teâruzu meselesine bu konu kapsamında değinmektedir. Basrî, Hz. Peygamber'in fiillerinde teâruzun söz konusu olmadığını söylerken Gazzâlî iki sözün birbirleriyle teâruzu ile iki fiilin birbirleriyle

---

⁴³² Bu çıkarımımızı destekleyen bir değerlendirme için bk. Serkan Demir, "Hanefî Usûlcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri ve İctihadları -Hicrî V. Asır Özelinde-", *Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi* 7 (Aralık 2021), 114-117.

teâruzunun mümkün olmadığını, söz-fiil teâruzunun ise mümkün olduğunu söylemektedir. Râzi ise söz-fiil teâruzu ile iki fiilin birbirleriyle teâruzunu mümkün görmektedir. Mütakellim usûlcülerin Hz. Peygamber'in fiillerinin delâletine ilişkin detaylarda farklı görüşlere sahip oldukları da görülmüştür.

Çalışmamızda yer verdiğimiz Mâlikî usûlcülerin de ittibâ konusunda detaylarda farklı görüşlerine rastlanmıştır. Bâcî'ye göre iki fiilin teâruzu mümkün iken İbnü'l-Hâcib'e göre fiiller arasında teâruz yoktur. Mâlikî ve Hanbelî usûlcülerin de Hz. Peygamber'in fiillerine ittibâyı esas kabul ettiği görülmüştür.

Hz. Peygamber'in fiillerinin tasnifine, delâletine ve hükmüne ilişkin detaylarda küçük farklılıklar görülse de görüşlerine yer verdiğimiz tüm usûlcüler, Hz. Peygamber'in örnek alınması gereken bir şahsiyet olduğunda fikir birliği etmiştir. Peygamberlerin ismet sıfatına hâiz olmaları ve kasten büyük-küçük günah işlemelerinin şer'an mümkün olmadığı da çoğu usûlcü tarafından kabul edilmiştir. Usûlcülerin, Hz. Peygamber'in fiillerini tasnif ederken, fiilin irade ve kasıtlı gerçekleştirilmiş olup olmadığı, kurbet vasfına sahip olup olmadığı, fiilin hükmünün bilinip bilinmediği gibi önemli bazı kriterlerden hareket ettikleri görülmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ŞEVKÂNÎ'YE GÖRE HZ. PEYGAMBER'İN FİİLERİ VE DELİL DEĞERİ

3.1 Şevkânî'nin Sünnet Anlayışına Genel Bakış

Bu bölümde değinilecek olan bilgiler Şevkânî'nin sünnet anlayışına dair genel fikir oluşturma amacıyla derlenmiş bilgiler olup özet mahiyetindedir. Şevkânî'nin sünnet anlayışına ilişkin ayrıntılara ise ilgili alt başlıklarda yer verilecektir.

Şevkânî'ye göre Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti İslâm dininin iki esas kaynağıdır. Şevkânî, sünnetin tıpkı Kitâbullah gibi müstakil bir şer'î delil olduğunu ve hüccetliğinin naslarla sâbit olduğunu, bu nedenle hadislerin Kur'ân'a arzının doğru olmadığını söylemektedir. Ona göre peygamberlerin nübüvvet sonrası ismet sıfatına hâiz olduklarına dair ittifak vardır. Şevkânî ayrıca haberin mütevâtir ve âhâd olarak iki kısma ayrıldığını, mütevâtir haberin ilim ifade ettiğini, âhâd haberin ilim ifade edip etmediğinde ise ihtilaf olduğunu, âhâd haberin kısımlarından olan haber-i vâhidle amelin şartlara bağlı olduğunu, hükmen merfû rivâyetlerin ve sahâbe mürselinin makbul olduğunu, tâbiîn mürselinin istisna durumlar hariç makbul olmadığını, muttasıl olmayan munkatı' ve mu'dal rivâyetlerin de hüccet olmaya elverişli olmadığını söylemektedir. Şevkânî'ye göre hadis rivâyetinde adâlet vasfına sahip olmak şarttır. Şevkânî hem cerh hem ta'dil için sebebin açıklanmış olması gerektiğini söylemektedir. Şevkânî rivâyette bulunmuş olsun ya da olmasın Hz. Peygamber ile mü'min olarak bir saat bile olsa karşılaşp görüşen kişinin sahâbî olduğunu ve tüm sahâbenin âdil olduğunu söylemektedir. Şevkânî'ye göre Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber'i örnek olarak tanıttığı için O'nun fiillerini örnek almak gerekir ve bunun için özel bir delil aramaya gerek yoktur. Ayrıca o, Hz. Peygamber'in fiillerinin teâruz etmediğini teâruz gibi görünenlerde tahsis-nesih ilişkisi bulunduğunu ifade etmektedir.

3.1.1 Sünnetin Tanımı ve Müstakil Hüküm Kaynağı Oluşu

Şevkânî, sünnetin lügat ve ıstılah mânâsına dair farklı görüşler aktarır, lügat mânâsı için “izlenilen/takip edilen yol” mânâsına gelen “et-tarîkatu'l-meslûke”yi

seçer. İstilah için ise “Hz. Peygamber’in sözleri, fiilleri ve takrirleri” tanımını kullanır.⁴³³

Şevkânî’ye göre İslâm dininin Kur’ân-ı Kerim’le beraber en önemli kaynağı Hz. Peygamber’in sünnetidir. Şevkânî ehl-ilmin sünnetin müstakil hüküm kaynağı olduğu ve Kur’ân-ı Kerim gibi helalleri ve haramları belirleme yetkisine sahip olduğu noktasında ittifak ettiklerini nakletmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in “*Bana Kur’ân ve onun bir benzeri verildi.*”⁴³⁴ hadisinde Kur’ân’ın benzerinden kastın, sünnet olduğunu dile getirmektedir.⁴³⁵

Şevkânî hadislerin Kur’ân-ı Kerim’e arz edilmesine dair uygulamayı kabul etmemektedir. Nitekim İbn Abdilber (ö. 463/1071) Abdurrahman b. Mehdî’nin (ö. 198/813-14) hadislerin Kur’ân-ı Kerim’e arz edilmesine dair “Benden duyduğunuz şeyleri Allah’ın Kitâbına arz edin. Şayet Allah’ın Kitâbıyla muvâfık olursa onu ben söylemişimdir. Eğer Allah’ın Kitâbıyla ters düşerse onu söylememişimdir.” rivâyetini Zenâdîka⁴³⁶ ve Hâricîlerin uydurduğunu haber vermektedir. Şevkânî bir kavmin hadislerin Kur’ân’a arz edilmesine dair rivâyeti Kur’ân’a arz ettiklerini ve bu rivâyetin Kur’ân ile ters düştüğünü söylediklerini çünkü Kur’ân’da “*Peygamber size ne veriyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin*”⁴³⁷, “*Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin*”⁴³⁸, “*Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin.*”⁴³⁹ ve “*Kim peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur.*”⁴⁴⁰ âyetlerini bulduklarını aktarmaktadır.⁴⁴¹ Şevkânî bu âyetler ve sahih rivâyetlerden hareketle sünnetin hücciyetinin sâbit olduğunu ve sünnetin ahkâmın teşrî’inde müstakil bir delil oluşunun dinî bir zaruret olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁴²

Şevkânî, sünnetin teşrî’ değeri bağlamında peygamberlerin ismet sıfatını da ele almaktadır. Âlimlerin çoğu peygamberlerin nübüvvet sonrası büyük günah işlemekten korunduğu görüşündedir. Kadı Ebû Bekir el-Bâkîllânî ve İbnü’l-Hâcib gibi müteahhir usûlcüler, ümmetin bu konuda icmâsı olduğuna dair nakillerde

⁴³³ Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, 86-87.

⁴³⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, “Sünne”, 6 (No: 4604).

⁴³⁵ Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, 88.

⁴³⁶ Zenâdîka, Allah Teâlâ’nın varlığına veya birliğine inanmayıp âhireti inkâr eden ancak gerçek inancını gizlemek için inanıyor gibi görünen düalist (nur-zulmet/ışık-karanlık) inanca mensup kişilere verilen isimdir. bk. Mustafa Öz, “Zındık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/390.

⁴³⁷ el-Haşr 59/7.

⁴³⁸ Âl-i İmrân 3/31.

⁴³⁹ en-Nisâ 4/59.

⁴⁴⁰ en-Nisâ 4/80.

⁴⁴¹ Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, 88.

⁴⁴² Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, 89.

bulunmaktadır. Şevkânî peygamberlerin nübüvvet sonrası toplum içindeki mevkilerine yakışmayan, kötü ahlak örneği olan, insanları kendisinden uzaklaştırıcı tarzda küçük günah işlemekten de korunduklarına dair icmânın bulunduğunu haber vermektedir.⁴⁴³ Peygamberlerin ismetinin aklî mi yoksa şer'î mi olduğu noktasındaki ihtilafa ve tarafların görüşlerine yer veren Şevkânî bu konuda açık bir tercihte bulunmamıştır.⁴⁴⁴

Şevkânî'ye göre peygamberlerin nübüvvet sonrası dinî ahkâm konularında kasıtlı olarak yalan söylemekten korunduklarına dair icmâ gerçekleşmiştir. Şevkânî peygamberlerin nübüvvet sonrası hata ile gerçek dışı beyanda bulunmaları konusunda ise ihtilafın olduğunu, cumhûrun bunu menettiğini, Kadı Ebû Bekir el-Bâkılânî'nin bunu tecviz ettiğini nakletmekte ancak cumhûrun görüşünün evlâ olduğunu belirtmektedir. Şevkânî peygamberlerin toplum içindeki mevkilerine zarar vermeyen ve alçaltıcı davranış olarak kabul edilmeyen küçük günahları işleyip işlemedikleri konusunda ihtilaf edildiğini, tecviz edenlerin bunun vâki olup olmadığı konusunu irdeleyip Kur'ân'dan Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. İbrahim'den (a.s.) örnekler verdiklerini ancak bu örneklerin peygamberlerin ismet sıfatları sebebiyle te'vil edilmesi gerektiğini söylemektedir.⁴⁴⁵ Şevkânî'ye göre peygamberlerde nisyânın (unutmanın) gerçekleşmesi imkânsız değildir. Nitekim Hz. Peygamber *"Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Siz nasıl unutuyorsanız ben de unuturum. O bakımdan unutacak olursam bana hatırlatınız."*⁴⁴⁶ buyurmuştur.⁴⁴⁷

Şevkânî'nin sünnetin ahkâmın teşrî'inde müstakil bir delil oluşunu dinî bir zaruret olarak görmesi doğal olarak peygamberlerin ismetini kabul etmesi sonucunu doğurmaktadır. Eğer peygamberlerin ismeti kabul edilmezse ahkâma dair sünnetten vârid olan her şey zan altında kalır. Şevkânî'nin peygamberlerin ismetini kabul etmesinin altında bu düşüncenin yattığı söylenebilir.

3.1.2 Haber Teorisi

Şevkânî'nin sünnet anlayışında haber teorisi de önemli bir yer tutar. O da mütekellimînin yaygın tasnifinde olduğu üzere haberleri mütevâtir ve âhâd olarak iki grupta inceler:

⁴⁴³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 89.

⁴⁴⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 89-90.

⁴⁴⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 90-91.

⁴⁴⁶ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Ebvâbu'l-Kible", 4 (No: 392).

⁴⁴⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 92.

Mütevâtir haber ıstılahta “Sözleriyle ilim hâsıl olacak kadar çok sayıya ulaşmış bir topluluğun haberi”, “Bilginin doğruluğu kendisinden anlaşılan bir grubun haberi” ve “Çok sayıda olmaları açısından yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun duyu organlarıyla müşâhedeye dayalı haberi” olarak tarif edilmiştir.⁴⁴⁸

Âhâd haber ise “Aslen ilim ifade etmesi ya da hâricî karînelerle ilim ifade etmesi fark etmeksizin kendi başına ilim ifade etmeyen haber”, “Râvilerinin çok ya da az olması fark etmeksizin kendi başına tevâtür derecesine ulaşamayan haber” ve “Zan (şüph) ifade eden haber” olarak tarif edilmiştir.⁴⁴⁹

Şevkânî mütevâtir haberin ilim ifade ettiğine dair ehl-i İslâm’dan ve akıl sahiplerinden hiç kimsenin muhalefedinin olmadığını,⁴⁵⁰ mütevâtir haber ile ilmin hâsıl olmasının zarûrî mi yoksa nazarî mi olduğu noktasında ise ihtilaf edildiğini; cumhûrun zarûrî olduğuna kâil olduğunu, kendisinin de bu görüşe katıldığını belirtmektedir. Şevkânî, mütevâtir haberin zarûrî olarak ilim ifade ettiğini kabul etmekle birlikte bunun gerçekleşmesi için hem haberi verenin (muhibir) hem de haberi işitenin (sâmi‘) taşınması gereken şartlar bulunduğunu söyler:

Haberi veren açısından dört şart bulunmaktadır:

- 1) Haber verdikleri şeyin uydurma olmadığını bilmeleri,
- 2) Haberi, duyma ya da görme yoluyla zarûrî bir şekilde bilmeleri,
- 3) Belirli bir sayı kaydı olmaksızın yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayacak kadar çok sayıda kişi olmaları,⁴⁵¹
- 4) Rivâyetin her tabakasında muteber sayıda kişinin olması ve bu kişilerin kendileri gibi muteber sayıda olan kişilere rivâyette bulunması.⁴⁵²

Haberi işiten açısından ise üç şart bulunmaktadır: Birincisi, akıllı olmaları; ikincisi, haberin delâlet ettiği şeyi bilmeleri; üçüncüsü, taklid veya benzeri şüpheler nedeniyle o haberle çelişen herhangi bir şeye inanmaktan uzak olmalarıdır.⁴⁵³

Şevkânî âhâd haberin ilim ifade edip etmediğine dair ihtilaf bulunduğunu, cumhûrun haber-i vâhidle amelin vâcib olduğunu söylediğini, haber-i vâhidle amel etmeye muhalefet edenlerin elle tutulur bir gerekçe sunmadığını, râşid halifelere,

⁴⁴⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 119-120.

⁴⁴⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 125.

⁴⁵⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 121.

⁴⁵¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 122.

⁴⁵² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 124.

⁴⁵³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 125.

sahâbenin diğerlerine, tâbiîne ve tebe-i tâbiînin ameline tâbi olanların ise haber-i vâhidle amel edildiğine dair pek çok örnekle karşılaşacağını söylemektedir.⁴⁵⁴

Şevkânî âhâd haberle amel etmenin gerekli olduğunu söyleyenlerin Kur'ân'dan delilleri olarak şunları aktarmaktadır: "... yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın."⁴⁵⁵, "Mü'minlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır."⁴⁵⁶ Kubâ ehline bir kişinin gelip kiblenin değiştiğini haber vermesi, onların bu bilgiye dayanarak kibleyi değiştirmeleri ve haberin Hz. Peygamber'e ulaştığı zaman karşı çıkmaması,⁴⁵⁷ Hz. Peygamber'in valilerini tek tek göndermesi,⁴⁵⁸ İslâm'a davet için gönderilen elçilerin tek kişi olması,⁴⁵⁹ âhâd haberle amelin sünnetten delilleridir. Şevkânî ayrıca sahâbenin ve tâbiînin âhâd haberle istidlâl ettiklerine dair icmânın varlığını da delil gösterir.⁴⁶⁰

Şevkânî âhâd haberin Hanefilere göre haber-i vâhid, müstefiz ve meşhûr olmak üzere üç kısma ayrıldığını nakleder.⁴⁶¹ Hanefilere göre hâber-i vâhid "tevâtür seviyesine ulaşmayan ve kendi başına ilim ifade etmeyen haber" olarak tarif edilir.⁴⁶² Müstefiz "her tabakada üç ve daha fazla kişi tarafından rivâyet edilen haber"; meşhûr ise "ikinci veya üçüncü tabakadan itibaren yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan sika râvîler tarafından nakledilen haber" olarak tarif edilir.⁴⁶³ Şevkânî Hanefilerin meşhûr habere tevâtür gibi itibar ettiklerini ayrıca meşhûr ve müstefiz haber arasında bazı açıdan umûm ve husûs ilişkisi bulunduğunu söyler. Müstefiz haberin, her tabakada en az üç ve daha fazla râvîsinin bulunması ancak ne ikinci tabakada ne de üçüncü tabakada tevâtür seviyesine ulaşamaması bakımından meşhûr haberden ayrıldığını, meşhûr haberin ise ilk tabakada iki râvîsinin bulunmasına rağmen ikinci veya üçüncü tabakadan itibaren tevâtür seviyesine ulaşmasından dolayı müstefiz haberden ayrıldığını nakleder.⁴⁶⁴ Şevkânî Sübkî'nin (ö. 771/1370) müstefiz haberi "insanlar tarafından yaygın addedilen haber"

⁴⁵⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 126-127.

⁴⁵⁵ el-Hucurât 49/6.

⁴⁵⁶ et-Tevbe 9/122.

⁴⁵⁷ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Ebvâbu'l-Kible", 5 (No. 395).

⁴⁵⁸ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Meğâzî", 57 (No. 4086).

⁴⁵⁹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Zekât", 1 (No. 1331).

⁴⁶⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 127.

⁴⁶¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 128.

⁴⁶² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 125.

⁴⁶³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 128.

⁴⁶⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 128.

şeklinde tanımlamasına katıldığını belirtir.⁴⁶⁵ Buradan hareketle Şevkânî'nin müstefiz haber ile meşhûr haberi eşit gördüğünü ve Hanefilerin âhâd haber taksimini benimsemediğini söylemek mümkündür.

Şevkânî âhâd haberin ilim mi yoksa zan mı ifade ettiğine yönelik hilâfın haber-i vâhidi kuvvetlendirecek başka bir delilin bulunmamasından kaynaklandığını, şayet onu kuvvetlendirecek bir delil ya da meşhur veya müstefiz bir haber olursa âhâd haberin ilim ifade edeceğini ve hilâfın ortadan kalkacağını söyler. Ayrıca haber-i vâhidle amel edilmesine dair bir icmâ vâki olursa o zaman âhâd haber, ilim ifade eder; çünkü icmâ onu doğruluğu bilinen bir habere dönüştürür. Aynı şekilde âhâd haber, ümmet tarafından kabul görmüş ve kendisiyle amel edilen bir haber durumuna gelirse yine ilim ifade eder.⁴⁶⁶

3.1.2.1 Haber-i Vâhidle Amel Meselesi

Şevkânî'ye göre haber-i vâhidle amel etmenin şartları bulunmaktadır. Bunlar; haberi veren (râvî) hakkındaki, haberin medlûlü hakkındaki ve haberin lafzı hakkındaki şartlar olmak üzere üç gruptur:

Râvî hakkındaki birinci şart mükellef olmak;⁴⁶⁷ ikinci şart, müslüman olmak;⁴⁶⁸ üçüncüsü, adâlet;⁴⁶⁹ dördüncüsü zabt;⁴⁷⁰ beşinci şart râvînin müdellis⁴⁷¹ olmamasıdır.⁴⁷²

Haberin medlûlü hakkında üç şart bulunur: Birincisi; haberin medlûlünün yani delâlet ettiği şeyin akıldaki varlığı imkânsız olmamalıdır. Şevkânî'ye göre akıl haberin medlûlünü imkânsız görürse rivâyet reddedilir. İkincisi; haberin medlûlü onunla birlikte amel etme imkânı bulunmayan kat'î bir nassa aykırı olmamalıdır. Üçüncüsü; icmâyı kat'î bir delil olarak kabul edenlere göre, medlûl ümmetin icmâsına aykırı olmamalıdır.

Haberin medlûlünün kıyasa aykırı olması durumunda ulemânın görüşlerini nakleden Şevkânî'ye göre en doğru görüş, hiçbir şekilde cem imkânı yoksa sahih ya da hasen bir kaynaktan çıkan haberin mutlak olarak kıyasa takdim edilmesidir.

⁴⁶⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 128.

⁴⁶⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 128.

⁴⁶⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 129-130.

⁴⁶⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 131-132.

⁴⁶⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 133-136.

⁴⁷⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 140.

⁴⁷¹ Râvînin, görüşmediği ya da görüştüğü halde kendisinden hadis işitmediği hocasından, işittiği zannını uyandıracak biçimde rivâyete bulunmasına tedlis; bunu yapana müdellis, böyle rivâyet edilen hadise müdelles denir. Bk. Bünyamin Erul, "Tedlis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/262.

⁴⁷² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 140-141.

Sahâbe ve tâbiîne bir haber geldiği zaman onlar kıyasa ilgi göstermezlerdi. Sahâbenin bazı yerlerde kıyası habere takdim ettiklerine dair rivâyetlerin bir kısmı sahih değildir, bir kısmı da kıyası takdim edenlere göre haberin sâbit olmamasına hamledilir. Şevkânî'ye göre haberdeki zannîlik kıyastaki zannîlikten daha azdır. Kıyasın her aşaması ictihada dayalı olduğu için zan durumu haberden daha fazladır.

Şevkânî ümmetin çoğunun habere aykırı amelinin, habere zarar vermeyeceği görüşündedir. Çünkü çoğunluğun sözü hüccet değildir. Aynı şekilde amel-i ehl-i Medine de habere zarar vermez; çünkü onlar ümmetin bir kısmıdır. Râvînin rivâyetine aykırı ameli de habere zarar vermez; çünkü râvînin anladığı şeyle taabbüd etme yükümlülüğümüz yoktur. Şevkânî'ye göre rivâyetine aykırı amelde bulunan râvînin amelinin takdim edenlerin de istidlâl etmeye elverişli bir hüccet getirememiştir.⁴⁷³ Şevkânî haberin umûmu'l-belva⁴⁷⁴ hudûd⁴⁷⁵ ve kefâretler kapsamında olmasının, ayrıca haberin kat'î Kur'ân ve sünnet nassına ziyâde⁴⁷⁶ içermesinin de habere zarar vermeyeceğini söylemektedir. Şayet Kitâbın ve sünnetin umûmunu tahsis eden bir haber vârid olursa kabul edilir ve umûm ifade eden hüküm hâs olarak tesis edilir. Aynı şekilde Kitâb'ın ve sünnetin mutlak⁴⁷⁷ lafzını takyîd eden bir haber vârid olursa kabul edilir.⁴⁷⁸ Haberin râvîsinin diğer râvîlerin rivâyetinde olmayan bir ziyâdeyle infirâd etmesi âdil bir râvî olması durumunda habere zarar vermez.⁴⁷⁹

Şevkânî, haberin lafzına ilişkin şartları aktarırken altı durumdan bahseder:

- Birincisi; râvînin haberin lafızlarında bir değişiklik yapmadan rivâyette bulunmasıdır.⁴⁸⁰

⁴⁷³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 143.

⁴⁷⁴ “Çokça karşılaştığı ve toplumda yaygınlaştığı için mükelleflerin kaçınmasının hayli zor olduğu hadiselerle bilinmemesinin âdeten mümkün olmadığı olay veya durumları ifade eder.” Bk. Mustafa Baktır, “Umûmü'l-Belvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/155.

⁴⁷⁵ “Fıkıhta, Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nasla belirlenmiş cezaî müeyyideleri ifade eder.” Bk. Ali Bardakoğlu, “Had”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/547.

⁴⁷⁶ Haber-i vâhid kat'î Kur'ân ve Sünnet nassına ziyade yapacak şekilde vârid olursa nesih söz konusu olur ki Hanefilere göre böyle bir haber kabul edilmez. Ancak doğru olan bu haberin kabul edilmesidir. Çünkü haberdeki ziyâde nassa aykırı değildir. Bundan ötürü ziyâdenin nesih olduğu iddiası sakıncalıdır. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 144.

⁴⁷⁷ “Gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olmayan lafız anlamında kullanılan fıkıh usûlü terimidir.” Bk. Ferhat Koca, “Mutlak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/402.

⁴⁷⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 144.

⁴⁷⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 145.

⁴⁸⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 145-146.

- İkincisi; râvînin haberi orijinal lafızlarıyla değil mânâsıyla rivâyet etmesidir.⁴⁸¹
- Üçüncüsü; râvînin haberin bazı lafızlarını hazfetmesi durumudur.⁴⁸²
- Dördüncüsü; râvînin haberi rivâyet ederken Hz. Peygamber'den duymadığı bir şeyi ekleyerek ziyâdede bulunmasıdır.⁴⁸³
- Beşincisi; haberin iki zıt mânâya hamledilme ihtimalinin olması, râvînin ise iki mânâdan birini tefsiriyle iktisâr etmesi durumudur.⁴⁸⁴
- Altıncısı; sahâbî râvîsinin haberi zâhirî anlamının dışına hamletmesi durumudur.

Şevkânî'nin çoğunlukla cumhurun görüşünü desteklediği ve altıncı ve son durum hakkındaki görüşleri değerlendirirken de cumhurun tarafında olduğu görülür. Usûl âlimlerinin çoğuna göre böyle bir durumda sırf sahâbînin sözüne ya da fiiline göre haberin zâhiri ile amel terk edilmez. Hanefîlerin çoğu ise sahâbînin hamlettiği mânâya göre haber ile amel etmeyi tercih ederler. Çünkü onlara göre sahâbînin hamlettiği mânâ Hz. Peygamber'in murâdını haber vermektedir. Şevkânî doğru olan görüşün cumhûrun görüşü olduğunu; çünkü ümmetin sahâbenin re'yi ile değil rivâyeti ile taabbüd yükümlülüğünün bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁵

3.1.2.2 Hadis Çeşitleri

Şevkânî sahih hadisi “Adâlet ve zabt ehli râvînin şâz⁴⁸⁶ ve muallel⁴⁸⁷ olmayan muttasıl nakli” olarak tanımlamaktadır. Şevkânî'ye göre muttasıl olmayan rivâyet sahih sayılmamakta ve hüccet ifade etmemektedir. Şevkânî ehl-i hadisin mürseline dair ihtilafın olduğunu, cumhûrun mürsel hadisi tâbiînin tâbiînden duymuş olma ihtimali nedeniyle zayıf kabul ettiğini ve onunla hüccetin kâim olmayacağını söylediklerini; Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) içinde bulunduğu bir topluluğa, Mu‘tezile'nin cumhûruna ve Âmidî'nin tercih ettiği görüşe göre ise mürsel hadisin makbul olduğunu ve onunla delil ikâme edileceğini söylediklerini

⁴⁸¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 146-149

⁴⁸² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 149-151.

⁴⁸³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 151.

⁴⁸⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 151-152.

⁴⁸⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 152.

⁴⁸⁶ “Son dönem hadis âlimleri şâz’ı “sika bir râvînin diğer sika râvîlere veya kendisinden daha sika olan bir râviye aykırı olarak tek başına rivayet ettiği hadis” şeklinde tanımlamaktadır.” Bk. Abdullah Aydın, “Şâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/385.

⁴⁸⁷ “İlk bakışta kusursuz görüldüğü halde araştırıldığında sıhhatini yok edebilecek gizli bir sebebe dayalı kusuru bulunan hadis için kullanılır.” Bk. Mehmet Efendioğlu, “Muallel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/311.

nakletmektedir. Şevkânî'ye göre doğru olan mürsel hadisin tâbiînin tâbiînden duymuş olma ihtimali sebebiyle makbul olmamasıdır.⁴⁸⁸

Şevkânî'ye göre sahâbe dışındaki râvîlerinden biri sâkıt olmuş olan munkatı⁴⁸⁹ ve râvîlerinden ikisi sâkıt olmuş mu'dal⁴⁹⁰ hadis de hüccet olmaya elverişli değildir. Şevkânî isnâdındaki bazı râvîler için “عَنْ رَجُلٍ”, “عَنْ شَيْخٍ”, “عَنْ ثِقَةٍ” gibi ifadeler kullanan hadisin de aynı şekilde hüccet olmaya elverişli olmadığını söylemektedir.⁴⁹¹

Şevkânî'nin râvînin cerh ve ta'dîli, kimlere sahâbî denilebileceği, sahâbenin adaleti konularında da aynı metodu takip ederek önce mevcut görüşleri nakledip ardından yine kendi tercihi dile getirdiği ve yine çoğunlukla cumhûrun tarafında olduğu görülür.

3.2 Şevkânî'ye Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri

Şevkânî'nin sünnet anlayışında Hz. Peygamber'in fiilleri önemli bir yer teşkil etmektedir. O, Hz. Peygamber'in fiillerini daha çok ittibâ, iktidâ ve teessî cihetinden değerlendirmekte ve buna göre bir tasnif yapmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in pek çok âyeti Hz. Peygamber'in emrine uymayı, nehyettiği şeylerden ise uzak durmayı öğütlemektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in fiillerinde örneklik vasfı olduğuna dair delil aramak yerine örneklik vasfı olmadığına dair delil aramak daha doğrudur. Şevkânî onun mutlak fiillerinin bile örnek alınması gereken fiil türlerinden olduğunu düşünmektedir. Çünkü ümmetin bir kısmının fiilleri örnek alma çabaları sayesinde geri kalan kısım bu fiillere muttali olmaktadır. Bu nedenle hasâisu'n-nebî olanlar ve cibillî-fitrî hareketleri dışındaki fiillere ittibâ ve örnek almak ümmet için önemlidir.⁴⁹²

Şevkânî'nin Hz. Peygamber'in fiillerine yönelik taksimi şu şekildedir:

3.2.1 Beşerî Hareketleri ve Refleksleri

Şevkânî'ye göre bedenin ve organların hareketlerini içeren fiiller ittibâ edilmesi gereken ya da muhalefet etmekten kaçınılması gereken türden fiiller

⁴⁸⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 164.

⁴⁸⁹ “Hadis terimlerinin yerleştiği müteahhirîn devrinde “isnadında sahâbîye varmadan önce bir râvisi veya peş peşe olmamak şartıyla birden fazla râvisi düşen yahut senedinin baş tarafından bir veya birkaç râvisi atlanan yahut senedi hiç zikredilmeyen hadis” olarak tanımlanmıştır.” Bk. Mehmet Efendioğlu, “Münkati”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/12.

⁴⁹⁰ Sözlükte “(bir iş) karışık ve zor olmak” anlamındaki i'dâl masdarından türeyen mu'dal, senedin herhangi bir yerinden arka arkaya iki veya daha fazla râvisi düşen hadisi ifade eder. Bk. Mehmet Efendioğlu, “Mu'dal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/354.

⁴⁹¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 167.

⁴⁹² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 106.

olmadığı gibi aynı zamanda örneklik de içermemektedir. Bundan ötürü Şevkânî bu tür fiillerin mübah ifade ettiğini söylemiştir.⁴⁹³

3.2.2 Teşrî Yönü Olmayan Fitrî Fiilleri

İbadet ciheti bulunmayan oturmak, kalkmak gibi cibillî-fitrî fiiller bu kategoriye girmektedir.⁴⁹⁴ Şevkânî bu fiillerde teessî ve iktidâ yönü olmadığını ancak cumhûra göre mübahlık ifade ettiğini, Kadı Ebû Bekr el-Bâkillânî'nin bir gruptan mendûb görüşünü naklettiğini, Gazzâlî'nin de *el-Menhûl*'de mendûb görüşünü benimsediğini nakletmektedir. Ayrıca sünen kitaplarında Hz. Peygamber'in fiillerine ittibâ etmekle meşhur olmuş Abdullah b. Ömer'in (r.a.) bu tür fiillere ittibâ ve iktidâ ettiğini belirtmektedir.⁴⁹⁵

3.2.3 Teşrî İhtimali Olan Fitrî Fiilleri

Hz. Peygamber'in herkesçe bilinen ve özel bir biçim üzere azimle sürdürdüğü yemek, içmek, giyinmek ve uyumak türünden olan fiilleridir. Şevkânî herhangi bir sübût yoksa bu fiillerin derece olarak kurbet cinsinden olan fiillerden aşağıda, fitrî fiillerden ise yukarıda olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'den bu fiillerdeki bazı biçimler üzerine bir irşad gerçekleştiği takdirde bu fiillerin cibillî fiillerden ayrılarak teşrî yönü olan fiiller kategorisine yükselme ihtimalinin olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁶

Şevkânî bu tür fiillerin hangi kategoriye ait olduğuna dair bir tespit yoksa nereye ircâ edileceğine dair İmâm Şâfiî ve onun gibi düşünenlerden iki görüş nakletmektedir. Birinci görüşe göre asla ircâ edilir, asıl olan bu tür fiillerin teşrî' yönü olmamasıdır. İkinci görüşe göre zâhir olana ircâ edilir. Zâhir olan ise bu tür fiillerin teşrî yönü olan fiil olarak kabul edilmesidir. Şevkânî'ye göre tercih edilmesi gereken görüş ikincisidir. Ayrıca bu görüşü Ebû İshâk eş-Şirâzî muhaddislerin çoğundan nakletmiştir. Teşrî' yönü olduğu kabul edilen bu fiiller hüküm açısından ise mendûb olmaktadır.⁴⁹⁷

3.2.4 Hasâisu'n-Nebî Olduğu Bilinen Fiiller

Visal orucu tutmak, dörtten fazla kadınla evlenmek gibi sadece Hz. Peygamber'e mahsus olan fiillerdir. Şevkânî bu fiilleri işleme hususunda kimsenin Hz. Peygamber'le ortak olmadığını söylemektedir. Ayrıca İmâmu'l-Harameyn el-

⁴⁹³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 93.

⁴⁹⁴ Bu tür fiillerin sünnet kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ve bağlayıcı olup olmadığına dair bilgi için bk. Mustafa Harun Kıyık, "Hz. Peygamber'in Teşrî Nitelikli Olmayan Fiillerinin Bağlayıcılık Açısından Değeri", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/2 (2019), 153-194.

⁴⁹⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 93.

⁴⁹⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 93.

⁴⁹⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 93-94.

Cüveynî'nin bu fiilleri örnek alma noktasında tevakkuf ettiğini, sahâbeden lafzî ya da manevî bir nakil olmadığı için örnek almanın gerekli oluşunu söylemenin mümkün olmadığını, bu durumda da tevakkufun ortaya çıktığını nakletmektedir.

Ebû Şâme el-Makdisî hasâisu'n-nebî olan fiilleri mübah ve vâcip olarak ayırmış, dörtten fazla evlilik gibi Hz. Peygamber'e mübah olan husûsi fiillere iktidâ edilemeyeceğini söylemiş, duhâ ve vitir namazları gibi Hz. Peygamber'e vâcip olan husûsi fiillere ise iktidâ etmenin müstehap olduğunu söylemiştir.

Şevkânî ne olursa olsun ümmetin iktidâ etmesine dair özel şer'î bir delil olmadığı sürece hasâisu'n-nebî fiillere iktidâ edilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Eğer Hz. Peygamber bir fiilin kendisi için vâcip, ümmet için mendûb olduğunu söylerse ümmetin o fiile iktidâsı Hz. Peygamber'in irşadı nedeniyle gerekli olur yoksa o fiil Hz. Peygamber'e vâcip olduğu için iktidâ gerekmez. Hz. Peygamber "Bu bana helaldir, mübahtır" der ve herhangi bir ziyâdede bulunmazsa ümmet "Bu bize mübahtır, helaldir" diyemez. Şayet Hz. Peygamber "Bu sadece bana haramdır" der ve "Size helaldir" demezse o fiili işlemekten kaçınmada bir beis yoktur. Eğer Hz. Peygamber "Bana haram, size helaldir" derse o fiili işlemekten kaçınmada yine şer'î bir yasak söz konusu değildir. Çünkü helal olanın terkinde takvâ yoktur.⁴⁹⁸

3.2.5 Vahiy Beklemesi Sebebiyle Müphem Kalan Fiilleri

Hız. Peygamber'in vahyi beklemesi nedeniyle hangi hac türünün yapılacağını tayin etmemesi fiilinde olduğu gibi müphem kalan fiillerdir. Şevkânî bu fiillere iktidâ edilip edilmeyeceğine dair üç görüş nakletmektedir.

Bir grup âlim bu tür fiillere iktidâ edilmesi gerektiğini belirtirken diğcr bir grup iktidânın gerekli olmadığını ifade etmiştir. Şevkânî bu iki görüşün kime ya da kimlere ait olduğundan bahsetmemektedir. Üçüncü görüş ise İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî'ye aittir. Ona göre Hz. Peygamber'in mübhem fiilleri katî surette vahyi beklemesine hamledilir ve bu sebeple iktidâyâ yer yoktur. Şevkânî kendi görüşünü açıkça belirtmemekle birlikte Cüveynî'nin görüşüne katılmadığını söylemektedir.⁴⁹⁹

3.2.6 Başkasını Cezalandırma Amacıyla Yaptığı Fiilleri

Şevkânî Hz. Peygamber'in bu tür fiillerine iktidâ edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf olduğunu söylemektedir. İktidânın câiz olduğunu söyleyenler,

⁴⁹⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 94.

⁴⁹⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 95.

iktidânın câiz olmadığını söyleyenler ve iktidânın fiilin yapılma sebebinin bilinmesine bağlı olduğunu söyleyenler olmak üzere görüşler üçe ayrılmaktadır. Şevkânî üçüncü görüşü tercih etmekte ve bu görüşü şu ifadelerle açıklamaktadır: “Hz. Peygamber’in hangi sebep ile fiili yaptığı açıklanırsa bize de aynı sebebin var olduğu durumlarda fiiline iktidâ etmek gerekli olur. Eğer fiilin yapılma sebebi açıklanmazsa iktidâ câiz olmaz.”⁵⁰⁰

3.2.7 Diğer Fiilleri

Hiz. Peygamber’in -yukarıda zikredilen özellikleri taşımayan- diğer fiillerine gelince bunlardan bir kısmı; “*Namazı benden gördüğünüz gibi kılın*”, “*Hac menâsikini benden alınız*” buyurması ve hırsızlık âyetini açıklama bâbında hırsızın elini bilekten kesmesi gibi âyetin beyanı niteliğindeki fiilleridir. Bu fiillerin ümmet hakkında delil olduğu ve yapılmasının da vâcip olduğu konusunda ihtilaf yoktur. İkinci kısım; Hiz. Peygamber’in hac ve umre menâsiki, farz namazlar ve kûsûf namazı gibi, bir mücmeli beyan etmek için yaptığı fiillerdir ki bunların hükmü de mücmelin hükmüne tâbidir.⁵⁰¹

Şayet bu kısımlardan hiçbirine girmeyen yeni bir fiil vârid olmuş ise Şevkânî bu fiilleri de iki grupta inceler: Birincisi, Hiz. Peygamber hakkındaki hükmü bilinen fiillerdir ki bunların ümmet hakkındaki hükmüne dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Birinci görüş; hasâisu’n-nebî olduğuna dair bir delil bulunmadığı sürece, bu fiil hakkında ümmetin durumunun Hiz. Peygamber’le aynı olduğudur. Şevkânî en doğrusunun bu görüş olduğunu savunmaktadır. İkinci görüş; bu tür fiillerde, ümmetin durumunun yalnız ibadetler konusunda Hiz. Peygamber’le aynı olduğu, diğer fiillerin böyle olmadığı yönündedir. Üçüncü görüş, fiilin hükmü bilinene kadar tevakkuf edilmesi gerektiğidir. Dördüncü görüş; delil bulunmadığı sürece böyle fiillerin ümmet hakkında teşrî’ kabul edilemeyeceğidir.⁵⁰²

Fiilin Hiz. Peygamber hakkındaki hükmü bilinmiyor ancak fiilde kurbet/ibadet kastı bulunuyor ise bazı ulemâyâ göre bu tür fiiller ümmet için vücup ifade eder. Şevkânî bu görüşün Mu’tazile’den bir gruba, İbn Süreyc, Ebû Sâid el-Istahrî, İbn Hayrân ve İbn Ebî Hureyre (ö.345/956)’ye ait olduğunu söylemektedir.⁵⁰³

⁵⁰⁰ Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, 95.

⁵⁰¹ Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, 95.

⁵⁰² Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, 95.

⁵⁰³ Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, 96.

İkinci görüş; bu tür fiilin ümmet için nedb ifade ettiğidir. Şevkânî bu görüşü Cüveynî'nin *el-Burhân*'da Şâfiî'ye nispet ettiğini, Râzî'nin de *el-Mahsûl*'de Şâfiî'ye nispet edildiğine dair nakilde bulunduğunu ayrıca Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) de *el-Bahr*'da Kaffâl el-Kebîr (ö. 365/976) ve Ebû Hâmid el-Merverrûzî'den (ö. 362/973) nispetle zikrettiğini söylemektedir.⁵⁰⁴

Üçüncü görüş; bu tür fiillerin ümmet için ibâha ifade ettiğidir. Şevkânî, Râzî'nin bu görüşü *el-Mahsûl*'de İmâm Mâlik'e nispet ettiğini ayrıca İbnü's-Sem'ânî (ö. 489/1096), Âmidî ve İbnü'l-Hâcib'in hükmün en alt mertebesi olmasından dolayı bu görüşte olduklarını söylemektedir.⁵⁰⁵

Dördüncü görüş; bu tür fiiller hakkında tevakkuftur. Râzî, bunu *el-Mahsûl*'de Sayrafî ve Mu'tezile'nin çoğunun tercih ettiği görüş olarak nakleder. Ebû İshâk eş-Şirâzî, ashâb-ı Şâfiî'nin çoğunun ve Tâberî'nin tercih ettiği görüşün bu olduğunu belirtir. Ayrıca Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin *el-Lûm'a*'da bu görüşü Sayrafî ve mütekellimînin çoğundan anlattığını söyler.⁵⁰⁶

Şevkânî kendi görüşünü ise şöyle açıklar: “Kurbet/ibadet kastı açık olan fiil hakkında tevakkuf etmenin mânâsı yoktur. Kurbet kastı fiili ibâha hükmünden çıkarıp daha üstün bir hükme taşır ki onun da nedb olduğunda şüphe yoktur.”⁵⁰⁷

Hz. Peygamber'in kurbet kastı bilinmeyen ve zikredilen tüm karînelerden soyutlanmış, mutlak fiillerine⁵⁰⁸ gelince Şevkânî bu konuda da dört görüş nakleder: Birinci görüş; bu tür mutlak fiillerin ümmet için vücûp ifade ettiğidir. Şevkânî bu görüşün İbn Süreyc'den nakledildiğini ancak Cüveynî'nin bu nakli hatalı bir nakil olarak değerlendirdiğini, İbnü's-Sabbâğ'ın İstahrî'den, İbn Hayrân'dan, İbn Ebî Hureyre'den, Taberî'den ve müteahhir Şâfiî'lerin çoğundan bu görüşü aktardığını ayrıca Süleym er-Râzî'nin (ö. 447/1055) de Şâfiî mezhebinin zâhir görüşü olarak naklettiğini söyler.⁵⁰⁹

İkinci görüş; mutlak fiillerin nedb ifade ettiğidir. Zerkeşî *el-Bahru'l-muhîr*'te bu görüşü Hanefîlerin ve Mu'tezile'nin çoğuna nispet ederken, Bâkîllânî ve İbnü's-Sabbâğ da Sayrafî ve Kaffâl el-Kebîr'den nakleder.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 97.

⁵⁰⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 98.

⁵⁰⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 99.

⁵⁰⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 99.

⁵⁰⁸ Hz. Peygamber'in mutlak fiillerinin Irak ve Semerkand Hanefîleri özelinde mukâyesesi için bk. Haitham Abdul Hameed, “Delâletü ef'âli'n-nebî sallâllâhu aleyhi ve sellem el-mücerrede 'anî'l-karâin 'ale'l-ahkâm”, *al-Absâr* 1/1 (2022), 87-91.

⁵⁰⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 99.

⁵¹⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 99.

Üçüncü görüş; mutlak fiillerin ibâha ifade ettiğidir. Debûsî *Takvîmu'l-edille*'de bu görüşü Cessâs'tan aktarır ve kendisi de bu görüşü doğru bulduğunu belirtir. Cüveynî de *el-Burhân*'da bu görüşü tercih eder. Şevkânî, Hanbelîlerin mutlak fiillerin mübah oluşunu tercih ettiklerini aktarır.⁵¹¹

Dördüncü görüş; delil gelene dek mutlak fiillerin hükmü konusunda vakfedilmesi gerektiğidir. İbnü's-Sem'ânî, Ebû Ali ed-Dekkâk (ö.405/1015) ve Ebû'l-Kâsım b. Kec'in de içinde olduğu Eş'arîlerin çoğunun bu görüşte olduğunu nakleder. Zerkeşî, ashâb-ı Şâfiî'nin de bu görüşü tercih ettiğini söyler. Taberî de *el-Kifâye*'de bu görüşü doğru bulduğunu belirtir.⁵¹²

Şevkânî'ye göre kurbet kastı bilinmeyen ve zikredilen tüm karînelerden soyutlanmış, mutlak fiillerin hükmü için en doğru tercih nedb görüşüdür. O, bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklar:

“Hz. Peygamber'in fiillerinde kurbet kastı ortaya çıkmasa bile O'nun fiillerinde kurbet vardır. Bundan dolayı mutlak fiile verilmesi gereken en alt hüküm mendûbdur. Nedbin üstündeki hükümleri gerektiren bir delil yoktur. Mutlak fiilin ibâha ifade ettiğini söylemek câiz değildir; çünkü ibâha şariat gelmeden önce mevcut olan iki tarafın eşit olması mânâsında bir hükümdür. İbâha hükmü Hz. Peygamber'in mutlak fiillerini ihmal eden (tefrit) bir görüştür. Aynı şekilde mutlak fiillere vâcib hükmü vermek de aşırı (ifrat) bir görüştür. Doğru olan ihmal ve aşırılığın ortasıdır.”⁵¹³

Şevkânî, Hz. Peygamber'in fiillerini bu yedi grupta zikrettikten sonra, fiillerinin birbiriyle ve sözlerinin fiilleriyle teâruzu meselesini ele almaktadır. Ancak -kanaatimizce- Şevkânî'nin bu konulardan sonra yer verdiği; Hz. Peygamber'in takrirleri, niyetlenip/kalkışıp yapmadığı fiilleri, işaret, yazı ve terkleri de fiillerinin tasnifi kapsamında olmalıdır.

3.2.8 Hz. Peygamber'in Takrirleri

Şevkânî, Hz. Peygamber'in takririni şöyle tanımlamaktadır: “Takrir; Hz. Peygamber'in huzurunda ya da kendi asrında gerçekleşip bilgi sahibi olduğu bir fiil veya söylenilen bir söz hakkında, karşı çıkmadan sükût etmesidir.” Şevkânî'ye göre böyle bir durumda Hz. Peygamber'in sükût etmesi, gerçekleşen fiilin ya da söylenilen sözün câiz oluşuna delâlet etmektedir. Şevkânî'nin nakline göre, İbnü'l Kuşeyrî (ö. 465/1072) Hz. Peygamber'in sükûtunun takrir olduğu noktasında

⁵¹¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 100.

⁵¹² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 100.

⁵¹³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 100.

hilâfın olmadığını, ancak takririn kişiye özel mi yoksa ümmeti de kapsayacak şekilde mi hükme delâlet edeceği noktasında ihtilafın olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Kuşeyrî takririn kişiye mahsus hüküm ifade edeceği görüşündedir. Çünkü takrir, umuma teşmil edilecek bir sîgaya sahip değildir. Cüveynî ise takririn kişiye mahsus olduğu bilinmediği sürece, umûm ifade edeceği görüşündedir. Şevkânî de bu görüşün daha doğru olduğunu söyler.⁵¹⁴

Şevkânî, sahâbenin, “Biz şöyle yapardık” diyerek naklettiği fiilleri Hz. Peygamber zamanına izâfe etmelerinin, yapılan fiilleri Hz. Peygamber’in takririne dahil edeceği görüşündedir. Sahâbenin bu ve benzeri izâfeleri, Hz. Peygamber’e gizli kalmadığı sürece takrir sayılırken Hz. Peygamber’e gizli kalırsa takrir sayılmaz.⁵¹⁵

Şevkânî, Hz. Peygamber’in takririne muhatap olan kişinin şeriata itaatkâr biri olması gerektiğinin, kâfirin takrir edilmiş gibi görünen fiilinin ya da sözünün cevâza delâlet etmediğinin altını çizmektedir. Cüveynî, kâfirin yanı sıra münâfiğın da muhatap olduğu takririnin hüküm ifade etmeyeceğini söyler. Mâzerî (ö. 536/1141) bu görüşe itiraz etmiş ve zâhirde müslüman gibi gözüktüğü için münâfiğa İslâm ahkâmının uygulandığını bu nedenle onun muhatap olduğu takririn geçerli olduğunu söylemiştir. Şevkânî, Mâzerî’ye itiraz etmekte, Hz. Peygamber’in münâfiklara çoğu zaman sükût etmesinin sebebinin, onlara nasihatın fayda vermeyeceğini bilmesinden kaynaklandığını söylemektedir.⁵¹⁶

Şevkânî’ye göre takririn delâlet bakımından en kuvvetlisi, Hz. Peygamber’de, bir fiil veya söz karşısında vâki olan sevinme hâlidir. Hz. Peygamber’deki bu hâl, o durumun cevâzına dair en kuvvetli delâlettir.⁵¹⁷

3.2.9 Hz. Peygamber’in Yapmaya Kalkıştığı Ama Yapmadığı Fiiller

Şevkânî, bu tür fiillere örnek olarak Hendek Savaşı esnâsında Hz. Peygamber’in yapmayı düşündüğü, hatta yazıya dökülen fakat hayata geçmeyen bir anlaşmayı örnek verir. Hz. Peygamber, Hendek savaşı esnasında bazı kabilelere müslümanları muhâsaradan vazgeçip yurtlarına dönmeleri karşılığında Medine’nin o yıl ki meyve mahsûlünün üçte birini teklif edip anlaşma henüz kesinleşmeden

⁵¹⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 106.

⁵¹⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 107.

⁵¹⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 107.

⁵¹⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 107.

ashabından bazıları ile yaptığı istişare sonucunda bu tekliften vazgeçmiştir.⁵¹⁸ Şevkânî İmam Şâfiî ve ona tâbi olanların, Hz. Peygamber'in bu tür fiillerini müstehap ve sünnetinden bir parça kabul ettiklerini nakleder. Ashâb-ı Şâfiî sünnetin mertebelerini şöyle dile getirir: “Hz. Peygamber'in sözü fiiline, fiili takririne, takriri ise yapmaya kalkıştığı ama yapmadığı fiillere (hemm) mukaddemdir.”⁵¹⁹

Şevkânî'ye göre, Hz. Peygamber'in yapmaya kalkıştığı ama yapmadığı fiiller, sünnetin bir parçası değildir. Bunlar sadece aklına gelen fakat gerçekleştirmediği fiillerdir. Bunlar Allah ve Rasûlünün örnek almamızı emrettiği fiillerden de değildir. Aksine Hz. Peygamber'in bu tür fiilleri haber vermesi, ümmeti alıkoyma maksadı taşıyor da olabilir.⁵²⁰ Örneğin, “*Nefsîmî kudret eliyle tutan Allah'a yemin olsun ki ezan okutup namaza başlamayı, sonra halkın namazını kıldırması için yerime birini bırakmayı, sonra da beraberlerinde odun desteleri olan bir grup erkekle namaza gelmeyenlere gitmeyi ve evlerini yakmayı isterdim.*”⁵²¹ hadisi bu tür fiile uygun bir örnektir.

3.2.10 Hz. Peygamber'in İşaretleri ve Yazıları

Şevkânî, işâret türünden fiillere Hz. Peygamber'in ayın günlerini on parmağıyla üç kez işaret etmesi ve üçüncüsünde parmaklarından birini kapatmasını örnek verir. Hz. Peygamber'in yazılarına ise zekât memurlarına yazmış olduğu yazılar örnektir. Şevkânî, Hz. Peygamber'in yazılarının ve işaretlerinin sünnet kapsamına girdiği ve şer'î delil olduğu konusunda ihtilâf bulunmadığını belirtir.⁵²²

3.2.11 Hz. Peygamber'in Terkleri

Şevkânî'ye göre Hz. Peygamber'in terkleri,⁵²³ ümmetin kendisini örnek alması bakımından tıpkı yapıp ettikleri gibidir. İbnü's-Sem'ânî'ye göre, Hz. Peygamber bir şeyi terk ederse bu konuda ona tâbi olmamız vâcib olur. Hz. Peygamber'e keler eti ikram edildiğinde geri çekilip onu yemeyi terk etmiştir. Bunu gören sahâbe de geri çekilip onu yemeyi terk etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara bu yemeğin kendi kavminin bilmediği bir yemek olduğunu ve bu yüzden ondan hoşlanmayıp yemediğini bildirmiş ve yemek isteyenlere izin

⁵¹⁸ Yasemin Sarı, *Hendek Savaşı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 109-111.

⁵¹⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 108.

⁵²⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 108.

⁵²¹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Cemaa ve'l-imâme”, 1 (No. 618).

⁵²² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 108.

⁵²³ Sünnetin kısımlarından biri kabul edilen terkin şer'î hükümlere delâleti için bk. Muhammed b. Hüseyin el-Cizânî, *Sünnetü't-terk ve delâletuhâ 'ale'l-ahkâmî's-şer'îyye* (Dammam: Dâru İbnü'l-Cevzi, 1431/2010); İbrahim Özdemir, *Nebevî Fiil ve Terklerin Şer'î Değeri* (Ankara: y.y., 2016), 119-180.

vermiştir.⁵²⁴ Hz. Peygamber'in -ümmete farz kılınır endişesiyle- gece namazını cemaatle kılmayı terk etmesi de bu konuda güzel bir örnektir.⁵²⁵

Şevkânî bu başlık altında, bu meseleden teferru ettiğini düşündüğü bir başka konuya da yer verir: “Hz. Peygamber'in huzurunda bir durum meydana gelmiş ve Hz. Peygamber o meselede herhangi bir şeyle hükmetmemiş ise ümmete benzer durumlarda hüküm vermek câiz olur mu?” Mütakelliminden bazıları, Hz. Peygamber'in bir olaya hüküm vermeyi terk etmesinin, benzerlerine hüküm vermeyi terk etmemizin vücûbuna delâlet ettiğini savunsa da Kâdî Ebû Ya'lâ onlara katılmamakta ve hüküm vermemizin câiz olduğunu söylemektedir.⁵²⁶

3.3 Hz. Peygamber'in Fiillerinde Teâruz Meselesi

Şevkânî, Hz. Peygamber'in fiillerinin teâruzu başlığı altında iki tür teâruzu inceler. Birincisi, Hz. Peygamber'in fiillerinin birbiriyle teâruzu, ikincisi ise sözleri ile fiillerinin teâruzudur.

3.3.1 Hz. Peygamber'in Fiillerinin Teâruzu

Hz. Peygamber'in fiilleri arasında teâruz bulunması mümkün değildir. Teâruz varmış gibi görünen fiillerden biri diğerini ya neshetmekte ya da tahsis etmektedir. Çünkü bir fiilin bir vakitte vâcip iken başka bir vakitte vâcip olmaması mümkündür. Zira fiil, umûm ifade etmediği için gelecekteki tüm vakitleri kapsamaz ve tekrara da delâlet etmez. Şevkânî cumhurun bu görüşte olduğunu nakleder.⁵²⁷

Şevkânî, Hz. Peygamber'in fiillerinin teâruzu durumunda Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö.543/1148) *el-Mahsûl*'de ulemâdan üç görüş naklettiğini aktarır: Birincisi, teâruz eden fiillerden birinin seçilmesi; ikincisi, tıpkı sözlerin teâruzunda yapıldığı gibi, sonra gelenin tercih edilmesi; üçüncüsü, bu fiiller dışında bir delile dayanarak fiillerden birinin tercih edilmesi görüşüdür.

İbn Rüşd'e (ö. 595/1198) göre, fiiller teâruz ettiğinde hüküm tıpkı sözlerde olduğu gibi verilir. Şevkânî, konuyla ilgili olarak Kurtubî'den de bazı bilgiler nakleder: Fiilin vücûba delâlet ettiğini söyleyenlere göre fiillerin teâruzu mümkündür. Şayet teâruz ettiği düşünülen iki fiilin tarihleri biliniyor ise sonra olan öncekini nesheder. Eğer fiillerin tarihleri bilinmezse iki fiilden biri tercih edilir. Yoksa bu iki fiil tıpkı sözler gibi teâuz ediyor demektir.

⁵²⁴ *Sahîhu'l-Buhârî*, “Zebâih ve's-Sayd”, 33 (No: 5217).

⁵²⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 109.

⁵²⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 109.

⁵²⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 101.

Ancak fiilin nedb ya da ibâhaya delâlet ettiğini savunanlara göre, fiiller arasında teâruz yoktur. Gazzâlî, İbn Mucâhid ve Kiyâ el-Herrâsî'den (ö. 504/1110) ilgili görüşler nakleden Şevkânî'ye göre doğru olan, Hz. Peygamber'in fiillerinde teâruz tasaavvur edilemeyeceğidir. Zira fiillerin üzerinde düşünülüp hakkında hüküm verilecek bir sîgası yoktur. Aksine fiiller, farklı vakitlerde meydana gelmiş farklı oluşlardan ibarettir. Tabii ki bu, fiilin bir sözün açıklaması olarak gelmediği durumlarda böyledir. Ancak bir sözün beyanı olarak vârid olan fiiller arasında zâhiren teâruz görünebilir. Fakat hakikatte bu teâruz fiilde değil, açıklaması olarak geldiği söz hakkındadır. Cüveynî, İmam Şâfiî de dâhil olmak üzere imamlardan çoğunun, iki fiil teâruz ettiğinde sonra geleni tercih ettiğini nakleder. Şevkânî'ye göre, fiilin bir sözün açıklaması olarak gelmediği durumlar hakkında geçerli olan, sözün beyanı niteliğindeki fiiller için de geçerlidir. Nitekim Mâzerî de cumhurun görüşünün, sonra gelenin önce geleni neshettiği şeklinde olduğunu nakleder.⁵²⁸

3.3.2 Hz. Peygamber'in Söz ve Fiilinin Teâruzu

Bazı usûlcüler Hz. Peygamber'in sözleriyle fiillerinin teâruzu⁵²⁹ konusunda çok fazla detaya girmiştir. Bu durumu eleştiren Şevkânî, bazı âlimlerin bu meseleyi altmış kısma ayırdığını, ancak bunların çoğunun sünnette karşılığının bulunmadığını belirtir. Şevkânî daha doğru bulduğu kendi tasnifine göre, Hz. Peygamber'in fiil ve sözlerinin teâruz durumlarını üç ana bölümde inceler:

A. Sözün fiilden önce geldiğinin bilinmesi durumunda teâruz

1. Sözün fiilden hemen sonra gelip araya zaman girmemesi durumu

- a) Hem kendisini hem ümmetini kapsayanlar
- b) Kendisine mahsus olanlar
- c) Ümmetine mahsus olanlar

2. Sözden sonra fiil gerçekleşmeden araya zaman girmesi durumu

- a) Hem kendisini hem ümmetini kapsayanlar
- b) Kendisine mahsus olanlar
- c) Ümmetine mahsus olanlar

B. Fiilin sözden önce geldiğinin bilinmesi durumunda teâruz

1. Fiilin sözden hemen sonra gelip araya zaman girmemesi durumu

⁵²⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 101.

⁵²⁹ Söz ve fiilin teâruzuna dair mütekaddimûn-müteahhirûn görüşlerinin mukâyesesi için bk. Serdar Murat Gürses, "Kavlî ve Fiilî Hadisler Arasında Teâruz Problemi ve Çözüm Yolları", *Bilimname* 48 (2022), 325-355.

- a) Hem kendisini hem ümmetini kapsayanlar
- b) Kendisine mahsus olanlar
- c) Ümmetine mahsus olanlar

2. Fiilden sonra söz söylenmeden araya zaman girmesi durumu

- a) Hem kendisini hem ümmetini kapsayanlar
- b) Kendisine mahsus olanlar
- c) Ümmetine mahsus olanlar

C. Söz veya fiilin tarihinin bilinmediği durumlarda teâruz

- a) Hem kendisini hem ümmetini kapsayanlar
- b) Kendisine mahsus olanlar
- c) Ümmetine mahsus olanlar

Şevkânî ayrıca,

-Hz. Peygamber'in fiili tekrarının ve ümmetin de ona uymasının vücûbuna delâlet eden bir delilin bulunduğu fiiller

-Bu ikisine de delil bulunmayan fiiller

-Hz. Peygamber'in tekrarının vücûbuna delil bulunup ümmetin uyması gerektiğine delil bulunmayan fiiller

-Tekrarına delil bulunmayıp ümmetin uymasının vücûbuna delil bulunan fiiller,

şeklinde, tekrar ve teessî açısından bu tasnifteki fiiller ayrıca incelendiğinde, ortaya kırk sekiz maddelik bir tasnif çıkacağını söyler. Ancak Şevkânî, konuya detaylı tasnifleri eleştirerek başladığı için, tutarlı davranarak kitabında bu kırk sekiz maddelik tasnif içinden seçmeler yapmış ve sünnette en çok örnek bulunduğunu düşündüğü on dört meseleye yer vermeyi uygun görmüştür.

3.3.2.1 Tekrara ve Teessîye Delâlet Eden Bir Delil Bulunmayıp Sözün Hükümünün Hz. Peygamber'e Mahsus Olması

Sözün hükümünün Hz. Peygamber'e mahsus olup fiilde tekrara ve teessîye delâlet eden bir delil bulunmaması, Hz. Peygamber'in bir fiil işleyip sonra da “Bu gibi fiiller bana câiz değildir” buyurması gibidir. Şevkânî'ye göre bu durumda, söz ve fiil arasında teâruz yoktur. Çünkü söz, söylendiği o vakitte söylenmiştir ve geçmişteki fiile taalluk etmez. Çünkü sözü hükmü, söylendikten sonraki zamanlara

mahsustur. Aynı şekilde bu söz gelecekteki fiillere de taalluk etmez; çünkü maksat söz konusu fiilin tekrar edilmemesidir.⁵³⁰

3.3.2.2 Sözün Fiilden Önce Olduğunun Bilinmesi

Şevkânî bu duruma, Hz. Peygamber'in "Bana şu vakitte bu fiili yapmak câiz değildir" buyurduktan sonra, o vakitte o fiili işlemlerini örnek vermektedir. Bu durumda fiil, sözün hükmünü nesheder.⁵³¹

3.3.2.3 Tarihi Bilinmemekle Birlikte Sözün Hükmünün Hz. Peygamber'e Mahsus Olması

Şevkânî'ye göre burada ümmet için teâruz söz konusu değildir. Hz. Peygamber'in kendisi hakkındaki tearuz durumunda ise ihtilaf bulunmaktadır. Şevkânî bu durumda tercih edilen görüşün vakfetmek olduğunu nakletmektedir.⁵³²

3.3.2.4 Sözün Hükmünün Ümmete Mahsus Olması

Şevkânî, bu durumda zaten teâruz bulunmadığını belirtir. Çünkü söz ve fiil tek bir mahalde vârid olmuş değildir.⁵³³

3.3.2.5 Sözün Hz. Peygamber ve Ümmeti Kapsaması

Sözün hükmü hem Hz. Peygamber hem de ümmeti için geçerli ise bu durumda, Hz. Peygamber'in bu sözle teâruz eden fiilinin daha sonra vârid olduğu takdir edilir ve sözün umumundan kendisinin tahsis edildiği anlaşılır. Şevkânî bu duruma, Hz. Peygamber'in, ümmetini ikinci namazının farzından sonra namaz kılmaktan nehyetmesini, ancak kendisinin kılmasını örnek vermektedir. Cumhûr da bu görüşte olup ayrıca fiilin sözden önce veya sonra olmasında fark gözetmemişlerdir.

Şâfiî usûl âlimi Ebû Mansûr el-Eyyûbî (ö. 421/1030), konuşanın, hitâbın umûmu içine girdiğini savunanlara göre, fiil önce ise sonra söylenen söz fiilin neshedildiğine delâlet eder. Ancak bu, "Hiç kimseye helal olmaz" ya da "Hiçbir mü'mine ya da Müslümânâ câiz olmaz" ifadelerinde olduğu gibi söz zâhir yoluyla Hz. Peygamber'i de kapsadığına delâlet ettiği zaman böyledir. Fakat "Bana ve size helal olmaz" ifadesindeki gibi söz nas yoluyla buna delâlet etmişse bu durumda fiil, sözü ümmet hakkında değil sadece Hz. Peygamber hakkında neshetmiş olur. Bu durumda ise teâruz yoktur.⁵³⁴

⁵³⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 103.

⁵³¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 103.

⁵³² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 103.

⁵³³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 103.

⁵³⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 104.

3.3.2.6 Fiilin Tekrarına ve Teessînin Vücûbuna Delil Bulunup Sözün Hz. Peygamber'e Mahsus Olması

Şevkânî bu durumda ümmet hakkında bir teâruz bulunmadığını söyler. Hz. Peygamber hakkında ise söz ya da fiilin hangisi sonra gelmişse öncekini nesheder. Vürûd tarihleri bilinmiyor ise neye hükmedileceği konusunda ihtilaf vardır. Bazıları Hz. Peygamber hakkında sözün, bazıları fiilin hükmünün geçerli olacağını savunurken bazıları da tevakkuf etmeyi tercih etmiştir.⁵³⁵

3.3.2.7 Fiilin Tekrarına ve Teessînin Vücûbuna Delil Bulunup Sözün Ümmete Mahsus Olması

Şevkânî bu durumda Hz. Peygamber hakkında bir teâruz bulunmadığını, ümmet hakkında ise söz ya da fiilden sonra gelenin öncekini neshedeceğini söyler. Vürûd tarihleri bilinmiyor ise fiilin hükmünü tercih edenler olmuştur. Ancak Şevkânî tercihe şayan görüşün sözün hükmünü tercih olduğunu savunur. Çünkü sözün delâletinin fiilin delâletinden daha güçlüdür. Ayrıca bu söz, teessîye delâlet eden umûm ifade eden delillerden daha hâss bir delildir ve hâss olan delil âmm olandan önceliklidir. Nitekim -Şevkânî'ye göre- bu durumda fiili tercih edenler, sahih bir istidlâl de ortaya koyamamıştır.⁵³⁶

3.3.2.8 Fiilin Tekrarına ve Teessînin Vücûbuna Delil Bulunup Sözün Hz. Peygamber ve Ümmeti Kapsaması

Bu durumda, hem Hz. Peygamber hakkında hem ümmet hakkında, söz veya fiilden sonra gelen öncekini nesheder. Tarihleri bilinmiyorsa da böyledir. Şevkânî'ye göre bu durumda söz fiile tercih edilir.⁵³⁷

3.3.2.9 Fiilin Hz. Peygamber Hakkında Tekrara Delâlet Edip Teessîye Delâlet Etmemesi ve Sözün Ümmete Mahsûs Olması

Şevkânî'ye göre bu durumda, fiil ve sözün mahalli aynı olmadığı için herhangi bir teâruz söz konusu değildir.⁵³⁸

3.3.2.10 Fiilin Hz. Peygamber'e Hâs Olup Teessî Gerekmediğine Delil Bulunması

Şevkânî'ye göre bu durumda da herhangi bir teâruz yoktur.⁵³⁹

3.3.2.11 Fiil Hakkında Teessîye Delil Bulunmazken Sözün Hz. Peygamber ve Ümmetini Kapsaması

⁵³⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 104.

⁵³⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 104.

⁵³⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 105.

⁵³⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 105.

⁵³⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 105.

Şevkânî'ye göre bu durumda fiil, Hz. Peygamber'i sözün umûmundan tahsis eder. Ümmet hakkında ise teessînin gerektiğine delâlet eden bir delil bulunmadığı için herhangi bir teâruz söz konusu olmaz. Şayet tarihleri bilinmiyor ise Hz. Peygamber hakkında sözün tercih edileceğini, fiilin tercih edileceğini ve bu durumda tevakkuf edilmesi gerektiğini savunanlar olmuştur.⁵⁴⁰ Daha önce de benzer durumlarda açıkladığı üzere, Şevkânî böyle durumlarda sözü, fiile tercih edenlerdendir.

3.3.2.12 Fiil Hakkında Tekrara Değil Teessîye Delil Bulunup Sözün Hz. Peygamber'e Mahsus Olması

Şevkânî bu durumda ümmet hakkında bir teâruz söz konusu olmadığını belirtir. Söz fiilden sonra söylenmiş ise Hz. Peygamber hakkında da teâruz yoktur. Ancak söz fiilden önce söylenmiş ise fiil sözü z. Peygamber hakkında nesheder. Tarihleri bilinmiyor ise daha önce zikredilen üç görüş, bu durumda da ileri sürülmüştür.

3.3.2.13 Fiil Hakkında Teessîye Delil Bulunmayıp Sözün Ümmete Mahsûs Olması

Şevkânî bu durumda Hz. Peygamber hakkında bir teâruzun bulunmadığını söyler. Ümmet hakkında ise sonra gelen, öncekini nesheder. Çünkü fiil hakkında teessî gerektiğine dair bir delil bulunmamaktadır.⁵⁴¹

3.3.2.14 Fiil Hakkında Tekrara Değil Teessîye Delil Bulunup Sözün Hz. Peygamber ve Ümmetini Kapsaması

Şevkânî, bu durumda, ümmet hakkında sonra gelenin önce geleni neshettiğini söyler. Hz. Peygamber hakkında ise fiil sözden önce gelmiş ise teâruz söz konusu olmaz. Söz fiilden önce ise fiil onu nesheder. Şevkânî'ye göre söz ve fiilin tarihleri bilinmiyor ise hem Hz. Peygamber hem de ümmet hakkında, delâletinin kuvveti sebebiyle söz fiile tercih edilir.⁵⁴²

---

⁵⁴⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 105.

⁵⁴¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 105.

⁵⁴² Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 105.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini bütün çeşitleriyle doğru anlamak ve anlamlandırmak, müctehid ulemânın en önemli görev ve uğraşlarından olmuştur. Çünkü aslî delillerin birincisi olan Kitâbı doğru anlamının yolu da sünneti doğru anlamaktan geçer. Sünnetin önemli bir kısmını teşkil eden Hız. Peygamber'in fiillerini incelemek, delâlet şekillerini tahlil etmek ve ümmet adına bu fiillerden hüküm istinbâtında bulunmak, ulemânın bu mesailerinin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle, Şevkânî'nin usûl anlayışında Hız. Peygamber'in fiillerini ele aldığımız bu çalışmada, her şeyden önce ulaştığımız ilk netice; hiçbir usûl aliminin sünneti doğru anlama ve ondan doğru hükümler çıkarma çabasından uzak kalamayacağı olmuştur. Nitekim Şevkânî de bundan müstağni kalamamış ve usûl eserinde Hız. Peygamber'in fiillerini bütün delâlet şekilleri ve hüküm çeşitleriyle birlikte anlamaya ve anlatmaya çaba sarf etmiştir.

Çalışmamızda öncelikle konuya özel ulaşılan sonuçları şöyle sıralamak mümkündür: Döneminin önemli usûlcülerinden olan Şevkânî de sünneti doğru anlamak adına Hız. Peygamber'in fiillerini titizlikle incelemiş, kendisinden önce yapılmış fiil tasniflerini daha da detaylandırmış ve örneklendirmiştir. Şevkânî'nin Hız. Peygamber'in fiillerini tasnif ederken kendisinden önceki bazı tasniflere, pratikte karşılığı olmayan detaylı teorik sınıflamalar olmaları sebebiyle eleştiri yöneltmiş olmasından anlaşılmaktadır ki o, usûl ilminin tatbikatta karşılığı olan bir teori olarak hizmet görmesini önemsemektedir.

Ehl-i Sünnet ulemâsının tamamının olduğu gibi Şevkânî'nin de sünnetin dinde delil olduğu ve çeşitlerinin titizlikle incelenerek ümmeti açısından hangi hükme delâlet ettiğinin doğru biçimde ortaya konulması gerektiğini savunduğu açıkça görülmüştür. Kur'ân-ı Kerim'in pek çok âyeti, Hız. Peygamber'in emrine uymayı, nehyettiği şeylerden ise uzak durmayı öğütlediği için Şevkânî, mutlak olarak Hız. Peygamber'in fiillerinde örneklik vasfı taşıdığına dair delil aramak yerine, örneklik vasfı bulunmadığına dair delil aramanın daha doğru olduğunu söylemiştir. Bu bakış açısı, Şevkânî'nin, sünnetle veya Hız. Peygamber ile ilgili âyetlerden tafsîlî olarak hüküm çıkarmanın yanında, daha geniş perspektiften delillerin tamamının topluca delâlet ettiği mânâları da gözden kaçırmadığını göstermektedir.

Çalışmada Şevkânî'den önce Hz. Peygamber'in fiilleri hakkında yapılan tasniflerde, fiilin kasıtlı/kasıtsız oluşu, fiilin sıfatının yani hasen/kabih oluşunun ya da hükmünün bilinip bilinmemesi ve fiilin beyan niteliğinde olup olmaması gibi kriterlerin esas alındığı gözlemlenmiştir. Şevkânî'nin, önceki tasniflerde dikkate alınan hususları da gözettiği, genel olarak fiilin Hz. Peygamber'den sâdır oluş amacı, fiilin mâhiyeti ve fiilin -biliniyorsa- şer'î hükmü gibi kriterleri esas alarak tasnif yaptığı gözlemlenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in fiilinin ümmet hakkındaki hükmünü tespit edebilmek de bunları gerektirir. Çalışmamız sonucunda ulaştığımız bu tespitler gerek Şevkânî gerekse diğer usûlcüler nazarında, önemli olanın fiilin ümmet hakkındaki hükmünü doğru tespit etmek olduğu, sünnete ittibânın körü körüne taklid değil, bilinçli bir örnek alma ve ittibâ olduğu anlaşılmıştır.

Ulemâ arasında genel olarak sünnete ittibâ hakkında görüş birliği var ise de bu çalışma ile bir kez daha görülmüştür ki tafsîlî olarak sünnet örnekleri incelendiğinde Hz. Peygamber'in fiillerinin tek tek delâleti noktasında ihtilaf vardır. Fakihlerin çoğu Hz. Peygamber'in sıfatı bilinen fiiline o sıfat üzere ittibâ edilmesi gerektiğini söylemiş, sıfatı bilinmeyen mutlak fiillere ittibâ konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Şevkânî, bu ihtilafta, hasâisu'n-nebî ve cibillî-fitrî olanlar dışında Hz. Peygamber'in fiillerine ittibâ etmek gerektiği görüşünde olanların safındadır. Çalışmamız boyunca zikrettiğimiz bütün görüşlerine bakıldığında, Şevkânî'nin mümkün olduğu kadar ve bilinçli biçimde Hz. Peygamber'e ittibâ ve iktidâ taraftarı olduğu sonucuna varılmıştır.

Şevkânî, yaygın kabulün altını çizerek beşerî/cibillî fiillerinde Hz. Peygamber'i örnek almanın gerekmediğini söylemiş; ancak Hz. Peygamber'in herkesçe bilinen ve özel bir biçim üzere azimle sürdürdüğü yeme, içme, giyinme ve uyuma türünden fiilleriyle ilgili bir husus hakkında irşad gerçekleştirdiği takdirde, bu fiillerin cibillî kısımdan ayrılarak teşrî' yönü olan fiiller kategorisine yükseleceğini ve bunlarda da iktidâ gerekeceğini savunmuştur.

Şevkânî, yedili fiil tasnifinden sonra bu konunun bir parçası olarak çalışmamızda değerlendirdiğimiz Hz. Peygamber'in takrirleri, niyetlenip/kalkışıp yapmadığı fiilleri, işaret, yazı ve terkleri gibi, daha önceki usûlcülerin derli toplu ya da müstakil olarak yer vermediği konulara da değinmiştir. Başta Hz. Peygamber'in yapmaya kalkıştığı ama yapmadığı fiiller hakkındaki

değerlendirmeleri olmak üzere, Şevkânî'nin Hz. Peygamber'in fiilleri hakkında söylediklerinden çıkardığımız bir başka sonuç ise onun, fiilin özelliğine, niçin, ne zaman, kime yönelik, nasıl, nerede yapıldığına bakmaksızın Hz. Peygamber'e körü körüne taklidden bahsetmediği; neyi niçin yaptığımızın bilincinde olarak sünnete ittibâyı önemsemiştir. Yine bu çalışma sonucunda, usûlcülerin ve Şevkânî'nin, konuyla ilgili bütün görüşlerinde, dinden olmayan bir fiili, dine ilave etmeme hassasiyeti taşıdıkları görülmüştür.

Çalışmamızın önemli bir semeresi de Şevkânî'nin fiil tasnifine getirdiğimiz olumsuz sayılabilecek eleştiridir. Şevkânî'nin, yedili fiil tasnifinden sonra yer verdiği -ve bizim de çalışmamızda onun fiil tasnifine dahil etmeyi tercih ettiğimiz- başlıklara, fiil tasnifinde yer vermemiş olması eleştiriye açıktır. Nitekim bu başlıkların tasnife dâhil edilmesi gerektiği eleştirimize, Şevkânî'nin de katılacağı kanaatine bizi ulaştıran cümlelere, Hz. Peygamber'in terklerini değerlendirdiği başlıkta yer vermiş ve terklerinin tıpkı yapıp ettiği fiiller gibi olduğunu bizzat kendisi söylemiştir.

Şevkânî'nin konuyla ilgili görüş ve tasniflerine dair yönelteceğimiz olumlu bir eleştiri, daha doğrusu ulaştığımız bir başka sonuç ise fiillerin teâruzu hakkındadır. Hz. Peygamber'in fiillerinin birbiriyle ve sözleriyle teâruzunu detaylı biçimde ele alan Şevkânî, önce meselenin teorik açıdan ne kadar geniş düşünülebileceğini ve detaylıca tasnifin mümkün olduğunu göstermiştir. Ancak bazı âlimlerin bu konuda çok fazla detaya girdiğini ve pratikte o tasniflerin bir karşılığı olmadığını söyleyerek onları eleştirmiş; ardından kendi tasnifinden sünnette en çok örnek bulunduğunu söylediği on dört teâruz durumuna yer vermiştir. Bu durum, -yukarıda işaret ettiğimiz üzere- Şevkânî'nin usûlün kuru teorik bilgi olmasının ötesinde pratikte karşılık bulmasına önem verdiğini göstermekle birlikte; ayrıca onun sünnete olan vukûfiyetini de bize göstermiştir.

Son olarak belirtmek gerekir ki Şevkânî gibi usûl tarihinin önemli bir simasının sünnete ve özellikle de Hz. Peygamber'in fiillerine ve bu fiillerin ümmeti hakkındaki hükümlerine bakışını ve görüşlerini bilmenin, bu alanda yapılacak yeni çalışmalara da ilham kaynağı olacağı ümidindeyiz. Muhakkik usûlcülerin konuyla ilgili görüş ve tasniflerini bilmek, yalnız sünneti değil, genel olarak teşrî'i de daha doğru anlamayı sağlayacağı için, alandaki araştırmacılar tarafından, usûl tarihinin diğer önemli isimlerinin görüş ve tasniflerini derleyen ve değerlendiren yeni çalışmalar yapılması yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

Abdul Hameed, Haitham. “Delâletü ef’âli’n-nebî sallallahu aleyhi ve sellem el-mücerrede ‘ani’l-karâin ‘ale’l-ahkâm”, *al-Absâr* 1/1 (2022), 87-91.

Ağırman, Cemal. “Hz. Peygamber’e İtaatın Sınırı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 64-73.

Âmidî, Ebü’l-Hasen Seyfuddin Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa’lebî. *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm* 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 2. Basım, 1402/1982.

Amrî, Hüseyin b. Abdullah *el-İmâmu’ş-Şevkânî râidu asrihi*. Beyrût: Dâru’l-Fikri’l-Muâsır, 1. Basım, 1990.

Apaydın, H. Yunus. “Haber-i Vâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/355-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Apaydın, H. Yunus. “Sahabi Kavli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/500-504. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Arûsî, Muhammed Abdulkadir. *Ef’âlu’r-rasûl sallallahu aleyhi ve sellem ve delâletuhâ ‘ale’l-ahkâm*. 1 Cilt. Cidde: Dâru’l-müctema‘, 2. Basım, 1411/1991.

Aşıkutlu, Emin. “Meçhul”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/286-288. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Aşıkutlu, Emin. “Mübhem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/434-436. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Aşkar, Muhammed Süleymân. *Ef’âlu’r-rasûl sallallahu aleyhi ve sellem ve delâletuhâ ‘ale’l-ahkâmî’ş-şer’iyye*. 2 Cilt. Beyrût: Müessesestu’r-Risâle, 6. Basım, 1424/2003.

Atar, Fahrettin. “İttibâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/678-679. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Avde, Miflâh b. İhtiyârâtü’l-İmâm eş-Şevkânî el-usûliyye fî kitâbihi İrşâdu’l-fuhûl ilâ tahkîki’l-hakki min ilmi’l-usûl. Vahrân: Câmiatu Vahrân, Yüksek Lisans Tezi, 2011-2012.

Aydınlı, Abdullah “Semâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Aydınlı, Abdullah “Şâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/385. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Azâvî, Zeyneb İbrâhîm Hüseyin. “Ârâu’l-İmâmu’ş-Şevkânî el-usûliyye elletî hâlefe fihâ ez-Zeydiyye min hilâli kitâbihi İrşâdu’l-fuhûl ilâ tahkîki’l-hakkî min ilmi’l-usûl”, *Mecelletü’t-dirâsâtü’t-târihiyye ve’l-hadâriyye*, 7/21 (Haziran 2015), 266-296.

Bâcî, Ebu’l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa’d et-Tüçibî. *İhkâmu’l-fusûl fî ahkâmî’l-usûl*. thk. Abdülmecîd Türkî. 1 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1. Basım, 1986.

Bakkal, Ali. “Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamber’in Fiilleri Hakkında Bir Değerlendirme”. *İslâm ve Yorum*, haz. Fikret Karaman. 1/39-57. Ankara: Malatya İlahiyat Vakfı, 1. Basım, 2017.

Baktır, Mustafa. “Umûmü’l-Belvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/155-156. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Bardakoğlu, Ali. “Ferâiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Bardakoğlu, Ali. “Had”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/547-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Bardakoğlu, Ali. “İstihsan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/339-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Bardakoğlu, Ali. “İstishâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/376-381. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Basrî, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib. *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkH* 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403/1982.

Belhîrî, Havle - Kâydî, Hüdâ. *Ef'âlu'r-rasûl sallallahu aleyhi ve sellem ve evcuhi delâletuhâ 'ale'l-ahkâm*. M'sila: Universite Mohamed Boudiaf, Yüksek Lisans Tezi, 2021/2022.

Bildik, Sevinç. *Şevkânî'nin Şer'î Kıyas ile İlgili Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.

Brown, Daniel. “İslâm Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek”, çev. Ahmet Şen, *AİBU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 80-87.

Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfu'l-esrâr an usûli Fahru'l İslâm el-Pezdevî*. 4 Cilt. İstanbul: Şirketü's-Sahâfe el-Osmâniyye, 1. Basım, 1408/1895.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sâhîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bigâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1414/1993.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-usûl*. 4 Cilt. b.y.: Vizâretü'l-Evkâfî'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1414/1994.

Cîzânî, Muhammed b. Hüseyin. *Sünnetü't-terk ve delâletuhâ 'ale'l-ahkâmî's-şer'iyye*. 1 Cilt. Dammam: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1. Basım, 1431/2010.

Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nisâbü'rî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkH*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997.

Çelik, Ali. “Sünnete İttibâ Konusunda Farklı Eğilimler”. *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2000), 75-92.

Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa. *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fıkH* thk. Halil Muhyiddîn el-Meys. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.

Demir, Serkan. “Hanefî Usûlcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri ve İctihadları -Hicrî V. Asır Özelinde-”, *Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi* 7 (Aralık 2021), 105-125.

Doğan, Halil İbrahim. “Muhtelif Âlimlerin Sünnet Taksimatı ve Sünnetin Bağlayıcılığı”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (2019), 673-702.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Maslahat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/79-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Sedd-i Zerâi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/277-282. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Şer'u Men Kablena”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ebû Amşe, Müfid Muhammed. *Ef'âlu'r-rasûl sallallahu aleyhi ve sellem ve takrîrâtuhu ve delâletuhâ 'ale'l-ahkâmi's-şer'îyye*. Mekke: Câmiatu Abdulazîz, Yüksek Lisans Tezi, 1977.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.

Efendioğlu, Mehmet. “Mualllel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/310-311. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Efendioğlu, Mehmet. “Mu'dal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/354-355. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Efendioğlu, Mehmet. “Münkati”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/12-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Erul, Bünyamin. “Tedlîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Fayda, Mustafa. “Abdullah b. Selâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/134-135. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Fayda, Mustafa. “Ensâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/244-249. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Fazlıoğlu, İhsan. “Mesâha”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/261-264. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdusselâm Abduşşâfi. 1 Cilt. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1413/1993.

Gökalp, Yusuf. “Zeydiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/328-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Günay, Hacı Mehmet. “Semerkandî, Alaeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/470-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Gündüzöz, Soner. “Şâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/384. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Güngör, Mevlüt. “Fethu'l-kadîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/462-463. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Gürses, Serdar Murat. “Kavlî ve Fiilî Hadisler Arasında Teâruz Problemi ve Çözüm Yolları”. *Bilimname* 48 (2022), 325-355.

Ğumârî, Muhammed Hasan b. Ahmed. *el-İmâmu's-Şevkânî müfessiran*. Mekke: Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, Doktora Tezi, 1980.

Harbî, Râdî b. Sayâf. “Ef'âlu'r-rasûl sallallahu aleyhi ve sellem el-cibillîyye ve delâletuhâ 'ale'l-ahkâmi's-şer'îyye”. *Mecelletü't-dirâye* 16 (2016), 409-524.

Haykel, Bernard. “Al-Shawkânî and the Jurisprudential Unity of Yemen”. *Yémen, passé et présent de l'unité*. 53-65. Provence: Edisud, 1994.

Haykel, Bernard. “İslâm'ı Mezhepleri Yok Ederek Islah Etmek: Şevkânî ve Yemende Onu Tenkit Eden Zeydiler”, çev. Nail Okuyucu, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 127-150.

Henîyye, Mâzin İsmâîl. “et-Teessî bi'l-ef'âli'l-cibillîyyeti li'n-nebî”. *Mecelletü'l-câmi'ati'l-islâmiyye* 13/1 (Ocak 2005), 45-64.

Hökelekli, Hayati. “Duyu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/8-12. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

İbn Akîl, Ebû'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Vâzıh fî usûli'l-fıkh*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1420/1999.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-fıkr, 1399/1979.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Muhtasar müntehâ's-sûl ve'l-emel fî ilmi'l-usûl ve'l-cedel*. thk. Nezîr Hamâdû. 1 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelusî. *en-Nubzetu'l-kâfiye fî ahkâmi usûli'd-dîn*. thk. Muhammed Ahmed Abdulazîz. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1405/1985.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. İsmâ Mûsâ Hâdî. 1 Cilt. el-Cübeyl: Dâru's-Sadık, 2. Basım, 1435/2014.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1993.

İbnü'l-Kassâr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer. *el-Mukaddime fî'l-usûl*. thk. Muhammed b. el-Hüseyn es-Süleymânî. 1 Cilt. b.y.: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1996.

İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredât fî gâribi'l Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 1. Basım, 1412/1991.

Kallek, Cengiz. “el-Bedrü't-tâli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/335-336. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Karadâğî, Ali Muhyiddin. “Delâletü's-sünneti 'ale'l-ahkâm ve keyfiyyeti'l-istinbâti minhâ”. *Mecelletü merkez buhûsi's-sünnet ve's-sîre* 4 (1409/1989), 376-425.

Karaman, Hayreddin. “Bağlayıcılık Bakımından Rasûlullah'ın Davranışları”. *Hız. Peygamber ve Aile Hayatı*. 127-150. İstanbul: İlmi Neşriyat, ts.

Kaya, Eyyüp Said - Okuyucu, Nail. “Şevkânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/22-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kelvezânî, Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen Ebû'l-Hattâb. *et-Temhîd fî usûli'l-fıkh* thk. Mufîd Muhammed Ebû Amşe - Muhammed b. Ali b. İbrâhîm 4 Cilt. Dâru'l-Medenî, 1. Basım, 1406/1985.

Kıyık, Mustafa Harun. “Hz. Peygamber'in Teşrî Nitelikli Olmayan Fiillerinin Bağlayıcılık Açısından Değeri”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/2 (2019), 153-194.

Kur'ân-ı Kerim Meâli. çev. Hayrettin Karaman - Mustafa Çağrıcı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümü. İstanbul: DİB Yayınları, 3. Basım, 2017.

Koca, Ferhat. “Mefhum”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/350-353. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Koca, Ferhat. “Mutlak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/402-405. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Köksal, A. Cüneyd. “Fıkıh Düşüncesinde Fiil Kavramı ve Hissî Şer'î Fiil Ayrımı”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2010), 1-14.

Makdisî, Ebû Şâme. *el-Muhakkak min 'ilmi'l-usûl fî mâ yete'alleku bi ef'âli'r-rasûl*. Medînetü'l-Münevvere: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1432/2011.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsi'l- 'Arabî, 1406/1985.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 4 Cilt. Kâhire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955.

Okur, Hüseyin. "Kıyas İşleminde İllet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyâs Ma'a'l-Fârık". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 36 (Ekim 2020), 17-48.

Okuyucu, Nail. *Şevkânî'nin Fıkah Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Okuyucu, Nail. "Mezhebe Karşı İctihad: Şevkânî'nin İctihad Düşüncesi ve Mezhep Eleştirisi". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 28 (Haziran 2010), 177-211.

Onuk, Sümeyye. *Eş-Şevkânî ve Es-Seylül'l-Cerrâr Adlı Eserinin Tanıtımı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Oruç, Faruk Emrah *Şevkânî'nin Muâmelâtla İlgili Görüş ve Tenkitleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Önen, Hacı. "Ebu Amr ed-Dânî'ye Göre Yedi Harfin Anlamı". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11 (Nisan 2014), 56-72.

Öz, Mustafa. "İmâmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/207-209. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Öz, Mustafa. "Takıyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Öz, Mustafa. "Zındık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Özdemir, İbrahim "Nasların Yeterliliğine Dair". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), 603-640.

Özdemir, İbrahim. *Nebevî Fiil ve Terklerin Şer'î Değeri*. 1 Cilt. Ankara: y.y., 1.Basım, 2016.

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrül'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm *Usûlül'l-Pezdevî*. thk. Sâid Bekdaş 1. Cilt. el-Medînetü'l-Münevvere: Dâru's-Sirâc, 2. Basım, 1437/2016.

Polat, Salahattin. "Münâvele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/570-571. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh* thk. Tahâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî. 6 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1418/1997.

Rikâbî, 'Ârif 'Avad Abdulhalîm. "Menhecü'n-nakdi'l-usûlî 'inde'l-allâme eş-Şevkânî", *Mecelletü Külliyyeti's-şerî'ati ve'l-kânûn bi Tanta* 4/32 (Aralık 2017), 1558-1631.

Sarı, Yasemin. *Hendek Savaşı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Mizânu'l-usûl fî netâici'l-ukûl*. thk. Muhammed Zeki Abdülber 1 Cilt. Katar: Matâbiu'd-Devha el-Hadîsiyye, 1. Basım, 1984.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlül's-serahsî*. thk. Ebu'l-Vefa el-Afğânî. 2 Cilt. Haydarabad: Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'n-Nu'maniyye, ts.

Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım 1357/1938.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *el-Bedru't-tâli' bi mehâsin men ba'de'l-karni's-sâbi'*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *Fethu'l-kadîr el-câmî' beyne fennyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*. 6 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1993.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *el-Fethu'r-rabbânî min fetava'l-İmâm eş-Şevkânî*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. 12 Cilt. San'â: Mektebetu'l-Cîlu'l-Cedîd, ts.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *el-Fevâidu'l-mecmûa fî'l ehâdisi'l-mevdûa*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Ma'lemî el-Yemânî. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min ilmi'l-usûl*. 1 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1439/2018.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *İrşâdu's-sikât ilâ ittifâki's-şerâi' ale't-tevhîd ve'l-meâd ve'n-nübüvvât*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1404/1984.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *Katru'l-velî alâ hadîsi'l-velî*. thk. İbrâhîm İbrâhîm Hilâl. 1 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, ts.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *el-Kavlu'l-müfîd fî edilleti'l-ictihâd ve't-taklîd*, thk. Abdurrahmân Abdülhâlik. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1396/1976.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *Neylû'l-evtâr min esrârî Münteka'l-ahbâr*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. 10 Cilt. Suûdi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1. Basım, 1427/2006.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *es-Seylû'l-Cerrâr el-Mütedeffik alâ hadâiki'l-Ezhâr*. 1 Cilt. b.y.: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1431/2010.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *Şerhu's-sudûr bi tahrîmi ref'i'l-kubûr*. Medinetü'l-Münevvere: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1408/1987.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *et-Tuhaf fî mezâhibi's-selef*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1. Basım, 1415/1994.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah *Tuhfetu'z-zâkirîn bi Uddeti'l-husni'l-hasîn*. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1984.

Şercî, Abdulganî Kâsım Gâlib. *el-İmamu's-Şevkânî hayâtuhû ve fikruhû*. San'â: Mektebetü'l-Cîli'l-Cedîd, ts.

Şimşek, Murat. *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in Tasarrufları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâfû ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. 2 Cilt. thk. Ali Dahrûc. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1. Basım, 1417/1996.

Tertûrî, Hüseyin Mutâvî. "Fıkıh Usûlcülerinin Sünnet'le İlgili Bazı Meselelere Yaklaşımları". çev. Ramazan Özmen, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8 (2006), 303-340.

Türker, Ömer. "Telâzüm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/394. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Uğur, Mücteba. "Darb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/486. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Üzüm, İlyas “Zeydiler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/326-328. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yani, Sirajul. “Delâletü ef’âli’r-rasûl ‘ale’l-ahkâm ve’t-teessî bihâ ‘inde’l-İmâm es-Sem‘ânî”. *Jurnal Studi Islam* 19/1 (Haziran 2018), 84-93.

Yaşaroğlu, Kâmil. “İrşâdü’l-fuhûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/458. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yavuz, Adil. *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Teveessül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/6-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Zebâre, Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ el-Hasenî el-Yemenî es-San‘ânî. *Neylû’l-vatar min terâcimi ricâli’l-Yemen fi’l-karni’s-sâlis aşar*. 2 Cilt. San‘â: Merkezu’d-Dirâsât ve’l-Ebhâs el-Yemeniyye, ts.

Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*. 40 Cilt. thk. Komisyon. Kuveyt: el-Meclisü’l-Vatanî, 1422/2001.